

สารสินสมเด็จ

ลาชพระหัตถ์

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาค ๔)

พิมพ์จากโรงพิมพ์...

หม่อมอมระ รัตนกุล ณ อยุธยา

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๓๕ สิงหาคม ๒๔๙๓

คำนำ

โอรสและธิดาของหม่อมเจิม คีร์กุล ณ อยุธยา มีรัชสัง
มายังกรมศิลปากรว่าในงานศพหม่อมมารดาซึ่งกำหนดในวันที่ ๑๓
สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม มีพระประ
สงค์จะทรงพิมพ์หนังสือเรื่องสาส์นสมเด็จ คือลายพระหัตถ์สมเด็จ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับสมเด็จ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีไปมาโต้
ตอบกัน ขอให้กรมศิลปากรช่วยจัดถวาย กรมศิลปากรมีความ
ยินดีรับจัดถวายให้สำเร็จตามพระประสงค์

เรื่องสาส์นสมเด็จนี้ มีต้นฉบับและสำเนาอยู่ที่หอสมุดดำรง
ราชานุภาพ เป็นตัวอักษรพิมพ์ดีดโดยมาก ที่เป็นลายพระหัตถ์
จริง ๆ ก็มีบ้าง เก็บอยู่ในแฟ้มรวม ๒๓ แฟ้ม เริ่มต้นตั้งแต่
พุทธศักราช ๒๔๑๕ จนถึงพุทธศักราช ๒๔๘๖ ทายาทของ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้งสองพระองค์ประทานให้เป็นสมบัติของ
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรได้นำลายพระหัตถ์สาส์นสมเด็จลง
พิมพ์ในหนังสือวารสารศิลปากร อันเป็นนิตยสารของกรม ปราบกฏ
ว่ามีผู้พอใจอ่านมาก เพราะมีเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับอักษรศาสตร์ ศิลปะ
วรรณคดี โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และอื่น ๆ อีก ไต่เคาะรวม
พิมพ์เป็นเล่มแล้ว จัดเป็นภาค ๑ ภาค ๒ และภาค ๓ ส่วนที่พิมพ์
ในคราวนี้ มีต้นฉบับที่คัดลอกจากฉบับที่พิมพ์มาแล้ว จึงจัดเป็นภาค ๔

คำปรารภ

ในงานศพหม่อมเจิม คีตกุล ผู้เป็นมารดาเลี้ยงของข้าพเจ้า
น้อง ๆ ต้องการจะพิมพ์หนังสือเรื่อง "ตำนานสมเด็จพระ
คุณมารดาของเรอ เพราะเห็นกันว่า ๑. หม่อมเจิม เป็น คีตกุล
๒. หม่อมเจิม ได้หม่อมเจ้าเพลาทร จิตรพงศ์ มาเป็นเขย ฉะนั้น
การพิมพ์หนังสือนี้ จึงเป็นการสนองพระเดชพระคุณแก่ผู้ทรงประทาน
กำเนิดแก่สกุลทั้งสองนี้ไปด้วย ๓. เสด็จพ่อทรงเขียนหนังสือใน
เวลาที่เสด็จประทับอยู่ในเมืองบึงเป็นเวลาราวถึง ๑๐ ปี แม้หม่อม
เจิมจะมีไต่ตามเสด็จออกไปอยู่ด้วย ก็ได้ออกไปเฝ้าเยี่ยมเสด็จมิได้
ขาด จึงมีเรื่องราวของหม่อมเจิมอยู่ในหนังสือนี้ด้วยไม่น้อย

ข้าพเจ้า และ หญิงเหลือ (พัฒนาย) เป็นผู้รับใช้เสด็จ
พ่ออยู่เป็นประจำวันหนึ่งใด หม่อมเจิมก็เป็นผู้ตั้งเครื่องประจำวันอยู่ฉุน
ฉุน ฉะนั้น ข้าพเจ้าและหม่อมเจิมจึงมีความผูกพันกันเป็นพิเศษ
และเมื่อเราได้ช่วยกันถวายนการพยาบาลเสด็จพ่อในครั้งหลังที่สุด
แล้ว หม่อมเจิมก็ได้อยู่เป็นเพื่อนข้าพเจ้าที่ตำหนักใหญ่ออกนาน
ข้าพเจ้าจะเจ็บไข้หรือมีการงานอะไรที่ต้องทำ หม่อมเจิมก็มีไต่ทอด
ทั้งมาช่วยดูแลเสด็จ จนต้องห่างเหินกันไปด้วยการบวชใช้ ถ้าโลก
หน้ามีอยู่จริง และเราจะมีทางได้พบปะกันจริง ข้าพเจ้าก็อยากจะ

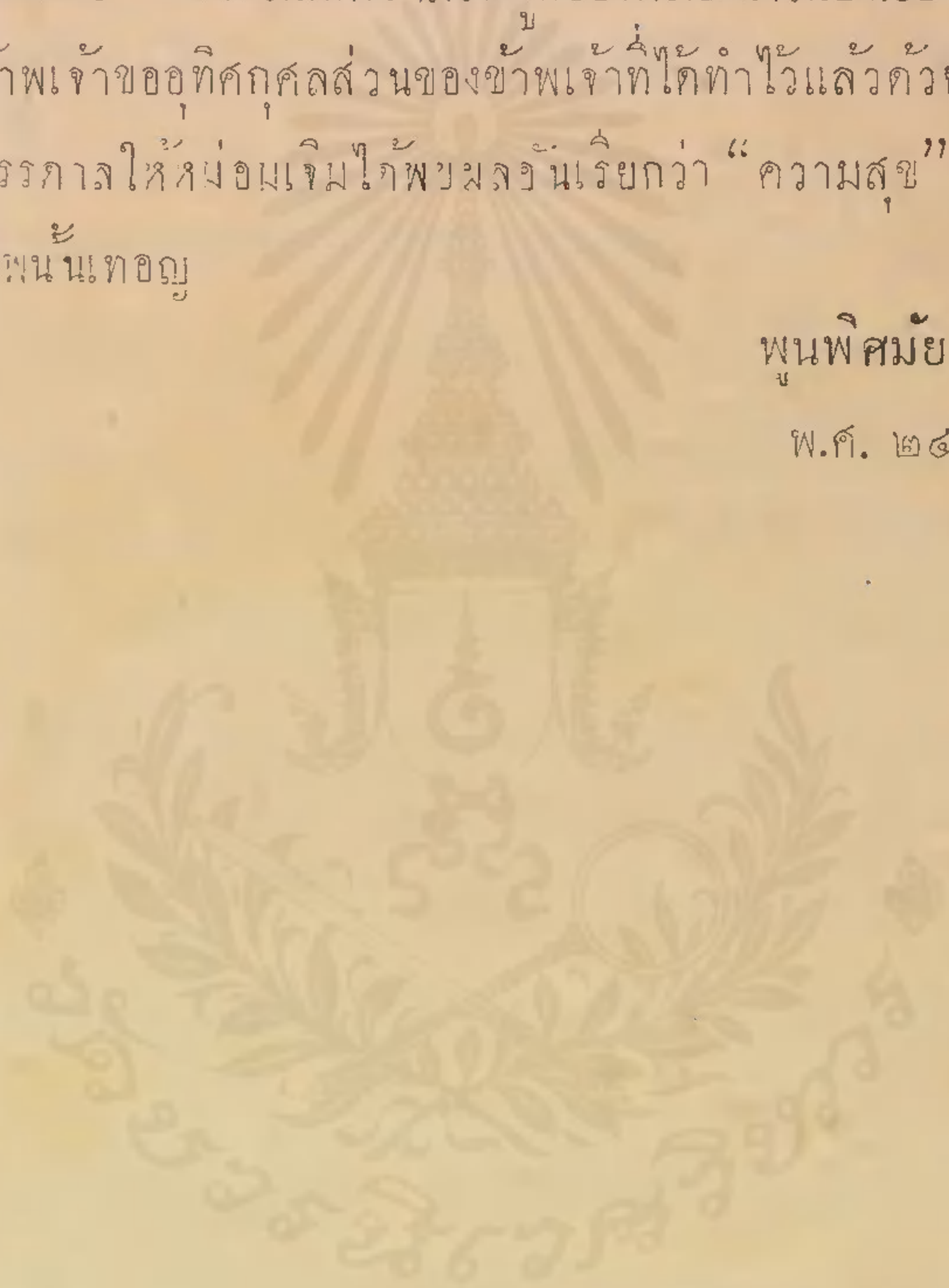

นักอิจฉาหม่อมเจิมที่ไต่ไปเฝ้าเสด็จพ่อก่อนข้าพเจ้า แต่ถาคคตถึงชย
ถึงวัยแล้วก็เป็นอนนถกตอง

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาทุกศลทนนอง ๆ ไต่ทำให้หม่อมมารดา
ของเอด ซึ่งสมแก่ความรักลกของหม่อมเจิมเป็นอย่างดี และ
ข้าพเจ้าขออุทิศทุกศลส่วนของข้าพเจ้าที่ไต่ทำไวแล้วควยตี ึ่งไต่
บรรกาลให้หม่อมเจิมไต่พขมลอันเรียกว่า “ความสุข” ในสัมปราย-
ณพนนเทอญ

พุนพิศมัย

พ.ศ. ๒๔๕๓

หม่อมเจิม ดิศกุล ณ อยุธยา

ชื่อก่อน: วันท ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓

นามสกุล: วันท ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

รูปถ่ายเมื่อหม่อมเจิม ดิศกุล อนุญาต อายุครบ ๖๐ ปี

พ.ศ. ๒๔๘๓

(แดวยืน จากซ้ายไปขวา)

ม.จ. นันทอพนันธุติศ ศิศกุล   ม.จ. กุมารวิเชตม์ลักษณ จิตรพงศ์

ม.จ. สุกัทธศิศ ศิศกุล   ม.จ. ชาชวศิศ ศิศกุล

(แดวนั่งเก้าอี้ จากซ้ายไปขวา)

ม.จ. อนันตกรไชย เทวกุล   ม.จ. อัปถิศราภา เทวกุล

หม่อมเจิม ศิศกุล ณ อยุธยา (อัม ม.ร.ว. บุญญลักษณ สุขสวัสดิ์)

ม.จ. รัชมาลินี สุขสวัสดิ์   ม.จ. อัญญลักษณ สุขสวัสดิ์

(แดวนั่งบนพนัก จากซ้ายไปขวา)

ม.ร.ว. สะไชทิพย์ หังสสุต   ม.ร.ว. ระชาทิพย์ เทวกุล

ม.ร.ว. บุษยทิพย์ บุญ-หลง   ม.ร.ว. ทายทิพย์ จามรमान

ประวัติของแม่

แม่เกิดมาในสกุล "สนธิรัตน์" บิดาของแม่ชื่อ ทิม ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาอภัยไทยมนตรี ศรีสุรราชบัณฑิตนรินทร์นทรมาตยามหาพิไชยสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองปราจีนบุรี มารดาของแม่ชื่อ ลำควน แม่มีน้องเป็นหญิงอีก ๑ คน แต่ได้สิ้นชีวิตเสียแต่เมื่อยังเยาว์ ฉะนั้น แม่จึงเป็นบุตรคนเดียวของคุณยายเมือคุณตาถึงอนิจกรรม

เพื่อที่จะให้ผู้อ่านประวัติของแม่ได้ทราบว่าสกุล "สนธิรัตน์" เป็นมาอย่างไร จึงขอคัดประวัติของบรรพบุรุษของแม่ดังปรากฏในหนังสือ "เรื่องตั้งเจ้าพระยากรงรัตนโกสินทร" ที่พิมพ์เมื่อขมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔ มาลงไว้ด้วยดังต่อไปนี้

เจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๑

เจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน)

เจ้าพระยารัตนาพิพิธ นามเดิม สน ตำแหน่งสมุหนายก เดิมเป็น พระอักษรสุนทร เสมียนตรากระทรวงมหาดไทย และเป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๑ มีข้อความในจดหมายเหตุฉบับนี้จรัชกาลที่ ๑ ว่า นายสนเป็นข้าใต้ละอองธุลีพระบาท มีความอุทิศลาหะจงรักภักดีทำราชการช้านานมา จนเสด็จพระราชดำเนินงานพระราชสงครามแห่งใด ก็ได้โดยเสด็จพระราชดำเนิน ทำ

ราชการฉลองพระเดชพระคุณต่างพระเนตรพระกรรณทุกครั้งมิได้
เว้นว่าง ก็ไต่ราชการไม่มีสิ่งเคืองไต่ละออองธุลีพระบาทแต่สัก
ครึ่งหนึ่งหามิได้ มีความชอบมาก (สมควร) จะให้ไปพานเมือง
ครองเมืองอันใหญ่ แต่ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าจะไกลไต่ละออองธุลี
พระบาทนัก ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงขอพระราชทานให้เป็น
เจ้าพระยารัตนพิพิธ ว่าที่สมุหนายก ให้มีสัตโตนคนใช้เฉลี่ย
ตามห้ามครองอุปโลกบริโลก ตามอย่างสมุหนายกแต่ก่อน

ในหนังสือเรื่องลำดับเสนาบดี ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
เรียงถวายในรัชกาลที่ ๕ มีความว่า เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติปราบคา
ภิชัยแล้ว โปรดตั้งหม่อมสนั่นซึ่งเป็นหลวงอักษรสุนทร เสมียนตรา
บุตรขุนนางกรงกรุงเก่า เป็นที่เจ้าพระยารัตนพิพิธ ที่สมุหนายก
อยู่มาจนถึงปลายแผ่นดิน ท่านถึงอสัญกรรมแล้ว ท่านมีบุตรชาย
หญิงทำราชการมาก คือพวกเจ้าพระยาธรรมา เสด็จ (ซึ่งจะกล่าว
ต่อไปในรัชกาลที่ ๔) พระยาเสนาพิพิธ หม่อมพระยามหาอำมาตย์
มิ่ง (คือ เจ้าพระยาธรรมา ซึ่งจะกล่าวต่อไปในรัชกาลที่ ๕) บุตรผู้
หญิงที่ทราบต่อไปคือ ท้าวสมศักดิ์ นก และเจ้าจอมมารดา ปุก ซึ่ง
เป็นเจ้าจอมมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าจามรี ในรัชกาล
ที่ ๓ (เจ้าพระยารัตนพิพิธ เกิดเมื่อ บ.เถาะ พ.ศ. ๒๒๗๘ ถึง
อสัญกรรมในรัชกาลที่ ๑ เมื่อ บ.ฉลุ พ.ศ. ๒๓๔๘ อายุ ๗๐ ปี
ท่านเป็นต้นสกุล "สนธิรัตน์" ในปัจจุบัน)

เจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๔

เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (เสือ)

เจ้าพระยาธรรมา ฯ เสด็จนายกิจตุตศกรมวัง นามเดิม
เสือ เป็นบุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ เดิมจะเป็นอะไรมาก่อนไม่ทราบ
ปรากฏเมื่อเป็นพระยาเพชรพิชัย

ในหนังสือเรื่องลำดับเสนาบดี ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
ว่า แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้
พระยาเพชรพิชัย เสือ บุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ เป็นเจ้าพระยา
ธรรมา ฯ ได้ ๑๑ ปี ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๔ นามสมญาเจ้า
พระยาธรรมา ฯ มีสร้อยคองน เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี ศรี
สุวิรมหามัตถวงค์ ราชพงศนิกธานุรักษ์ มหาสวามิภักดิ์บรมราชโศ-
ปการาภิรมย์ สรรพโศคมกจิวิจารณ์ महामนเทียรบาลขัตตินทร ราช
นิเวศนินทรามาตย์ อันเตบุรุษนาถเสนาบดี อภัยพิริยบรรณาการมหา
บุตรของท่านคือ พระยามหาเทพแสง และเจ้าจอมพุ่ม รัชกาลที่ ๓

เจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๕

เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (มิ่ง)

เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสด็จนายกิจตุตศกรมวัง
นามเดิม มิ่ง สุนทรินัน เป็นบุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ เป็นน้องเจ้า
พระยาธรรมา ฯ เสือ ในรัชกาลที่ ๔ เดิมจะเป็นตำแหน่งใดมา

ก่อนไม่ทราบ มาทราบเมื่อเป็นพระราชพิธีในรัชกาลที่ ๓ ใน
 รัชกาลที่ ๔ เป็นพระยาอุไทยมนตรี ผู้ว่าราชการเมืองปราจีนบุรี
 แล้วเป็นพระยามหาอำมาตย์ในรัชกาลที่ ๔ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕
 โปรดฯ ให้เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี จะทรงตั้งขเดอนวัน
 ไต่ไม่พบจดหมายเหตุแต่คงอยู่ในตอนต้นรัชกาล เมื่อคราวบรม
 ราชาภิเษกครั้งหลัง พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นเจ้าพระยาธรรมาฯ แล้ว
 ขางที่จะเป็นพร้อมกบเจ้าพระยาอมราช เฉย หรือราว ๆ นั้น บุตร
 ของท่านคือ พระยาอุไทยมนตรี ทิม และ พระยาปริมทิศพิชัย สุข
 แม่เป็นบุตรกำพร้าพ่อแต่เมื่อมีอายุได้เพียง ๖ ปี และคุณ
 ยายได้พาไปอยู่ที่บ้านย่าของแม่ชื่อ เพ็ง คนหนึ่งและชื่อ ช อักคน
 หนึ่งในตรอกค้ำ ซึ่งเป็นที่ตั้งของกองลหโทษ ถนนมหาชัยใน
 บังบอนนี้ แม่ไต่อยู่กับคุณยายและย่า ๆ ต่อมาอีก ๕ ปีคุณยายก็ถึง
 แก่กรรมด้วยโรคอหิวาต ฉะนั้น เพ็งอายุ ๑๑ ปีแม่เป็นกำพร้า
 ทงพ่อและแม่ และได้รับความอุปถัมภ์ต่อมาเพียงจากย่าเท่านั้น
 แม่มีพี่ต่างมารดา ๓ คน เป็นหญิง ๒ ชื่อ ปลั่ง คนหนึ่ง
 ชื่อ บัญ คนหนึ่ง และมีพี่ชายคนเดียวชื่อ ทวม เมื่อแม่อายุครบ
 ๑๓ ปี พ่ทชื่อปลั่งจึงมาขอรับตัวไปจากย่าเพ็ง เพื่อไปเข้าพิธีโกน
 จุกและเลยให้อยู่ที่ควยที่บ้านซึ่งอยู่ตรงข้ามกับตรอกค้ำนั่นเอง ก็ใน
 เวลานั้นการศึกษาสำหรับกุลสตรีทั้งหลายยังเรียกได้ว่าไม่แพร่หลาย
 แม่จึงไม่ได้รับการศึกษาในเรื่องหนังสืออะไรเลยนอกจากการบ้านการ

เรือนซึ่งเทากบช่วยผู้ที่มีอุปการคุณไปในตัว และชีวิตของแม่ก็เริ่ม
คลายความเพียรและอดทนตงแต่นั้นมา

ข้าปลั่งเป็นผู้ทรูจกมากคุ้นกับคุณย่า เจ้าจอมมารดาชุ่ม

ในรัชกาลที่ ๔ และมักไปหาคุณย่าอยู่เสมอด้วยบ้านข้าปลั่งก็ขังเก่า
ของเสด็จพ่อทเชงส์พานดำรงสถิตยเคยวนกไม่ห่างไกลกันนัก และ
ในการไปหาคุณย่าเองข้าปลั่งได้ให้แม่ติดตามไปด้วยเสมอ แม่
จึงได้มีโอกาสที่จะได้รู้จักกับบุคคลอื่น ๆ มากชน ในระหว่างนั้นเอง
คุณย่าเลี้ยงหลานชายอยู่องค์หนึ่งช่นษา ๔ ขวบ พระนามว่า
หม่อมเจ้ารัชลาภจิรจิต ศึกษาศิล หรือเรียกกันเล่น ๆ ว่า ท่านชายอด
เป็นโอรสองค์ที่ ๔ ของเสด็จพ่อทเชงส์พานแม่เฉอย พชายอดกำลัง
ประสูริบิดและไม้ค้อยยอมเสวยข้าว เมื่อแม่มาทวงกบข้าปลั่ง จึง
เข้าช่วยเลี้ยงบ้าง บอนข้าวบ้าง จนพชายอดตัดพระทัยและให้บอน
ข้าวให้เสวยเสมอ คุณย่าเห็นดังนั้นจึงได้ขอแม่กับข้าปลั่ง ฉะนั้น
ชีวิตของแม่จึงเปลี่ยนแปลงไปอีกครั้งหนึ่งเมื่ออายุยังน้อยโดยกลายเป็น
มาเป็นคนเลี้ยงพชายอด และอยู่กับคุณย่า พชายอดสนชพตกษย
เมื่อช่นษาได้ ๘ ขบ คุณย่าจึงมอบตัวแม่ให้ไปเป็นคนรับใช้ของหม่อม
แม่เฉอย แม่เคยพรรณนาให้ลูก ๆ ฟังเสมอว่าคนชวตทสำคัญของ
แม่คนหนึ่งคือตนต์ได้มารับอุปการคุณจากหม่อมแม่เฉอย เพราะ
แม่ได้ประสพแต่ความเมตตากรรุณาอย่างยิ่งจากท่านชงค้อยเอาใจใส่
ดูแลทุกข์สุขของแม่อยู่ตลอดเวลา และในที่สุดหม่อมแม่เฉอย ชง

แม่ไช้คำสรรพนามเรียกว่า "นาย" ด้วยความเคารพและรักอยู่จนตลอดชีวิตก็ไต่ถวายแม่ เมื่อแม่มีอายุครบ ๑๗ ปี ให้เป็นหม่อมของเสด็จพ่อ

แม่มีลูก ๗ คน เป็นชาย ๓ หญิง ๔

๑) หม่อมเจ้าหญิงบรรลุศิริสาร แม่เรียกว่า "หญิงเภา" สิ้นชีพตักษัยเมื่อชันษาได้ ๑๕ ปี

๒) หม่อมเจ้าหญิงอัปภิศราภา แม่เรียกว่า "หญิงแก้ว" เคกสมรสกับหม่อมเจ้าอนันตวรไชย เทวกุล

๓) หม่อมเจ้าชายนิพัทธพันธุ์ศักดิ์ แม่เรียกว่า "ชายนิพัทธ์" สมรสกับนางสาวรำไพ กนิตามระ

๔) หม่อมเจ้าหญิงรัชมาลินี แม่เรียกว่า "หญิงนิต" เคกสมรสกับหม่อมเจ้าธัญญลักษณ สุขสวัสดิ์

๕) หม่อมเจ้าอาชวดีศ แม่เรียกว่า "ชายใหม่" เคกสมรสกับพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษยง

๖) หม่อมเจ้าหญิงกุมารี เฉลิมลักษณ แม่เรียกว่า "หญิงกุมารี" เคกสมรสกับหม่อมเจ้าเพชรารณ จิตรพงศ์

๗) หม่อมเจ้าสุภัทรรดีศ แม่เรียกว่า "ชายปาน"

ในสมัยก่อนนั้นหม่อมเป็นทินิยมในตระกูลผู้ค้ำท้วไปในการที่จะส่งบุตรเข้าไปรับการอบรมจรรยา มารยาทในสำนักเจ้านายในวัง เพื่อเรียนรู้นิยมธรรมเนียมและประเพณีทั้งหลาย ก. หม่อมพหญิงเภา

ไต่กล่าวมาแล้วแต่ตอนต้นว่าแม่นั้นไม่ได้รับการฝึกฝนให้
 เป็นคนมีวิชาในทางหนังสือเลย ครั้นแต่เล็กก็เช่นกำพร้าทั้งพ่อและ
 แม่ และที่เคียดโศกขึ้นมาไต่ก็กเป็นความอุปการะของผู้คนที่เห็น
 ญาติและมีใช้ญาติ ฉะนั้น ในทางอุปนิสัยสลับของแม่ ลูก ๆ จึงไต่เห็น
 ว่าแม่เป็นคนมีความอดทนอย่างแรงกล้าและถ่อมในกตัญญูต่อผู้มี
 พระคุณเป็นที่สุด ด้วยคติธรรมอันลูก ๆ ทุกคนตั้งแต่เล็กจึงไต่รับ
 การอบรมจากแม่ให้มีความกตัญญูเป็นตถะ ให้มีความสามัคคี
 กลมเกลียวในพี่น้อง โดยมีความซื่อสัตย์สุจริตต่อกันและกันอยู่เสมอ
 แม่มักคิดในการเลี้ยงลูกออกอย่างหนึ่งว่าคนเรานั้นถ้าไต่กินอิ่มแล้ว
 จิตใจก็สงบผ่องใส ความคิดโปร่ง ไม่ประกอบกรรมทำชั่ว ฉะนั้น
 ลูก ๆ ของแม่จึงจำไต่คิดใจมาตั้งแต่เล็กจนโตทุกคนว่าในการอยู่กับ
 แม่นั้นไม่จำเป็นต้องอณาทรร้อนใจในเรื่องอาหารการกิน เพราะแม่
 จะเป็นผู้คอยเอาใจใส่ดูแลให้เป็นอย่างดีอยู่เสมอ

เมื่อกกล่าวถึงความกตัญญูของแม่ก็จำเป็นต้องเล่าว่าแม่
 ไต่คอยแทนบุญคุณของแต่ละท่านและพระองค์จนสุดกำลัง เมื่อแม่
 มียานเรือนเป็นส่วนของตัวเองในภายหลัง ก็ไต่รับเป็นผู้อุปการะ
 บำเพ็ญของแม่ พปลงและพบัย โดยรับมาอยู่ด้วยในบริเวณวัง
 วรดิศจนกระทั่งบำเพ็ญและพปลงถึงแก่กรรม สำหรับคุณย่าแม่ก็ไต่
 คอยรับใช้ โดยทำตนเป็นข้าจนวาระสุดท้ายของท่าน ส่วนหม่อมแม่
 เจริญน ลูก ๆ ของแม่ไต่พึงคำสั่งรเสริญด้วยความรักและเคารพ

ยิงจากแม่อยู่เสมอ แม่มีไต่เคยเปลี่ยนคำเรียกชื่อหม่อมแม่เฉื่อย
 เป็นอย่างอื่นเลยจนตลอดชีวิตนอกจากคำว่า "นาย" หรือ "นาย
 เฉื่อย" เท่านั้น แม่เล่าให้ลูกฟังบ่อยครั้งว่าชีวิตของแม่ที่คหบดี
 ชนิกเป็นเพราะความเมตตาของหม่อมแม่เฉื่อยโดยตรง และโดย
 เหตุฉะนแม่จึงอุทิศตนเป็นคหบดีของเจ้าพ่อกๆ พระองค์ที่เข็นโอรส
 และธิดาของหม่อมแม่เฉื่อยด้วย ไม่ว่าจะในเวลาใด ในกรณีใด
 ที่แม่จะทำตนเป็นประโยชน์ถวายได้ เช่น เวลาประสูติ เป็นต้น
 แม่ก็จะคอยถวายความดูแลอยู่เสมอมิได้ขาด ดังที่เจ้าพ่อกๆ
 พระองค์ก็ทรงจะทรงทราบโดยอยู่แล้ว ส่วนเจ้าพ่อกๆ ขององค์อื่น ๆ แม่
 ก็ได้คอยพยายามเอาพระทัย และช่วยเหลือทุกโอกาสที่จะทำได้
 ในการปฏิบัติตนเช่นนั้นแม่จึงได้รับพระเมตตาและไม่ตรีจิตเป็นการ
 คอยแทนจากทุกพระองค์มิได้เว้น สำหรับเสด็จพ่อไม่จำเป็นต้อง
 กล่าวก็ได้ว่าแม่ได้อุทิศถวายแล้วทุก ๆ อย่างในเวลาที่มีพระชนม์อยู่
 เพราะพระคุณของเสด็จพ่อที่ทรงมีต่อแม่นั้น แม่ถือว่ายิ่งกว่าบุญคุณ
 ของผู้ใดทั้งสิ้น

การที่แม่ได้มีโอกาสสนองพระเดชพระคุณเสด็จพ่ออย่างใกล้ชิด
 ชีวิตตลอดมาเป็นเวลานาน แม่เคยเล่าให้ลูก ๆ ฟังว่า แต่เดิม
 แม่ทำหน้าที่ทรมไฮทวไปอย่างธรรมดาคนหนึ่ง ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๘
 เมื่อเสด็จพ่อประสูติ จำต้องกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง
 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และจะเสด็จไปประทับพักผ่อน ณ เมือง

ประจวบครชนธนน ไ้ทรงมอบหมายให้เจ้าหญิงพนพิศมัยเป็นม
 จิตเรองผู้คนตามเสด็จ เจ้าหญิงพนไ้ทรงเลือกแม่ให้ตามเสด็จ
 ไปด้วย และเมื่อเสด็จพ่อทรงมีแม่เป็นผู้รับใช้โดยใกล้ชิด จึงทรง
 ทราบในคุณค่าของแม่ และโปรดให้แม่คอยรับใช้ช่วยเจ้าหญิงพน
 และเจ้าหญิงเหลือ พิศมนาย ตลอดมา แม่ได้มีโอกาสตามเสด็จ
 ประพาศตามหัวเมืองต่าง ๆ บ่อยครั้ง ไ้รู้จักกับบุคคลนานาชนิด
 ทั้มาเฝ้าเสด็จพ่อ จึงทำให้เป็นคนกว้างขวางโดยทั่วไป

เมื่อเสด็จพ่อสิ้นพระชนม์ไปแล้ว แม่ก็รู้สึกว่าเป็นอันหมด
 ภาระในการที่จะคอยเป็นผู้รับใช้ ทั้งลก ๆ ก็เคยโตมเหย้ามเรือนไป
 แล้วทุกคน นอกจาก “ชายปาน” ซึ่งเป็นลูกสัดทอง และทุกคน
 ก็มิอาจพเป็นหลักฐานสามารถหาเลี้ยงตัวไ้พอสมควร ไม่ลำบาก
 แม่จึงใช้เวลาไปในทางเที่ยวเตร่หาความสุขสำราญตามฐานะและ
 อายุ แต่ถึงเช่นนั้นก็ตามแม่ยังคอยช่วยเหลือลก ๆ ในการดูแล
 เคะหะสถานบ้านเรือนอยู่ตลอดเวลา เลี้ยงหลานบ้าง เลี้ยงเหลน
 บ้าง อันเป็นความสุขของแม่อย่างหนึ่ง แม่มีชีวิตอยู่จนไ้เห็น
 หลานทมชวตอยู่บคน ๑๐ คน เหลน ๓ คน คือ ชนหลาน

ก. ลูกของ “หญิงแก้ว”

๑. ม.ร.ว. หญิงบุศย์ทิพย์ เทวกุล สมรสกับนาย

นรงค์ฤทธิ บุญ—หลง

ญ

๒. ม.ร.ว. หญิงสะไบทิพย์ เทวกุล สโมสรกษัตริย์
ชาลี หังสสัต

๓. ม.ร.ว. หญิงตาบทิพย์ เทวกุล สโมสรกษัตริย์
ชลอ จามรमान

๔. ม.ร.ว. หญิงระยาทิพย์

๖. ลูกของ "ชายนิพทิต"

๑. ม.ร.ว. หญิง (ยังไม่ได้ตั้งชื่อ) ทิศกุล

๒. ม.ร.ว. หญิง (ยังไม่ได้ตั้งชื่อ) ทิศกุล

๗. ลูกของ "หญิงนิค"

ม.ร.ว. ชายบุญญลักษณ สุขสวัสดิ์

ม.ร.ว. หญิงนงลักษณ สุขสวัสดิ์

๘. ลูกของ "หญิงกุมาร"

ม.ร.ว. ชายจักรวรรดิ จิตรพงศ์

ม.ร.ว. หญิงกลยา จิตรพงศ์

ส่วนชนเหลนนนคือ

๙. ลูกของ ม.ร.ว. หญิงบุศยทิพย์ บุญ-หลง

๑. เด็กชายบุญญฤทธิ บุญ-หลง

๒. เด็กชาย (ยังไม่ได้ตั้งชื่อ)

๑๐. ลูกของ ม.ร.ว. หญิงตาบทิพย์ จามรमान

๑. เด็กชายเชษฐ์ จามรमान

แม่ไคร้มีความสุขอย่างคนมีอายุมาได้เพียง ๖ ปี ก็เริ่มมี
 ความรู้สึกอ่อนเพลียและมีวันรู้สึกไม่สบายมากขึ้น ลูก ๆ ได้เคย
 ทราบจากแม่ว่าในทางบรรพบุรุษของแม่มีโรคอัมพาตเป็นกรรมพันธุ์
 ยาทเช่น คุณตาและบาปุกเจบและถึงแก่กรรมด้วยโรคนี้ จึงคอย
 ระวังแม่อยู่เสมอที่จะให้ไคร้รับการรักษาในทางยาเพื่อป้องกันไว้ แต่
 ด้วยโชคชะตากรรม อยู่ที่ ๆ วันหนึ่งในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๕๒
 แม่มีอาการเหมือนเป็นลมมือเย็นเท้าเย็นนอนซึมไป เมื่อตื่นได้สติชนก
 ปรากฏว่าแม่ใช้แขนซ้ายกับเท้าซ้ายไม่ได้แล้ว หลวงประภิตเวชศักดิ์
 มาตรวจพบเหตุของโรคว่าเส้นโลหิตเล็กในสมองแตก ได้พยายาม
 เยียวยาทกวัดทาง แต่ก้หมดหนทางแก้ไขที่จะให้กลับได้ดังเดิม
 และแม่ก็เดินไม่ได้ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา ตลอดเวลาที่แม่ช่วยอยู่
 รวม ๑ ปี กับ ๓ เดือน ความทรงจำของแม่ยังคงดีอยู่เช่นเคย
 ฉะนั้นถึงแม้ว่าแม่จะเดินเห็นไม่ได้เลย ลูก ๆ ก็ยังดีใจที่แม่ยังคงมี
 ชีวิตอยู่เป็นเพื่อน แต่ออกครั้งหนึ่งการณึกเป็นไปอย่างมิได้คาด แม่
 รู้สึกอ่อนเพลียมากกว่าธรรมดาเมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม บ่นมีอาการ
 เบื่ออาหารและนอนไม่หลับ ครั้นถึง วันที่ ๕ ถึงกับพูดไม่ได้และ
 หลบซมอยู่ตลอดเวลา เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม เวลา ๔.๑๐ นาฬิกา
 ถึงแก่กรรมด้วยความสงบ ท่ามกลางลูกและหลานซึ่งแม่รักอย่าง
 ใจจริง

ลูก ๆ ไม่สามารถที่จะหาถ้อยคำอันใดมาบรรยายถึงความ
 งามเหวและความเศร้าสลทใจที่คนยเสียแม่ไปในครงนใด เมื่อคร
 เสด็จพอสันพระชนม์ยังไคปลอยใจตัวเองว่าไม่มีเสด็จพ่อแต่แม่ก็ย
 อยเหมือนชาตรมโพธิ์กยงมรุมไทรให้อาศรัย มาครงนไม่มีอะไร
 เหลือให้พกพงเสียบเลข ทงนก็เพราะแม่ไคทำตนเป็นเพอนทประเสีริฐ
 และเป็นแม่ทคทสคของลก

ในโอกาสที่จะทำการฌาปนกิจศพแม่ ลูก ๆ จะเวนเสียมไค
 ทจะตองชอกกล่าวขอขมพระเศษพระคณเจ้านายทกพระองค์ทไคทรง
 พระเมตตาค้อแม่เมื่อเจ็บไขและทไคทรงพระอุตสาหะเสด็จไปทรง
 บำเพ็ญพระกุศลประทาน กยทงขอขมพระคณทก ๆ ทานทไคมีจิต
 อารยไปเยี่ยมเยียนเมื่อแม่มีชีวิตอยู่และยังไปเยี่ยมศพอกเมื่อแม่ถึง
 แก่กรรมไปแล้ว รวมทงเจ้าพเจ้านองทกองค์ทไคเสด็จไปทรงบำเพ็ญ
 กุศลประทานแม่โดยผลัดเปลี่ยนเวรกันจนทว อนง ลูก ๆ ตอง
 ขอขมพระคณหลวงประกิตเวชศกคไวเป็นพิเศษทไคกรณารยเป็น
 แพทย์ประจำแม่ตงแต่เริ่มล้มเจ็บ ซงถ้าไม่ไซเป็นเพราะผลมของ
 คณหลวงแม่ก็คงจะไม่ไคมีอายุยืนยาวอยู่เป็นเพอนลกค้อมาไคถึง
 ๑ บกข ๓ เดือนเป็นแน่

ในการพิมพ์หนังสือ "สำส่นสมเด็จ" นขอขมพระเศษ
 พระคณพระวรวงค์เอช กรมหมนพิทยลาภพฤคมิยากรไว ณ ทนด้วย
 ทไคทรงพระกรุณาแนะนำให้พิมพ์สารบาญภิกท่ายหนังสือไวเพอ

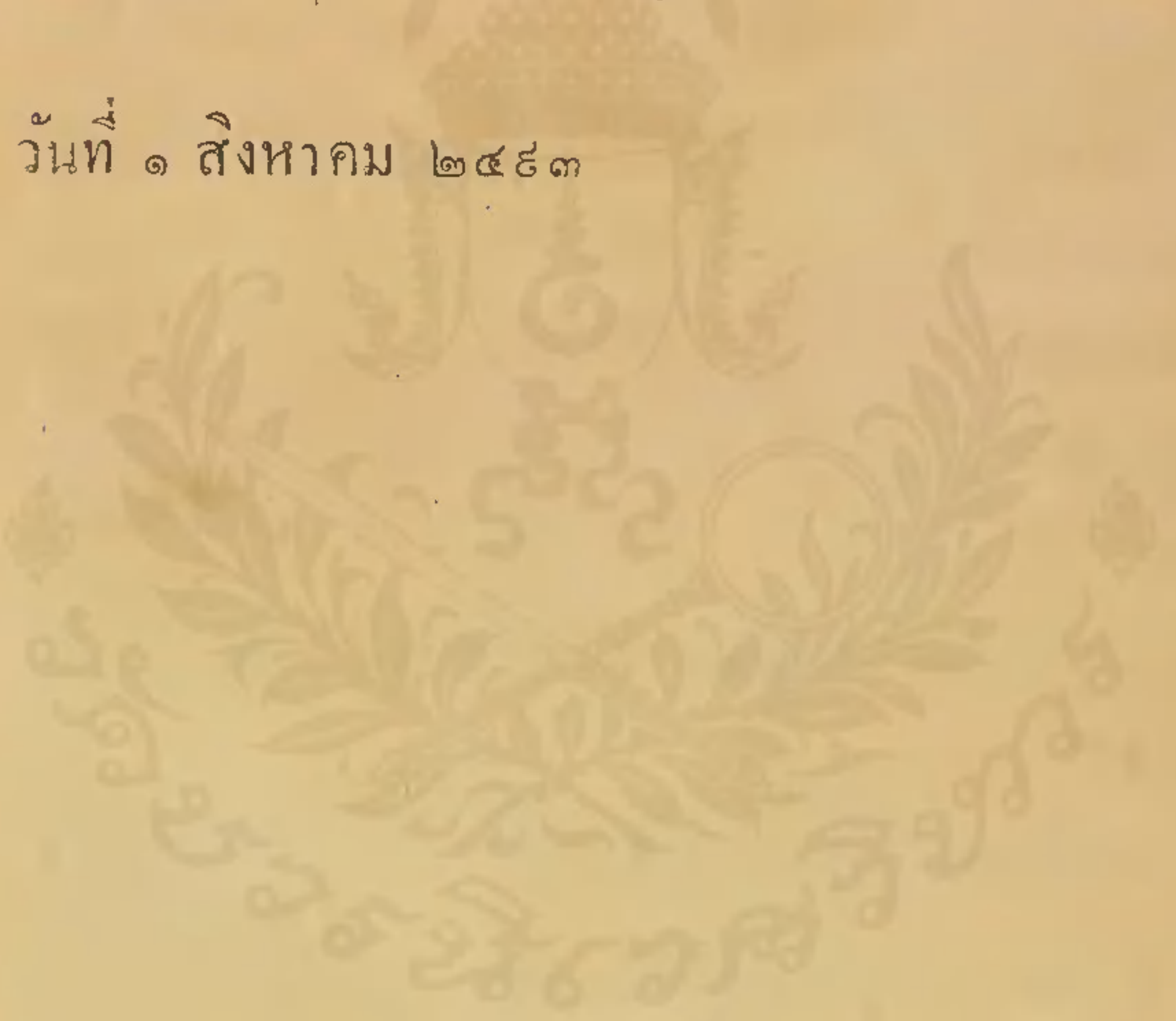

๖

อำนาจความสะดวกสำหรับการค้นคว้าในภายหลัง นอกจากนั้นขอ
ขอบพระทัยเจ้าพหุญงพจนททรงพระกรุณาแต่งคำปรารภในหนังสือ
ประทานแม่ ซึ่งพระคุณของแต่ละพระองค์ลูกทุกคนของแม่จะขอ
จดจำจารึกไว้ด้วยความกตัญญูมิรู้ลืม

ในที่สุดคน ลูก ๆ ขออุทิศส่วนกุศลทั้งปวงที่ได้อะไรมาแล้ว
ควยดี ทั้ง กาย วาจา ใจ ให้กับแม่ผู้มีพระคุณกับลูกเหลือที่จะ
พรรณนา ถ้าผลแห่งบุญนี้จะอำนวยให้แม่ได้ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ
และบรรดาลให้ลูกทั้งหลายได้เกิดเป็นลูกของแม่อีกในชาติหน้าลูก ๆ
ก็จะถือว่าเป็นกุศลกรรมอันใหญ่หลวงหาสิ่งใดเปรียบเสมือนมิได้

วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๔๕๓

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ทรงถ่ายภาพด้วยกันที่บึงเมือ พ.ศ. ๒๔๘๐

สารสินสมเด็จ

บ้านชนนามอน ยนัง

วันที่ ๒๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมิเทจกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันเขียนจดหมายฉบับนี้ในเวลากำลังพวกฮินคทำพิธี
โธปัสัมประจำบ ซึ่งหม่อมฉันได้เคยทูลเสนอรายงานไปเมื่อคราว
ขกलयน แต่คราวนั้นไม่มีใครคนใดแต่งอธิบายส่งไปลงพิมพ์ในหนังสือ
Straits Echo เมื่อวันที่ ๑๕ หม่อมฉันอ่านได้ความพิสดารซนกว่า
ที่ใดทูลไปแล้ว จึงเห็นควรจะทูลเสนอเพิ่มเติม ดังต่อไปนี้

๑. พิธีโธปัสัม เป็นพิธีของพวกถือลทธิคิ้วเวท (เหมือน
พราหมณ์พิธีและพราหมณ์ไหว้ค้ำจารย์ของเรา) ทำกลางเคอนย
ทกบ กำหนดงานเป็น ๔ วัน ๆ ที่ ๑ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) แห่รูปพระ
เป็นเจ้าไปยังโรงพิธี วันที่ ๒ เป็นวันไซบ้น สำหรับคนทใดขนบวง
ไปแกขน วันที่ ๓ เป็นวันฉลองมงคล มีการพอนรำ และเลียงคน
กนหลาย วันที่ ๔ แห่พระเป็นเจ้ากลับ มีจุดดอกไม้ไฟบูชา พิเคราะห์

ศตรงกยพิธิไลซิงช่าและแห่พระนเรศวรของเรานั่นเอง

๒. พวกอินทกัไปในงานนี้ งคความรังเกียจกันและกันด้วย
ต่างวรรณะ แม้จำพวกคนจนทาสจะถกต้องเสียดสักับพราหมณกัได
ไม่ถกกัน ส่วนบุคคลต่างชาติต่างภาษาใครจะไป พวกอินทกัยนค
คอรบเป็นแขกไม่รังเกียจ และไม่บังคับเช่นให้ถกครองเทาเป็นตน
ยอมให้เข้าไปในเทวสถานได้โดยสะดวก

๓. เหตุใดพวกอินทกัในยั้ง จึงแห่และบชารบพระขันธ-
กุมารเรียกว่า สพรหมนัยม (Subramniam) เป็นประธานนั อธิบาย
ว่าพวกอินแห่รบพระคิ่ว แต่พวกเจติชาวอินเคยฝ่ายไตทมาเป็น
เครัยจูด้วยตงธนาคาร ให้คนกัเงินตามเมืองในแหลมมลายูนั ว่า
ในกาลครั้ง ๑ พระขันธกุมารไตเคยแบ่งภาคลงมาเกิดในตระกูลเจติ
เป็นเหตุใหม่ความเจริญรุ่งเรือง จึงพากันนบถอพระขันธกุมารด้วย
ประการฉะนี้

๔. ประเพณีของพวกเจตินัน แม้จะรารวยลักเทาหนึ่งเทา
ไตก็ไม่แต่งตัวเหมอนพวกอิน ชอบโกนคิรัยไซแต่ผ้าขาวนังผน ๑
ห่มผน ๑ แต่มกเอาผ้าห่มคาคพุงอยู่ตัวเปล่า คอจำเป็นจึงไล่เสื่อ
เครองประดับชอบแต่มสรอยทองคองคอกัยไล่แหวนเพชร การกิน
อยัก็เป็นอย่างมคยลัถ นัยว่านอนบนหลังหีบ ไม่อยู่บ้านเรือนใหญ่ไต
และไม่มออฟพิศททาการ ถ้าจะตองประชุมกันหรือจะตองมททาการ

ข้างหาก ก็พากันไปทำที่เทวสถาน เพราะฉะนั้นพวกเจตไปตั้งที่ไหน
 พนมกลางก่อสร้างเทวสถานเขนททำการกศล และประกอบกิจธุระ
 ของตนไปด้วยกัน ใช้แต่เท่านั้นการทำพิธีเช่นพิธีโธปัสมัน พวก
 เจตเป็นผู้ออกเงินทงนน จึงเสมอว่าเป็นผู้อุปถัมภ์พวกฮินคทงปวงด้วย

๕. หม่อมฉน ไคพา หลานแมวกบหลานน้อยไปคแห่เทวรูป
 ออกครั้ง ๑ เมอวนเสาร์ท ๑๕ การแห่เหมือนอย่างไคทลไปแล่ว
 เมอบกลายน ไคพงเสียงแตรกมพอกครั้ง ๑ คเหมือนคนทเขาจะ
 เป็นผู้ชำนาญ เสียงคล้ายซางร้องจริงอย่างท่านทรงปรารภมาใน
 ลายพระหัตถ์ เครื่องประดับรถเงินสิ่ง ๑ ซ่งท่านเคยทรงสั่งเกศ
 ในรปฉายาลักษณ์ที่หม่อมฉนถ่ายส่งไปถวายขกกลายน ว่าเขนฉัตร
 นน วนนหม่อมฉนไคเห็นถนคเขนของแขวน หาใช้มีคนขกกขพน
 ไม้ แต่กมาจากฉัตรน้นเอง ของทไคเห็นแปลกมอก ๓ อย่าง คอ
 มคขไฟใส่กรวยเงินเขนค่านถอนำกระบวนแห่อย่าง ๑ มีพวกชาย
 หนุ่มพอนรำนารดอย่าง ๑ โคคู้ทเทยมรดแตงเครื่องหรุหรามาขก
 กลุมเขาแตงคอกไม้สดและเท้าใส่กำไลเงินอย่าง ๑

๖. หม่อมฉนเข้าไปในเทวสถาน ไปย่นคพวกฮินคเคารพ
 พระเขนเจ้า เห็นมกรียาเคารพตาง ๆ หลายอย่างอยู่ข้างจะแปลก
 นอกจากประณมมือไหวและกราบอย่างเขนจางคประคิษฐ์ และ
 อัญจางคประคิษฐ์ เขนมกรียาไหวอย่างฮน ขางคนพอไปย่นประณม

มือไหวแล้วเอาแขนไต่ไว้กัน เอามือประตหน้าผากและที่แก้มของตน
ทั้ง ๒ ข้าง ย่อเข้าเย็น ๆ หลายครั้ง แล้วยกมือประนมส่งไปถึง
ท้ายทอยในเวลาวิกรมจรรย์ คแปลกกว่าที่ใดเคยเห็นมาแล้ว

วันจันทร์พรุ่งนี้ พราหมณ์ยะหิมพรม รัชจะมาพาหม่อมฉัน
ไปทำงานส่วนฉลองบุญในเวลาค่ำ ถ้าเห็นอะไรแปลกจะถวายราย
งานต่อไปในจดหมายฉบับหน้า พร้อมกับรูปฉายาลักษณ์ที่ใดถ่าย
ในวันแห่งยังกำลังพิมพ์อยู่ จะส่งกับจดหมายฉบับนี้ไม่ทัน

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๖ เรื่องพระยา
คำรงราช พลชั้นตรี ถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็น พท.ช.ช.ช.น.
หม่อมฉันนึกว่าเจตนาของเธอจะแสดงว่าจะบวชจนตลอดอายุ
และบางทีจะให้เป็นเครื่องห้ามใจตัวเองมิให้คิดสัก แต่พิเคราะห์
ตามทางนิตินัยคชชอยกอยู่ ด้วยเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็น
เครื่องหมายศักดิ์ อันจะพราวจากตัวใดด้วยเวนคนหรือเรียกคน
หรือทูลถึงมรณภาพ พระยาคำรงราชพลชั้นตรีจะเอาศักดิ์นั้นไป
โอนให้ผู้อื่นไม่ได้ เพราะฉะนั้นการที่ถวายเป็นพท.ช.ช.ช.น.แต่
ถวายแพรวแถบที่อื่น ๑ กับเงินที่ท้าววงศรา ส่วนเครื่องราชอิสริ-
ยาภรณ์ยังอยู่กับตัวพระยาคำรงราชพลชั้นตรีโดยนิตินัย อีกประการ
๑ ที่เอาเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไปห้อยพระประธานไว้เช่นนั้น เป็น
ทางที่จะเกิดโทษกันออกว้าวให้ร้อนใจ และของอาจจะหายไปก็ได้
โดยง่าย ถ้าเอาใส่หีบหรือใส่ตู้ไว้ยังจะดีกว่า

ในระหว่างสัปดาห์นี้ แต่งงานเจ้าชายนนทียวัดกับเจ้าหญิง
สุภาพเพราพรรณ หม่อมฉันเข้าใจว่าพระยาอนุรักษราชมณฑลเศียร
คงจะไปทูลรายงานให้ทรงทราบแล้ว จึงไม่เขียนในจดหมายฉบับนี้

เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๕ นี้ คุณนายเกสร เล่นหามนตรี พาลูก
สาวมาส่งโรงเรียน คุณหญิงเหิม ๆ ก็มาด้วย ได้มาหาหม่อมฉัน
ทั้ง ๒ คน คุณหญิงเหิม ๆ มาพักอยู่ที่ Cinnamon Hall เหมือน
มาคราวก่อน แต่คุณนายเกสรมีลูกเต้ามาด้วยหลายคนไปพักอยู่
ที่อื่น คุณหญิงเหิม ๆ ว่ากลับออกมาจากกรุงเทพ ฯ ได้ ๒ วันก็
ออกมาบ้าง เล่าถึงหญิงอัพาไปเที่ยวสนุกสนานพอใจมาก

ควรมีควรรแล้วแต่จะไปรค

ถึง ๒๖ ราชบุรุษ

★ ★ ★

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ มกราคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา
สกลนคร กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ชายแฉะกลบจากบนง เชิญลาพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๒

ไปให้แล้ว

พระตำราสัจแสงถึงยทวลัญชนั้นพอใจสิ้นสงสัยแล้ว รูปเป็น
ท้าวคนกเป็นวิษเษยาทของพวกพราหมณ์ ไม่ใช่พระพุทธรูปของ
พวกพุทธศาสนิก

พระตำราในเร่องคำไซ้ของเรา ช่งคลุกเคล้าอยู่ด้วยภาษา
อื่น ๆ นั้น เป็นขอกระพ้อใจให้คิดต่อ ว่าภาษาอะไรจะย่างเข้ามา
ปนจากทางไหนเมื่อไร เป็นกรณทนาาคิดอยู่มาก แต่ก็ยากมากที่เดียว
ตามวิจัตทเดินไปแล้วเวลานี้ ได้เจาะคแต่ภาษาสันสกฤตกับบาลี
ก่อน ภาษาสันสกฤตเข้ามาก่อนภาษาบาลีนั้นเป็นการแน่ คงที่ใด
ตรัสประทานทวอย่างให้เห็น เช่นพระสงฆ์ของเราแปลคำสัตถาว่า
พระศาสดา เห็นด้วยเกล้าว่าภาษาสันสกฤตจะเข้ามาได้ถึงสองทาง
คือมาพร้อมกษัตริย์ไสยศาสตร์ทางหนึ่ง ก็มาทางพระพุทธรศาสนา
ลัทธิมหายานอีกทางหนึ่ง เพราะลัทธินั้นใช้ภาษาสันสกฤต คิดเห็น
ว่าจะมาทางพระพุทธรศาสนา ไม่ใช่มาทางศาสนาพราหมณ์ ด้วย
มีพยานอยู่ทพธิอุปสมบท อาจารย์ยังบอกสรรณคมน์เป็นพุทธรังคว
กับพุทธรัม เฟ่งจะเลิกเสียเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง อาจมาทางเขมรก็ได้
เพราะ ได้ เห็นซากพทธรสถานลัทธิมหายานมีในเมืองเขมรมากนัก
หรือจะสยตอมาจากจีนก็ได้ เพราะพวกจีนพวกมกคลและพวกธิเบต
ถอลลัทธิมหายานควยกนทงนน ภาษาบาลีก็เข้ามานานแล้วเหมือน
กัน ถ้าหากเป็นพระสงฆ์ลังกานำเข้ามาครึ่งเมืองสุโขทัยยังมีอำนาจ
เป็นอิสระอยู่ ก็ถึงทกรอยบมาแล้ว แต่อย่างไรก็ดี เราถือพระ

พุทธศาสนาทางลัทธิมหายานก่อนนั้นเป็นแน่ แล้วเอามาแปลงเป็น
 หนยานทีหลัง คงจะเห็นได้ในบทสวดมนต์ เช่น สัมพุทธเช วิษัณฐี
 นโม เม สัพพพุทธาน เหล่านี้เห็นได้ว่าเป็นของมหายาน จะ
 ต้องแปลจากภาษาสันสกฤตเข้าสภาษาบาลี ใครแปลก็ไม่ทราบ เรา
 จะแปลหรือทางลึงกาจะแปลนำเข้ามาก็ไม่ทราบ ที่ยังเหลือเป็นภาษา
 สันสกฤตอยู่ทั้งสูตรก็มีจำได้ มหาชัยหรืออะไร ซึ่งฝ่าพระบาทเคย
 หากคนเข้าไปสวดถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงสค์ยทำ
 นอง ยังประเพณีทอดกัณฑ์ปรากฏอยู่ เช่นเข้าใจว่าพระนิพพานเป็น
 เมืองแควนนักคือเมืองสุขาวดีของลัทธิมหายาน ทำโยสถหันหน้า
 ไปตะวันออกนักเป็นลัทธิมหายาน เพราะเขาถือว่าพระอมิตาภะประ
 ทัษย์อยู่ ณ สุขาวดีทางทิศตะวันตกแห่งโลกเรา เมื่อไหว้พระจะได้
 ตรงถกทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ที่สุคนธ์กระดังแขวนหลังคา
 โยสถวิหารก็เอาอย่างมาจากคำกล่าวทางมหายาน ว่าพุทธวิหาร
 ที่สถิตพระพุทธรอมิตาภะ ประดับประดาด้วยกระดังพรรณ พงวิเวก
 วังเวงในเมือลมพัด กัณฑ์ทั้งส่วนในสุขาวดีก็มี มยุร โกลัญจา โกลีลา
 เหมือนสวนท้าวเวสสุวรรณในภานยักษ์ ภานยักษ์ อาจแปลมาจาก
 หนึ่งสี่สันสกฤตทางมหายานอีกก็ได้ ผู้รู้พวกเราแต่ก่อนรู้ดีทั้งบาลี
 สันสกฤต คำไซ้ในหนังสือเก่า ๆ ไม่มีผิดเลย รู้จักเลอกด้วยว่าคำ
 ภาษาไทยจะเพราะก็ไซ้คำภาษานั้น เช่นในปฐมสมโพธิ เมือง

ราชคฤหฺกหาเออราชคหฺไม พระเจ้าอชาตศักรฺกหาเออชชาตสัตฺต
 ไม ส่วนเมืองสาวัตถีสหฺหาเออศราวสัตฺตไม เพราะท่านเห็นรุงรุง
 เลอกเอาแต่ภาษาทพงเกลยงหฺ ตกมาถึงผู้รูชนกรุงรัตนโกสินทร
 ภาษานันสกฤตไมกระคิกหฺเลย เข้าใจไปวาคานันสกฤตเป็นคาคิด
 แผลงจากคานาลไปเลียควยชา ไมเข้าใจวาเป็นภาษาอื่นหนึ่งซึ่ง
 มีหลักฐานอยุ่อกตางหาก เพราะฉะนุนคานันสกฤตเก็ ๆ เช่น
 สมนเสยพ อนุสาวรีย์ จึงเกคชนเป็นอนมาก นานายหน้า

ขอบพระเศษพระคุณททรงพระเมตตาโปรดให้ชายแฉวนนำ
 สมุครูปคิลาจําหลักผมอจาม ซึ่งชคไตใหม่ททพหน้าเข้าไปให้ค
 พิจารณาเห็นเทวรูปกษครุทนนเหมือนของเขมรอย่างเลวๆ ทเป็นรูป
 ฐานตรงลูกแกวจําหลักเป็นบูม ๆ ทอดพระเนตรเห็นเป็นนมคน คก
 ซอบกล อาจเป็นไตตามพระคําริ แต่ยังไม่เคยเห็นมีแบยแผนทไหน
 และทําไมจึงทําเป็นนมคนคคไมออก รูปคชสัหฺทรวคทรวงกทเขมร
 แต่เขมรไมมี รูปมิงกรเหมือนทางชวา รูปยักษนนและคมากกว่า
 เพอน ทวงทจุมกตาหนดเครามาทางยภษยานเรา เครองอาภรณ
 ไปทางละคอนชวา ซึ่งละคอนเราคากไปทางชวาเหมือนกัน
 ขอทตรสทกถมวยหลงนนถกแล้ว ประเพณพวกเราทางนสังเกต
 ไคง่าย ถาเกลามวยบนกระหม่อมเป็นत्वเจานาย ถาเกลามวย
 ทายทอยเป็นเสนาและไฟร์ เลียใจ ผมอจามตามหลังเขมรและชวา

ไม่แยกทางไป ถ้าได้โอกาสใครออกมาจะฝากสมุดคนนั้นมาถวายคืน
 พงษ์ชายแฉ่วคยครนรมยตนเตนบงมาก เธอเห็นจะออก
 สุนุกมากทเคยว ทโตมาเทยวบง และแอกคฟมาก พอกลยถึง
 กรุงเทพ ฯ วันนนกไปหาเกล้ากระหม่อมวันนน บอกว่าชวन्हญิง
 โสพิศให้มาช่วยกันก็ไม่ว่าว่าฟกรรไฟ ฝ่ายพระบาททรงพระดำริ
 เอาชายใหม่เข้าโรงเรียนนงค์แล้ว ดึกว่าอยู่ทำงานของฝ่ายพระบาท
 แต่เพียงเล็กน้อย

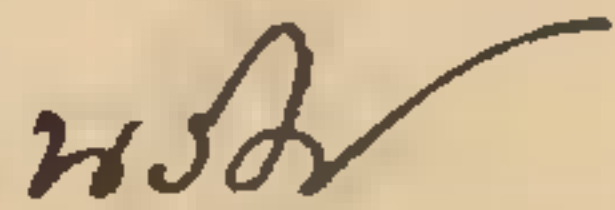
ทนจะกราบทลต่อเติมเรื่องแตรกัมพ ทว่าทำชนโดยเลียน
 เสียงช่างนเป็นการแน่นอน ในเทศนาเวสสันตรชาดกกัณฑ์มหา
 ราช ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมาณชิตทรงพระนิพนธ์กัมพว่า “ฝ่ายพระ
 ศชินทเรศ เควตคชาพิเชยรพิชยบัจจยนาถ ก็เปล่งเสียงก้องโกญจ
 คัพทประกาศกาหฬค้ำารนนฤโชมย” แต่เป็นความกลบกันว่าพระยา
 ช่างเปล่งเสียงเหมือนแตร ตกกลงว่าเสียงช่างก็เหมือนเสียงแตร
 เสียงแตรก็เหมือนเสียงช่าง ทั้งสองอย่างต้องเลียนจากกัน ช่าง
 มีมาก่อน แตรมีมาทีหลัง ต้องตัดสินว่าแตรทำเอาอย่างเสียงช่าง
 ทำไม่จึงทำแตรเอาอย่างเสียงช่าง คิดเห็นว่าเวลาก่อนโน้นช่าง
 เป็นกำลังอันเข้มแข็งของกองทัพ เช่นกับ “แตงก” ในทกวันน
 อาจยายศศรให้อยอยยบใดคควยกกำลังกองช่าง เพราะฉะนั้น ฝ่าย
 ปราบกษแม่ไคยบแต่เสียงช่างรอกกทำให้ชวญุหน ควยกลวจะถก
 ย้ายควยกกองช่าง อาคัยเหตุอนนจึงคคทำแตรชนปลอมเสียงช่าง

ไซ้เข้าในกองทัพเมื่อเดินไป แม้ความจริงจะมีช่างแต่น้อย เมื่อ
เข้าแถวเข้าประกอบกับเสียงช่างจริง ๆ ด้วย ย่อมทำให้ฝ่ายปรักภัย
ซึ่งได้ยินแต่เสียงมีใจครั้นคร้าม โดยสำคัญว่ามีช่างมาก มูลเหตุ
แห่งแถวคงจะเป็นดังนี้

เกล้ากระหม่อมขอถวายรบท้าวสุนทรนายนายเฟโรจบัน อิน
ตติจากหนังสือพิมพ์มาเพื่อทอดพระเนตร ยนต์พอไซ้ เมื่ออ่านหนังสือ
สอไตรว่าตงและฉลองกันแล้วก็ตกใจ อะไรหล่นแล้วเสร็จเร็วจริง
โคเห็นเมื่อตนเคอนกำลังทำหุ่นพลาสติกเคออยู่ยังไม่แล้ว จึงไปฟังข่าว
ทนายเฟโรจ ได้ความว่าเอารูปพลาสติกเคอทำเป็นสี่ทองสัมฤทธิ์ไป
ตงทไหนดไม่ออก เห็นจะส่งอยู่เพราะเห็นหลังคามุงกระเบื้องหนูน
หลังอยู่เบื้องตา

ควรมีควรวแล้วแต่จะโปรด

★ ★ ★

บ้านชินนามอน บันง

วันที่ ๒๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จพระนริศร์ ฯ

ในจดหมายทถวายไปเมื่อวันที่ ๒๐ หม่อมฉันทลเกล้าทงาน
พิธีโธปสี่มของพวกชินคททำในบันยังไมสนกระแสดความ ในจดหมาย

ฉบับขงจะถวายรายงานเป็นอนุสนธิ์ต่อมาอีกตอน ๑

หม่อมฉันได้ทูลอธิบายไปในจดหมายฉบับก่อน ว่าการพิธี
ไต่ปี่ส้มนำหนดงานเป็น ๔ วัน คือวันกลางเดือนยี่แห่รับพระเจ้า
ไปยังเทวสถานถนนหน้าคอกท่าการพิธี วันแรกค่ำ ๑ เป็นวันไชยชน
วันแรก ๒ ค่ำเป็นวันฉลองบุญ วันแรก ๓ ค่ำแห่รับพระเจ้า
กลับ มีการจุดดอกไม้เพลิงบูชา รายการเรื่องแห่และเรื่องบูชาพระเจ้า
ในเทวสถานหม่อมฉันได้ทูลไปแล้ว ในจดหมายฉบับ
จะทูลรายการเรื่องไชยชน ซึ่งหม่อมฉันเพิ่งได้เห็นในฉบับ

ลักษณะการไชยชนนั้น นั้นว่าต้องเริ่มทำพิธี ณ เทวสถาน
หรือศาลเทพารักษ์ในตำบลทัญชังขวงอยู่ หม่อมฉันได้ไปดูการทำ
พิธี ณ ศาลเทพารักษ์ริมถนน Kelawei ไม่ห่างจาก Cinnamon Hall
นัก พิเคราะห์ลักษณะการ ดูเหมือนใครจะไชยชนจะต้องไปบอกเจ้า
พนักงานล่วงหน้าไว้ก่อน เพราะมีตัวครและผู้ช่วยคอยอยู่ที่ศาล
สัก ๓ คน ส่วนผู้จะไชยชนก็มีพวกพ้องไปตัวราวสัก ๑๐ คน
ศาลที่หม่อมฉันไปดู ตัวเจ๊กยังมีโตมรเทพศัสตรา ทำด้วยเหล็กรูป
คมเหมือนใบโพ ยักไว้ที่โคนต้นไม้ใหญ่เล่ม ๑ และมีเหล็กเหล็ก
ข้างบนเป็นแบบลูกพรวนรอบสำหรับ สันประโคม เวลาขายักไว้
ควยอกเหล็ก ๑ นอกจากนั้นเอาถังเหล็กสำหรับใส่สีเม้นต์วางตะแคง
(เพื่อยังลม) จุดประทัดไว้ในถังนั้นดวง ๑ ที่ศาลหน้าศาลวาง
เครื่องพลกรรมต่าง ๆ มากลวดยและมะพร้าวเป็นต้น กบตงหมอนา

หมอนานม ตะคันใส่ไม้หอมและเครื่องหอมจุดไฟให้เป็นควันกัษ
 ตะคันจุดประทิปโหมกณท้ออกอื่น ๑ มีเซมเงินสำหรับแทงตัวใน
 การไช่ยน (เหมือนและเทากัษเซมเสียบเนอซาเตะ) ชักไวทลก
 กลวยเครื่องสักการ การพิธทำในที่เบ็ดเผยใครจะไปห้อมล้อมคัก
 ไม่ห้าม

ผู้จะไช่ยนคนทห้อมฉันไปค เป็นชายหนุ่มอายุราว ๒๐ ปี
 นุ่งผ้าสีเหลืองผน ๑ ถอดเสื้อเหลืองแต่ตัวเปล่า ไปลงนาคำหวเบยก
 ไช่กทงทวก่อน แล้วจึงมายนประณมมอเข้าพิธหน้าศาลเทพารักษ
 เริ่มการพิธ ทาครร่ายมนตร์ถววยสักการะบูชาอยู่หลายบท แล้วมา
 ยนตรงหน้าผู้จะไช่ยน ถอดตะคันเผาเครื่องหอมรอไวชางหน้า ให้
 ควันปลิวไปเข้าทางปากและจมูกผู้ไช่ยน แล้วเอาชูปหรืออะไรที่
 เป็นผงโปรยเข้าปากเป็นคราว ๆ (เห็นจะสำหรับให้คิดเลอคมเมอ
 เวลาแทงเซม) เรอไปในขณะที่น พรรคพวกผู้ไช่ยนก็เข้าห้อม
 ล้อมเป็นหัตถบาฬ คน ๑ อ่านมนตร์ นอกนั้นเป็นลูกค้รอง เชื้อว ๆ
 รัยเป็นจิงหวะไปชานาน สันนิษฐานว่าพิธตอนน จะสะกคให้คนไช่
 ยนสันสติจนใจลอย (ทำนองเดียวกับที่ฝรั่งเรียกว่า เมสเมอไรส์
 Mesmerise) เพอจะแทงเซม แต่เผอญคนไช่ยนทห้อมฉันไปค
 เห็นจะเป็นคนใจแข็ง คอกรมควนและร้องเชื้อว ๆ อย่นาน เอาน่า
 ราวทวควยอกหลายหนกไม่สันสติ คราวนทาครเปลี่ยนกระบวร
 เอาควนไปรมทหน้าผู้ชวยของแกคน ๑ พอประเคียวไคคนนنگ

สันรว แล้วเทพารักษ์เข้าสิงโลดเต้นโวยวายไปต่าง ๆ เข้าจับกุม
 ผลักใส่ผู้ไชยขันอยู่สัก ๕ นาทีแล้วเจ้าก็ออก แต่คนไชยขันก็ยังไม่
 สิ้นสติต้องเปลี่ยนกระบวรอก คราวนพรอคพวกเขาลอมจนชิตตัว
 ร้องเฮฮว ๆ กรอกหัดหนักเข้า ตาครกรรมควนเรอຍไปแล้วเอาชอ่ย
 โปรยเข้าในปากคนไชยขัน อีกสัก ๑๐ นาทีจึงสิ้นสติตัวสันทงย
 สมประสงค์ ตาครจึงเอาเข็มแทงลงทลแต่ริมปากข้าง ๑ ไปหาอีก
 ข้าง ๑ เข็มคาอยู่ข้างนอกปาก ต้องทำพิธีสะกดอยู่กว่าชั่วโมง ๑
 จึงสำเร็จ เห็นจะเข่นความเจ็บปลายนั้นเองปลก พอแทงเข็มแล้ว
 คนไชยขันก็กลับโศสตี ตาครเอาเครื่องพล เรียกว่า " กวติ "
 (Kavadi) มาสั่งให้แบก กวตินั้นคเหมือนจะเข่นของทำไว้สำหรับไช
 ทุก ๆ ปี ฐานทำด้วยไม้จริง รูปสัณฐานเหมือนกับฐานลัษณโตะ
 กิมตง แต่ตอนตัวลัษณนั้นเอาไม้ไผ่ผูกโค้งคล้ายกับขรยกขางเข็ค
 ทง ๒ ด้าน คาคหลังคาคด้วยโยมะพร้าวประดับผลไม้อะคอกไม้
 มีหมอนำมนตร์ (เหมือนอย่างทหม่อมฉนส่งไปถวาย) ใส่น้ำกับนม
 ประสมกัน เอาผ้าผูกปากแขวนไว้ค ๑ ผู้ไชยขันรับกวติแบกขนย้า
 เดินประทกษณศาลเทพารักษ์ ๓ รอบ แล้วจึงออกเดินไปยังเทวสถาน
 ถนนนำตก ซึ่งระยะทางราวสัก ๑๐๐ เส้น พวกพ้องก็พากันคค
 ตามไป หม่อมฉนคคเห็นแก่ตาเพียงเท่าททลมาน คอไปนี้จะเล่า
 ตามอธิบายทคคเห็นในหนังสือพิมพ์ ว่าเมื่อเดินไปผ่านเทวสถาน
 หรือศาลเทพารักษ์อนมอยู่ตามระยะทาง ต้องแวะบชาทกแห่ง

(เห็นจะให้หยุดพักนั่นเอง) ครั้นไปถึงเทวสถานทถนนน้ำตก เข้า
 ไปประทักษิณรอบพระเป็นเจ้าออก ๓ รอบ แล้วออกจากเทวสถานนั้น
 ไปยังเทวสถานอีกแห่ง ๑ ซึ่งอยู่ย่นภเขาไม่ห่างกันนัก นัยว่าตอน
 ขนภเขานผู้ไซยบนปลกเปลยถึงพวกพอง ต้องเข้าช่วย ประคองขึ้นไป
 เมื่อไปถึงเทวสถานย่นภเขา บชชแล้วผู้ทำพชทเทวสถานนั้นจึงออก
 เข้มให้ กล่าวกันว่ากรทเอาเข็มแทงไซยบนนน แทงลนข่าง แทง
 แกมข่าง แทงกลามเนอข่างหลงข่าง แทงเข็มเล่มเคยวข่าง
 หลายเล่มข่าง สดแต่ไคยบนขวงไว เมื่อถอนเข็มออกแล้วให้พัก
 และหาอาหารไปให้กินทบนเขานนก่อน แล้วจึงพาลงมาอาบนน้ำชำระ
 ทวทลาธาร เป็นเสร็จกรไซยบนเพยงนน คม่นน้ำสมเพช

ตอนค่ำในวันที่ ๒๑ เติมหม่อมฉันคิดจะไปดูการฉลองบุญ
 ทาพราหมณ์ ยะหิมพรมรยว่าจะมาพาไปเวลายาม ๑ เผอญฝนตก
 จึงไม่ได้ไปค ผู้ทไคยไปเขามาเลว่าเข้าไม่ถึง เพราะเขาห้ามรถ
 ต้องให้เคนกรำฝนไปแต่ไกล ไปสนอตุส اتهทตองเบยคเสยคพวก
 สยปรยชนคเหลอทนจนตองกลบ แต่ตอนเข้าหม่อมฉันไคยไปเทยวค
 รานเพอหาของถววยทาน มีรานขายเครองโลหะอย่างอนเคย ๓ ราน
 ตรวจคไม่เห็นมของแปลกประหลาดหรือทเบนของผมอค จึงชอแต่
 หม่อนำมนตร์ใบ ๑ ราคา ๖๐ เซนตส์ส่งมาถววย คำนวันที่ ๒๒ ไคยพา
 หลานไปนั่งคคอกไม้ไฟทสโมสรกอลฟอนเบนทเหมาะ คอกไม้ไฟ
 เบนทำนอง เคยวกับทจุด เมองานรบเสคจสมเคยพระพุทชเจ้าหลวง

กลับจากยุโรปเมื่อคราวหลัง หรือหนังก็คือ แต่ไปเกิดความท้อ
 หลานน้อยกลัวเสียงพลองร้องไห้ ค. ไต่สีกหน้อยก็ตองกลับ

หม่อมฉันได้สั่งรพนายาลักษณ์การพิชโยปสัม ซึ่งหม่อม
 ฉันถ่ายเองบ้าง ให้ชายใหม่ไปถ่ายบ้าง ถวายมาพร้อมกันจดหมาย
 ฉบับ ๑๔ แผ่น มีบันทึกอธิบายรูปเหล่านั้นถวายมาด้วย ได้ให้
 ชายใหม่ถ่ายรูปคนใช้บนเมื่อเข้มแท่งแล้วรูป ๑ แต่ชายใหม่กำลัง
 เสียวไส้มอสน์เลยไม่ใคร่ไปนั้น เสียกายอยู่

นานมาแล้วท่านได้เคยตรัสชวนให้วินิจฉัยถึงเรื่องสร้อยช่อ
 วัตรราชประดิษฐ์ ๑ เหตุด้วยในบัตรหมายใช้ว่า "สถิตย์มหา-
 สีมาราม" แต่ไปปรากฏในคำจารึกใช้ว่า "สถิตย์ธรรมยุติการาม"
 หม่อมฉันมาพบประกาศรัชกาลที่ ๔ ฉบับ ๑ พิมพ์สำเนาไว้ใน
 หนังสือราชกิจจานุเบกษา บังเอิญจุลศักราช ๑๒๓๖ หน้า ๓๐๑ ใน
 ประกาศฉบับนี้แห่ง ๑ ว่า "พระราชทานนามไว้ว่า วัตรราชประดิษฐ์
 สถิตย์มหาสีมาราม" อีกแห่ง ๑ ว่าถ้าจะกราบทูลหรือเขียนบัตร
 หมาย "ให้ใช้ว่า วัตรราชประดิษฐ์ ๑ หรือว่าให้สั้นช่อว่า วัตรราช-
 ประดิษฐ์สถิตย์มหาสีมาราม ให้ย่นยงคงอยู่" ประกาศลงวันจันทร์
 เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ บัษะโรง สัมฤทธิศก ก่อนสวรรคตเพียง ๒ เดือน
 ครึ่ง เป็นหลักฐานว่าสร้อยธรรมยุติการามเกิดก่อนสร้อยมหา-
 สีมาราม สันนิษฐานว่าत्मสร้อยเป็น ๒ อย่างนั้น อาจจะเป็นด้วยเหตุ
 อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ อย่างนี้ คือเติมใช้สร้อย "ธรรมยุติการาม"

แล้วทูลกระหม่อมทรงโปรด ฯ ให้เปลี่ยนเป็น “มหาสิมาราม” เมื่อ
 ภายหลัง หรือมีฉะนนั้นจะมีทั้ง ๒ สร้อยมาแต่เดิม ทำนองเดียวกับ
 กษัตริย์พระนามขณัญญุตหรือวคคกุกษัตริย์ สร้อยธรรมยติการาม
 สำหรับใช้แต่ในจารึก แลตั้งพระราชประสงค์ว่าจะให้เป็นวัค
 ธรรมยติอยู่เป็นนิจ สร้อยมหาสิมารามสำหรับให้ใช้เป็นสามัญ ไม่
 ให้คนเห็นไปว่าทรงอุปถัมภ์พระสังฆธรรมยติคดียิ่งกว่าพระมหานิกาย

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับวันที่ ๒๓ อ่านเพล็ดเพล็ด
 คีมาก ขอทูลสนองความในลายพระหัตถ์ข้างข้อ

เรื่องคำภาษาคำต่างประเทศที่มาปะปนกับภาษาไทยนั้น ว่า
 ตามหลักฐานที่ปรากฏ คำภาษาจีนกับภาษาไทยปนกันมาแล้วตั้งแต่
 ก่อนไทยลงมาอยู่ประเทศสยาม มีคำที่ใช้ด้วยกันทั้ง ๒ ชาติปรา
 กฏอยู่หลายคำ ว่าแต่หนักใดในเวลานี้คือ “ข้างและมา” เป็นต้น
 ภาษาทางอินเดียเข้ามาถึงประเทศนี้แต่ก่อนเป็นเมืองไทย มีจารึกชน
 เดิมเช่นที่พระปฐมเจดีย์ ใช้ภาษามคธ ด้วยพระพุทธรูปศาสนาแรก
 มาถึงเป็นลทธิหินยาน ต่อภายหลังมาเมื่อรับลทธิมหายาน พวก
 มหายานจึงได้พาภาษาสันสกฤตมาเปลี่ยนภาษามคธ ในศิลาจารึก
 ที่เซเคส์แปลแผ่น ๑ ปรากฏว่าในกาลครั้ง ๑ ที่เมืองละโว้มีพระ
 สังฆมณฑลฝ่ายมหายานและหินยาน ความที่ปรากฏนี้เข้ากับที่ท่าน
 ทรงพระวินิจฉัยขอที่ผู้บวชต้องรับพระไตรสรณคมณ์เป็น ๒ ภาษา
 (หม่อมฉันยังเสียดายไม่หาย ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าไปเลิกรับ

พระไตรสรณคมน์อย่างสันสกฤตเสีย) สันนิษฐานว่าความรู้ภาษามคธคงเสื่อมไปเสียคราว ๑ ต่อพวกลังกาวงศ์เข้ามาเมื่อครั้งพระร่วงจึงมาพจนภาษามคธชน ด้วยถอลัททิตินยานไซ้พระไตรปิฎกภาษามคธ แต่ก็ไม่สามารถล้างภาษาสันสกฤตได้ จึงปนกันอยู่ทั้ง

๒ ภาษา

เรื่องรูปภาพงามที่หม่อมฉันส่งไปถวาย ทอดพระเนตรนั้นเมื่อส่งไปแล้วจึงนึกขึ้นได้ว่าเหตุใดจึงทำลูกแก้วเป็นนมคน ด้วยฐานันท์ทำรูปครุฑไว้ที่มุมสี่ด้านว่าเห็นฐานเทวรูปพระนารายณ์ รูปนมคนนั้นเห็นจะหมายความว่าเกษียรสาคร คงมีรูปอนันตนาคราชอยู่ตอน ประกอบกับฐานหรือเทวรูปนั้น

รูปท้าวสุรนารีที่เพ็โรจยนน้ำนมอยู่ เหตุที่ทำการูปปลาเตอร์ไปตั้งฉลองนั้น หม่อมฉันเข้าใจว่าเห็นจะเป็นเพราะยังไม่มีทุนพอจะหล่อเป็นรูปทองสัมฤทธิ์ จึงทำการูปปลาเตอร์ไปตั้งเรียกไว้เพื่อทำทุน

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ถึง ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓๐ มกราคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระราชาธิบดี ทรงฉายพระบาท

ฉายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ เดือนนี้ ได้รับประทานแล้ว

ตามพระตำราอธิบายถึงเรื่องพิชิต "โธปัส" เพิ่มเติมไป

คราวนี้ ทำให้เกิดความวิตกขึ้นอีกมาก พวกเจตทัประพฤติมากขึ้น

บริโภคน้ำเพียงผ้านุ่งผนหางผ้าห่มผนหาง อยู่เรือนเล็กนอนบนหลัง

หีบ เอาเทวาลยเป็นททาการนนั้นเอง จึงทำให้ได้เป็นเศรษฐี ถ้า

หากประพฤติเป็นคนขี้อิสระสุระราย อานภาพพระชนนธกุมารก็เห็น

จะช่วยเหลือไม่ได้

มิตรสหายมรดกเป็นของเขวมนไม่มีคนก็เขวมนไม่เขวมน

อันไปได้ คบไฟใส่กรวยเงินนั้นชอบกล ไปเข้าทางแยบฝรั่ง

มาทางไทย ชายหนุ่มพื่อนำหน้า รดกคิอระบ้ำหน้าช่างอย่างอินทร

ชาติแปลง การแต่งโคเทียมมรดกนั้นเป็นของปรกติ โคนของเรา

ทางแถบหัวเมืองตะวันตก เขาแห่ไปชนกันแต่งกันไปหรือเหมือนกัน

ตรัสเล่าถึงกิริยาเคารพ มาสะตุดใจอย่างหนึ่งที่ทำแขนไขว้

เกล้ากระหม่อมเคยนึกสงสัยว่าทเรียกพระราฟงนนั้น หมายถึงราฟง

อะไรตรงไหน ได้เรียนถามสมเด็จพระวันรัตน์ ท่านว่าราฟงธรรม

นั้นสื่ เกล้ากระหม่อมถามว่าราฟงถึงว่าพระธรรมเป็นของลก

ซึ่งจะไม่ทรงแลศกงพระธรรมเทศนา ทำให้รอนถึงพระพรหมต้อง

ลงมาอาราธนา นหรือมิใช่ ท่านตอบว่านั่นแหละ เกล่ากระหม่อม
 คำนวณว่าตาเป็นตรงนนักควรวเป็นอาการนี้ไม่ใช่ยน ท่านก็นิ่งไป ต่อ
 มาออกน่าน เกล่ากระหม่อมสงสัยคำ “ สวัสดิ์ทกะ ” ขน จึงพลิก
 ดิกษนะรสน์สกฤตค เขาแปลว่า เป็นเครื่องหมาย Lucky อย่าง
 หนึ่ง มลลक्षण ไชวกันเป็นกาภชาติ มทางสแพรงเป็นคณ ตลอดจน
 แชนไชวกเป็นสวัสดิ์ทกะ ทำให้สะตั้งใจขึ้นว่าพระร่ำพงจะหมายทำเป็น
 สวัสดิ์ทแกผู้สร้างเสียดอกกระมัง มาได้ฟังตรัสเล่าถึงพวกแขกทำ
 เคารพศวกิริยา ไชวแชนเป็นเหตุประกอยให้แนใจขึ้นอกว่าทำสวัสดิ์
 ทกะแท้แล้ว กิริยาประนมมือไหวขนไปจนถึงชนกระหม่อมมนน ก็
 เป็นเคารพอย่างหนึ่งซึ่งจะเป็นการกระทำอย่างสูงสุด คงจะทรง
 ระวังได้ ปรปรตทเชยนกนกด ททำรปุ่นเช่นปรตวันทองกด มมอ
 ไหวอยู่เหนอกกระหม่อมทงนน ฉายาลक्षणเทวรูปของจามซึ่งเซเศเศ
 ถวายแล้ว โปรตปรทานไปคกัมรปประนมมือขนเหนอหวถึงสองรป
 ปรเพลงซอของเซียงใหม่กัมจำได้ว่า “ ยกมอขนเหนอหว ขอเป็น
 จุ่ม (จอม) ดอกขั้วบานอยู่กลางน้ำ ” แต่กิริยาไหวอย่างสูงชนคณน
 เคยวนเราไม่ได้ทำกันเสียแล้ว

ได้นักถึงภาษาทเข้ามาปนภาษาไทยต่อไป นักได้ถึงคัมภร
 ทเรียกว่า “ อมรโกศ ” เขาว่า เป็นดิกษนะรหรือแกรมเมอภาษา
 สันสกฤตอะไรอย่างหนึ่ง เป็นองค์พยานว่าคองเคยมคัมภรสันสกฤต
 อยู่ จึงได้มีเครื่องมอมนนไว้สำหรับใช้ใช้ ทางศาสนาพราหมณ

ก็คงได้มีการสั่งสอนเราเหมือนกัน จึงได้มีเรื่องอนรรฆุธรรมเกียรติ
 ปราบกฏอยู่ คำ สิริยัม ขุขัน ลัสเตียน (เปาลัสตียน) เป็นคำสันสกฤต
 ปนทมิฬเสียด้วยซ้ำ พราหมณ์เราเป็นพราหมณ์ผ่านมาจากทางทมิฬ
 ย่อมทรงทราบอยู่แล้ว มন্ত্রที่พราหมณ์เราใช้อยู่เป็นภาษา
 ทมิฬก็มาก ภาษาจันกเขามาถึงสองทาง หนึ่งมาจากทางเหนืออีกเป็น
 ภาษาจีนหลวง เช่น ไบชา หยค เป็นต้น เป็นภาษาแต่จันกมาก
 เห็นจะมาทางใต้ในภายหลัง ภาษาอะไรก็ไม่มากเท่าภาษาเขมร คือ
 เป็นแต่ยาวทางหลายเสียทีเดียว แต่จะคงเป็นเช่นนั้นอยู่เอง เพราะ
 เรามีเวลาติดอยู่แก่เขามาก มนต์ที่เพิ่งรู้ใหม่ควรจะทดลอง
 เพราะติดจะชินอยู่ ด้วยเห็นร่างพระราชบัญญัติเขาเขียน “การ
 ประมง” เกิดสะดุดใจว่านั่นหมายความว่าอะไร เป็นภาษาอะไร
 รูปเป็นสันสกฤต มง ควรจะมีตัว ค์ การันต์ พยกรรมหมิ่นพทยา-
 ลงกรณจึงลองถามค เธอว่าเธอคนภาษาสันสกฤตแล้วไม่พบ นัก
 ชินมาได้ว่าเคยเห็นเขาตอวนขนาดเล็กเขาเรียกว่าตมิง แล้วก็
 นักค้าพูดกันว่า “คลุกคลิตมิง” ชินได้อีก เห็นที่จะเป็นภาษาเขมร
 จึงเบ็ดคึกชนระเขมรชนค “มิง” แปลว่าตาข่าย แล้วให้คำประกอ
 ไข่อีกว่า “มิงพิงพาง” แปลว่าข่ายแมงมุม นักอดหัวเราะไม่ได้
 โพงพางของเรานักค้าเขมร คือมิงพิงพางนั่นเอง โพงพางแปล
 ว่าแมงมุม สันเคราะห์ก็ไปก็

พระองค์หญิงชาวประจวบมาก พิชยพระบงคนเขาเข้าเจอ
พระโลหิต การรักษาพยาบาลลำบากยุ่งเก มีคนจงรักภักดีเฝ้า
มาก ค้างแย่งกันเป็นเจ้าใช้ ไม่มีใครขงการลิตธิชาติ

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

พร

ไต่ถววยรูปท้าวสุรนารมาอีกรูปหนึ่ง ทนให้ความเข้าใจได้
ว่าตงอตุประตชุมพล

น.

★ ★ ★

บ้านชินนามอน บ่ง

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๑๗

ทล สม่เตจกรมพระนริศร ๑

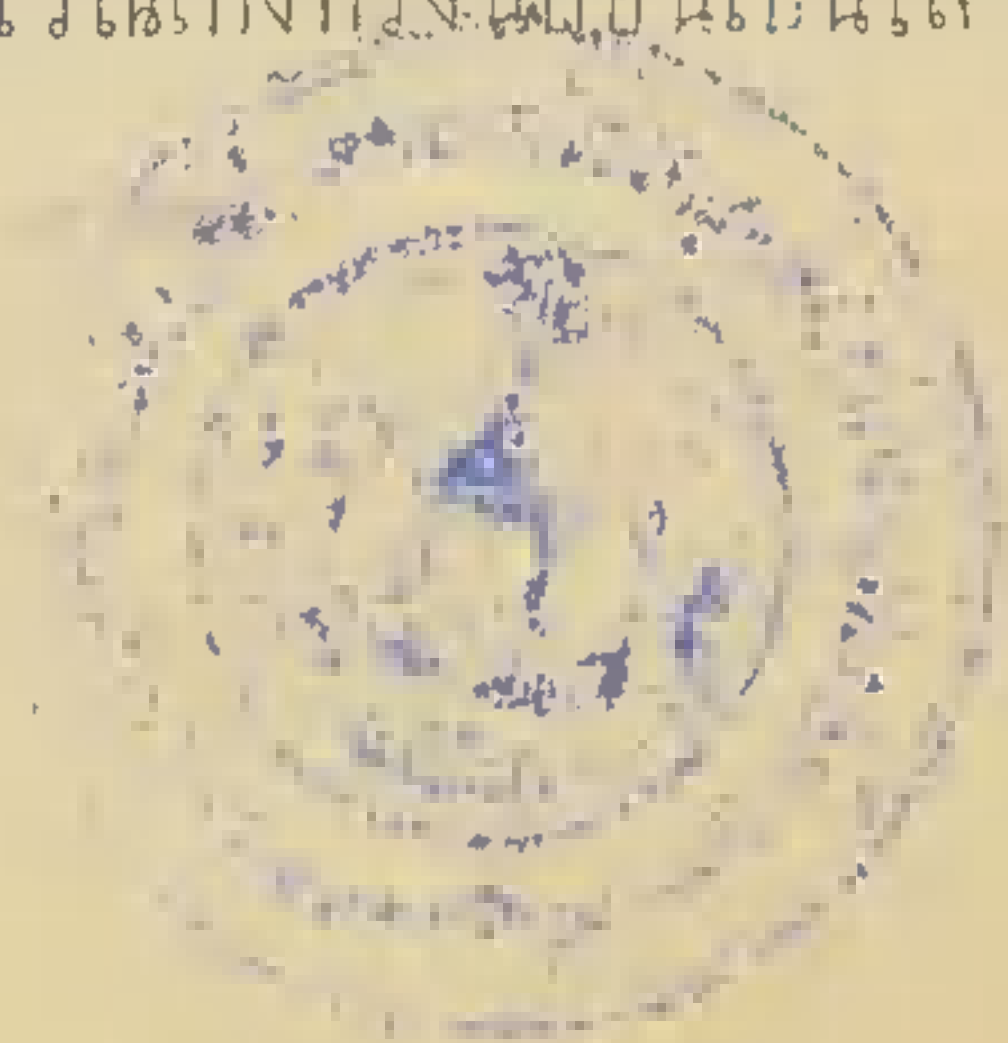
หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓๐ มกราคม
อธิบายเรื่องพระพุทธรูปรำพึงที่โปรดประทานมา คิดคชอยกสนัก
หนา ถ้าจะเอาเข้าเปรียบกยคติในทางพระพุทศศาสนาที่เรารักนอย
น่าจะว่าหมายความที่พระพุทของค์ทรงเคารพระธรรมไต่คอกกระ
มิ่ง พระพุทธรูปอย่างมหายานมีอยู่ ๒ ปาง ปางหนึ่งยกพระหัตถ์
ทงอย่างที่เราเรียกว่าห้ามสมุทรหรือห้ามญาติ เขาว่าเป็นปางทรง
อำนวยพร (มีชื่อเรียกในภาษาสันสกฤต แต่หม่อมฉันจำไม่ได้และ

ไม่มีอะไรสอบทน) หม่อมฉันเรียกว่า "ปางโปรตัสต์" อีกอย่าง
หนึ่งเอาปลายพระหัตถ์ลง ฝ่าพระหัตถ์ออกข้างหน้า เขาเรียกว่า
อภัยมตรา หม่อมฉันเรียกว่า "ปางประธานอภัย" พระพุทธรูปใช้
พระหัตถ์พระอุระทนมเด็จพระวันรัตทลอธิบายว่ารำพึงพระธรรม
จึงเห็นว่าน่าจะเป็นเคารพพระธรรม

หม่อมฉันอ่านหนังสือหมื่น พยอธิบายลักษณะพระพุทธรูป
ชนิดสมาธิเพชรเขาเรียกในภาษาสันสกฤตว่า วชิราสนะ กนกชน
ว่าเราคงรู้จักเดิม จึงเรียกว่าสมาธิเพชร

อธิบายศัพท์ ประมง และ โพงพาง ที่ท่านพบนั่นคนก็
สืปคาหะนประสยเวลาแล้งไม่มีเรื่องอะไรแปลก ๆ ที่จะทล
บรรเลง เกือบจะต้องบอกจำนน เมื่อสักสองสามวันมานี้หม่อมฉันได้
เห็นเขาพิมพ์รูปภาพเสาชิงช้าที่ขอมเผด็จศึกกรในหนังสือพิมพ์ ภาษา
ไทยฉบับ ๑ มีหนังสือออกความไว้ว่าเป็นของชั้นบรรพบุรุษ ได้เคย
เห็นกนกประหลาดใจ ด้วยรู้สึกว่าเป็นเรื่องสร้างเสาชิงช้า เราได้เคย
ปรึกษากันในตอนสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เสด็จยุโรปครั้งแรกเมื่อ
เร็ว ๆ นี้เอง ลองคำนวณเวลาได้ ๓๑ ปี ถ้าพูดตามภาษา
ศาสตร์จารย์คลเล่นเฟลกอย่างว่าสร้างเมื่อวานชนนเอง แต่เมื่อ
คิดถอยหลังขึ้นไปก็เห็นประหลาดที่เราได้เคยเห็นบรรพการของเส
าชิงช้าถอยหลังขึ้นไปจนถึงชนทวค คือเสาชิงช้าทลกระหม่อมทรงสร้าง
ขึ้นในบริเวณแก่งกรุงนดอนเป็นเสาชิงช้าแรกมีในพระบรมมหาราชวัง ต่อ

มาเมื่อสร้างพระที่นั่งใหม่ ย้ายเสาชิงช้าไปตั้งที่สนามหน้าพระที่นั่ง
 ใหม่ ครั้นสร้างพระที่นั่งจักรี ย้ายเสาชิงช้าไปตั้งที่หน้าหอรัษฎากร
 ใหม่เสาชิงช้านั้นจะตองเปลี่ยนใหม่จึงคิดทำเสาเหล็กและย้ายไปตั้งที่บน
 บอมเบอเคจคัสกร นาลองถามพิศุจน์คนที่มั่วอยู่ในสมัยนั้น ใครจะ
 จำถอยหลังขึ้นไปได้จนถึงเสาชิงช้าไหน

เมื่อวันที่ ๑ เดือนนี้ หม่อมฉันได้ยินความแปลกและท่าน
 ยังไม่ทรงทราบ แต่เรื่องมันเป็น "บิคเกียร์" อยู่สักหน่อย ถ้า
 ไม่พอพระหฤทัยก็ขอประทานโทษด้วย คือมีสเตอร์คัลตัส กงส์ล
 เยเนอราลอังกฤษในกรุงเทพฯ ซึ่งเคยเป็นอุปทูตเมื่อก่อน เซอร์โจ
 เซยท์ ครอสบี มาถึงนั้นเขาจะกลับไปประเทศอังกฤษชั่วคราว ผ่าน
 มาทางบึงจางแวงมาลาหม่อมฉันโดยบ้านที่เคยคุ้นและชอย กั้นมา
 แต่ก่อน เมื่อสนทนากันไปถึงเรื่องเซอร์โจเซยท์ ครอสบี เขามาเป็น
 ราชทูต หม่อมฉันพูดกันว่าได้ยินเขาเล่ากันว่าเมื่อเซอร์โจเซยท์
 ครอสบีเขาเผาท่านครั้งแรก เมื่อทูลถวายพระราชสาส์นตามแบบ
 ราชการด้วยภาษาอังกฤษแล้ว ทูลท่านด้วยภาษาไทยต่อไปไม่ให้
 ของมีค่าม เป็นการแปลกกับราชทูตคนก่อน ๆ คัลตัสบอกว่าเป็น
 นนเขาก็เข้าไปเฝ้าด้วย ความจริงเป็นอย่างที่หม่อมฉันได้ยิน แล้ว
 เขาเลยสรรเสริญพระองค์ต่อไป ว่าพระอัครยาจารย์และมารยาทเป็น
 สว่างผ่าเผยสมแก่พระเกียรติยศ ต่อมาเขายังได้สังเกตอีกเมื่องาน
 เกลิมพระชนมพรรษา มีการประชุมที่สวนควาลีย์ ท่านเสด็จ

ทรงพระตำเนนทักทายปราศรัยข้าราชการจำพวกต่าง ๆ โดยพระ
 มารยาทน่าชม แล้วเลยถามหม่อมฉันถึงเรื่องพระประวัติและการ
 ทรงศึกษาของท่านแต่ก่อนมา ด้วยมีความเลื่อมใส หม่อมฉัน
 เห็นแปลกอยู่ด้วยท่านถูกชาวต่างประเทศสังเกต จึงทูลมาให้ทรง
 ทราบไว้

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

กรุงเทพฯ

★ ★ ★

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระยาตำราญ ทราบฝ่าพระบาท
 เมื่อเมลวันองค์การทแลวมา คอยหาลายพระหัตถ์อยู่วันน
 ตลอดจนวันพุธก็หาไม่ลายพระหัตถ์มาถึงไม่ ใหนักวิตกว่าจะทรง
 ประชวรไม่สามารถทรงลายพระหัตถ์ได้ ตลอดถึงวันศุกร์เข้าไปทำ
 ราชการในพระบรมมหาราชวัง พระยาบริหารนิติธรรมข้าราชการ
 ในกรมราชเลขาณการจึงนำลายพระหัตถ์ พร้อมทั้ง หม่อมอำมรินทร์ มา
 ส่งให้ ก็เป็นอันเข้าใจได้ว่าเพราะหม่อมฉันเองจึงมิได้ประทานลายพระ
 หัตถ์ไปทางไปรษณีย์ คงจะประทานฝากใครเข้าไป ถ้ามพระยา

บริหารก็ได้ความแต่ว่ามีคนนำมาส่งที่ออฟฟิศหลวงเป็นเด็กหนุ่ม
เลขที่ใดแต่เพียงเท่านั้นเอง

อ่านความตามลายพระหัตถ์ถึงตติใจเรื่องภาษาต่างประเทศ
ที่มานับภาษาไทยอยู่มาก ตามที่ทราบทูลมาก่อน ว่าภาษาสันสกฤต
อาจมาได้สองทาง คือทางจีนและทางเขมรนั้น ครั้นได้ฟังตรัสว่า
ภาษาบาลีสองครั้ง คือมาทางพระปฐมเจดีย์กับทางสุโขทัย ทำให้
นึกขึ้นอีกได้ว่าภาษาสันสกฤตมาได้สามทาง คือทางศรีวิชัยชน
กษัตริย์ออกทางหนึ่ง

เรื่องพิถีพิถันซึ่งตรัสเล่าเพิ่มเติม ทั้งประธานรปฉายา
ลักษณะประกอบไปควยนั้น ดิหนักที่เดียว เมื่อใดเห็นรูปรถถ่ายไกล
กลาตหนัก ทกราบทูลยืนยันเอาว่าเป็นฉัตรนวมตถนคตเดียว อาย
ที่เป็นปล้องขาวตรงถ่ายไกลเข้าใจว่าเป็นช่องอากาศ จึงเห็นเป็น
ฉัตร ที่แท้ก็เป็นของกรองตติกันเป็นพัด เห็นจะมาแต่อุระคอกไม่
การแก่นนพิศดารมาก ดจะคล้ายกับแจกเขาเจ้าแห่งเขมรแท้กัน
ไปในถนนที่ในกรุงเทพฯ แต่ก่อน คุน่าที่เรศเต็มที บ้านเรากห้าม
แล้ว ทำไมฝรั่งทขยงเขาจึงไม่ห้าม ในอื่นเคยกม เคยเห็นหนึ่ง
สอเล่าว่าเอาขอเหล็กเกยวหลังชกรอก นั้นเขาก็ได้ห้ามแล้ว

หม่อมนามนตรซึ่งทรงพระเมตตาขอฝาก ประธานเข้าไปนั้น
รูปร่างกะทัดรัดหน้าเอนคมาก เป็นพระเศษพระคุณล้นเกล้า ได้จิต

บ้านชนนามอน ยนง

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สัมเด็จพระนริศร์ ฯ

หม่อมฉัน ได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๖ กุมภาพันธ์
แล้ว ทักทายของหม่อมฉันกับหม่อมนามนตรีอันค้ำส่งไปถวาย
ไปเถลไถลอยู่หลายวัน และที่สุดได้ทรงรับจากราชเลขาธิการนั้น
ประหลาดน่าพิศวงนักหนา คงเป็นด้วยหม่อมนามนตรีเป็นเหตุพาด-
หมายไปถวาย ถึงกระนั้นคงยังเป็นการลกกลบ แต่เมื่อได้ทรง
รับแล้วก็เป็นแล้วไป

ทางทภาษาสันสกฤตเข้าไปเมืองไทยนั้น ไปจากประเทศศรี-
วิชัยด้วยอีกทาง ๑ เป็นแน่ไม่มีสงสัย

เรื่องพระพรหมพิจิตรไปพบวิฑูรย์แสดงเรื่องการช่างนั้น ลก
หญิงของหม่อมฉันได้อ่านหนังสือพิมพ์แล้วมาบอกให้หม่อมฉันทราบ
ได้ประจักษ์กันว่า จะไปทลหารอท่านก่อนหรือไม่ มาได้ความในลาย
พระหัตถ์ว่าไม่ได้ไปทลหารอ ลกหญิงเล่าเนื้อความปราศรัยของพระ
พรหมพิจิตร แก้วว่าผมช่างเคียวแล้วผมช่างโยธา ขอน
ทำให้หม่อมฉันนักจนถึงวิชาความรู้เป็นอย่างอื่น ๆ ก็มันมีเวลาเจริญ
และเลื่อมเป็นยศเป็นคราวคล้ายกับสถูปอันลกลกกลน จะยกอุทาหรณ์
ดังเช่นความรู้ภาษามคธ เมื่อตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา เลวลง
เพียงใด เห็นได้ในศุภอักษร "สาขานาวา" ที่มีไปลงกาทวิ

มาถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อาศัยหลักฐานหม่อมเป็นสำคัญความ
 วิชาภาษามคธกกลดขคนตชนได้ ว่าต่อไปถึงขทกกลอนที่ปรวกฎตรอย่าง
 อยู่กแต่งคเป็นยุค ๆ คอยคยวนพ่ายแล้วถึงยุคสมุทรโสมย ครั้น
 มาถึงตอนปลายสมัย กรุงศรีอยุธยาแรก ชอบเล่นกลอน เพลงยาวกัน
 ชน สืบมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์สำนวนจับคยงตงแต่รัชกาล
 ที่ ๒ มาจนตลอดรัชกาลที่ ๓ แล้วกล่อมลง กระจบวรช่างก็จะ
 เป็นทำนองเคยวกัน มยคคและยคเลวตามเหตุการณในสมาคม
 สมัยนน ๆ แต่มขอสำคัญอย่างหนงอยทความนิยม สมัยใดการ
 อนใดความนิยมเลื่อมลง การอนนนกเลื่อมลง แต่คนในสมัยนน
 เองก็ยงถอการทเลื่อมว่าเขนคและเลวในการทเลื่อมคยวกัน คเป็น
 ธรรมตาคงน

ในสปีคาหะทลวงมาเป็นเวลาตรุษจีน หม่อมฉันสังเกตพวก
 จินทบบนง ทำพธตรุษจีนผกขยจีนในกรุงเทพ ๆ หลายอยอย่าง จะเป็น
 คยวรฐูบาลฝ่ายองกฤษเขากยวของห้ามปรามหรืออยอย่างไรหม่อมฉัน
 ไม่ทราบ เขนค่นว่าการจุดประทัดจุดกันเฉพาะเวลาสองยามวัน
 ชวอดค นอกจากนน มีการเล่นสรวงบรรพขรยทำในบ้านเรอน ต่อ
 นนคไปเขยมเขยนกันในวันขใหม่ การตคแต่งบ้านเรอนแต่งผกกัน
 ตามชนบคคค บ้านผู้มทรพยแขวนผ้าขกทอง (อย่างเช่นแขวน
 หน้ามึง) ทประทเรอน ถ้าเป็นคชนชคตสนลงไปกขงผ้าแดงแทน
 ทอชนเลวจึงขคกระคายแดงเขยนทวหนงสอ เพราะตามบ้านผู้

สังคึกคึก เขามีป้ายลงรักยัดทองแขวนประจำทখনหลังประตูอยู่แล้ว
หม่อมฉันได้ไปเยี่ยมजनพวกพ่อ ลักษณการเยมนน แยกเอา
การคไปส่งใบ ๑ ฝ่ายเจ้าของบ้านหาเครื่องวางไวสำหรับเลี้ยง
สนเขตพิธิใน ๕ วัน

เวลานละครมาฮาร์มสตัน (Harmston) มาเล่นอยู่ทখন
เกิดปัญหาปริกษากันในครัวเรือนว่าจะไปคหรือไม่ หม่อมฉันไม่ไว้
ใจว่าจะมีอะไรแปลกประหลาดน่าค จึงให้ชายใหม่พาหลานสองคน
ทยังไม่เคยเห็นละครมาไปคก่อน กลับมาแล้วให้ฟังเห็นชนด้วยเล่น
ตามเคย จนชวนให้คคิดถึงหม่อมราโชทัย เลยคกลงไม่ไปค

เมื่อสองสามวันมาน หม่อมฉันอ่านหนังสือฝรั่งคน ๑ ชื่อ
แฮริส เป็นผู้ส่งข่าวหนังสือพิมพ์ไทมส์มาแต่ก่อน เล่าเรื่องไปเที่ยว
เมืองพม่า พรรณนาถึงเมืองมณฑล ว่าครั้งพระเจ้าเมงคังสร้าง
เมืองมณฑลเมอขวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ นั้น สร้างแต่ตัวเมือง ส่วน
ปราสาทราชมนเทียรหรือของเก่าทเมืองอมรปุระมาสร้าง เพราะ
ฉะนันปราสาทราชมนเทียรเป็นของเก่ากว่าเมืองมณฑลคังน ทาน
ได้เคยเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นคตรงทรายและทรงสังเกคหรือไม่
แม่เป็นของสร้างเมอเมืองอมรปุระเป็นราชธานีไม่ใช่แปลว่าเป็นของ
เก่าก่อนชนไปอีกเท่าใดนค เพราะเมืองอมรปุระนั้นพระเจ้ายคังสร้าง
ตรงกับรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้นเอง

หม่อมฉันพบเรื่องที่จะทลเส็นอ อภิเษก ๑ ควดย เมอเร็ว ๆ
 นี้ไปคหนึ่งฉายเรื่องนางเคลโอปাত্রาเมืองอียิปต์ เมอคมาแล้วเกิด
 อยากกรเรื่องประวัติของนางเคลโอปাত্রาให้พิศดารขึ้น จึงไปยืมหนังสือ
 สอทหอสมุดสำหรับเมืองบึงมาอ่าน ได้ความรู้เป็นสาขาแปลกข้อ
 ๑ ว่า ตามคติศาสนาของพวกชาวอียิปต์ แต่เดิมนั้นถือว่าเทพเจ้า
 อวตารลงมาเป็นสัตว์เครื่องจนา เพราะฉะนั้นคนเคิมชอบบูชาสัตว์
 เครื่องจนาทลาคัญว่าทรงเทพเจ้าเป็นสรณะ และทำรูปสัตว์เหล่านั้น
 ควดยศลาเป็นเจดีย์ มีรูปเหยยว รูปจระเข้ รูปแกะ รูปสิง รูปงู
 รูปโค แมจรูปแมวเป็นต้น ครนเมอล่วงพทศกาลลลิก ๒๐๐ ปี
 พระเจ้าอาเล็กซานเดอร์มหาราชเป็นกริคมะชโคเนย มีอานภาพชน
 ในยุโรปยกกองทัพไปเที่ยวปราบปรามนานาประเทศ ได้เมืองอียิปต์
 และเมืองอื่น ๆ ในยุโรปทางตะวันออกตลอดมาจนเมืองเปอรเซียและ
 คินธารราชฎร์ในอินเดีย ไว้ในราชอาณาจักร ตั้งแม่ทัพคนสำคัญ
 กบทั้งพวกพลกรคอยู่ปกครองประเทศนั้น ๆ ทุกประเทศ เมอพระเจ้า
 อาเล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์ มีราชบุตรยังเยาว์อยู่ ๓ องค์ ยกชน
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินกถกทำร้ายเป็นลำดับกันมา จนหมดสิ้นเชื้อสาย
 ของพระเจ้าอาเล็กซานเดอร์ พวกนายพลทได้เป็นอุปราชครอง
 ราชอาณาจักรไทย ต่างกตงตวชนเป็นเจ้าแผ่นดินแยก ราชอาณาจักรกัน
 ปกครอง พวกกรคทมาตั้งอาณาจักรในคินธารราชฎร์มาเลื่อมใสใน
 พระพุทธศาสนาได้นามว่า ชาวโยนก นายพลกรคทปกครองประเทศ

อียิปต์ชอปะโตเลมิตงราชธานีอยู่ที่เมืองอาเล็กซานเดรียชายทะเล
 เมดิเตอร์เรเนียนที่ปากน้ำไนล์ ครองราชสมบัติสืบวงศ์ลงมา ๑๔
 ชวกษัตริย์ตลอดเวลากว่า ๓๐๐ ปี ในระหว่างนั้นมีพวกกรีกพา
 กันไปตั้งภูมิลำเนาเลยเป็นพลเมืองอยู่มาก เมืองอียิปต์จึงมีพลเมือง
 พวกใหญ่เป็น ๒ พวก คือพวกกรีกและพวกอียิปต์ พวกกรีกพา
 ศาสนาของตนทนบถอเทพเจ้าต่าง ๆ โดยทำรูปอย่างมนุษย์ไปถือใน
 อียิปต์ ครั้นจำเนียรกาลนานมา เมื่อพวกกรีกและพวกอียิปต์ได้
 ส่องเสืพส์มากมคู้กันหนักชน การถอคติศาสนามกเกิดปะปนกัน
 กลายเช่นถอวารุ๊ปเทพเจ้าที่จุดมาบังเกิดในโลก ผิดกับมนุษย์และ
 สัตว์เครัจฉาน จึงเกิดความคิดทำเทวรูปตัวเป็นคนหน้าเป็นสัตว์
 ต่าง ๆ เช่นเหยี่ยวบาง เป็นจระเข้บาง หรือมฉะนนหน้าเป็นคน
 ตัวเป็นสัตว์เครัจฉาน เช่น สฟิงค เป็นคน เป็นของเกิดมชนคือ
 เมื่อพวกกรีกไปอยู่ปะปนกับพวกอียิปต์ด้วยประการฉะนี้ รูปเช่นว่า
 เราได้เห็นกันอยู่จนชินตา แต่หม่อมฉนยังไม่ทราบมูลเหตุพ้งมา
 ทราบ ในจดหมายฉนี้ จึงทูลมาให้ทรงทราบด้วย

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

ถึง สมเด็จพระเทพ

ทำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระยาคำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ ใต้รับประทานแล้ว ใน

ลายพระหัตถ์นั้นโปรดประทานคำ "วชฺราสัน" ไป คือเหลือเกิน

เกล้ากระหม่อมทราบนานแล้วว่าคำอาสนั้นนี้ ใช้ใ้ใ้ใ้แทนและ

ทั้งท่านงควย ใ้ใ้ใ้เคยพบช้ออาสน์ต่าง ๆ เช่น "กมลสัน" "สิ-

หาสัน" เป็นต้นมาแล้วหลายอย่าง แต่ช้อ "วชฺราสัน" ยังไม่

เคยใ้ใ้พบใ้ใ้เคยเลย พอใ้ใ้ฟังพระคำรัสในลายพระหัตถ์จับใจก็

ชะมุกเขม้นเบ็ดคักชนะวิสน์สภกฤตคักพบทันที คือใจตรวจค้ำแปลด้วย

อยากใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ ในทางแปลแทนเขาแปลว่า diamond seat or throne

คักใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ ส่วนในทางแปลท่านึงเขาแปล

ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้

ทำให้คักว่านนั้นอีกสักหน้อยไม่ได้ แต่อย่างไรคัก เชื่อแน่ว่าบรรพบุรุษ

ของเราคักใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้

ขอทูลถวายคำเขมรซึ่งเพิ่งคักออกใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้

คือ "อัยปรัยสภบาล" คือเขมรว่ากิน เพราะฉะนั้นใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้

อัยปรัยกันหัวเรางาย ๆ นเอง

เมื่อสองสามวันมานี้ ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้

ชนใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้ใ้

เรื่องท่านแปลหนังสือพระสังกาทถวายเป็นพระบาท แปลตกในศัพท์
ว่า "ทมรัง" รู้ได้ว่าไม่ใช่ภาษาบาลีท้วง. ออกเสียง สำคัญ
ว่าเป็นภาษาลังกา ได้ถามกระทั่งพระสาธุศีลสังวรก็ไม่ได้อความ
ในที่สุดคิดได้ว่าพระนามเจ้าพระบาท คือ "ดำรง" นั่นเอง พด
กันแล้วกวหวเราะกัน เห็นกันว่าถ้าเขียน "ทมรังโค" เสียจะดี
กว่ามาก แต่เกล้ากระหม่อมมานึกได้ว่า ที่เขียน "ทมรัง"
นั้น จะเป็นทางของเขาทถนคประกอบด้วยสระอิ เช่น ตลก ก็เป็น
ตลก

เรื่องเล่าของทขอมเผด็จกตจักรนน เกล้ากระหม่อมได้เห็นใน
หนังสือพิมพ์ และนักชนมากอนใครบลาบพระหัตถ์แล้ว เล่าถึงชน
ทวคนน เกล้ากระหม่อมจำได้เหมือนเพงรอดีเมอส์กสามสย
มานเอง มีสองเส้า เส้าข้างตะวันออกเป็นเส้าอย่างจินทาแดง ใช้
ชักกงตราประจำพระองค์ตาม รัชกาล ในเวลาทำบุญพระบรมอิฐ
เส้าข้างตะวันตกเป็นเส้าอย่างฝรั่ง ทาปล้องขาวปล้องดำ ใช้ชักกง
สแตนคาคทุกวัน ในเวลากลางคืนเส้าเงินชักโคมคอนนงแก้วสอง
ดวง เส้าฝรั่งชักโคมคองงหันดวงเดียวคองกับหางนกยง ขอให้
ทรงคอรอกทว่าทจำได้เช่นนถกหรือไม้ เมอวันไปเสียงพระถวายเป็น
จำนำพรรษาทวคตราชประดิษฐ์ พของคธานลองถามค จำไม่ได้ว่า
ได้เคยเห็นเส้าธงในพระบรมมหาราชวังมทไหนเลย

เรื่องทะเลาะระหม่อมลูกสาวต่างประเทศซึ่งเกิดขึ้นนี้ ไม่นึก
หลากใจ เพราะโผล่ออกมาจากกรให้เขาเห็นตัว เขาก็คิดเป็นธรรมดา
แต่ประเดี๋ยวก็จะกลับเขารหายไ้ไปอย่างเดิม

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

พร

★ ★ ★

บ้านชินนามอน บึง

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จพระบรมพระนครินทร์

เมื่อคราวเมื่อดวงศักร์ที่ ๑๕ หม่อมฉันได้ฝากสัมเข้าไปถวาย
ซึ่งหวังใจว่าจะได้ทรงรับแล้ว แต่ที่ทลไปในจดหมายว่าเป็นสัม
อียิปต์นั้นผิดไป เขามาบอกว่าสัมอียิปต์ก็เขียนไปตามเขาบอก ต่อ
มาเห็นกระดาษห่อสัมเมื่อภายหลังจึงทราบว่า เป็นสัมเมืองจ็ฟฟา อัน
เป็นท่าเรือขนไปเมืองจระรูชาเลม ในอาณาเขตปาเลสไตน์ สัม
จ็ฟฟานั้นชอลอเลองอยู่ในยุโรป หม่อมฉันเพิ่งทราบว่าส่งออกมา
ขายถึงทางนี้

อนึ่งเมื่อสองสามวันมานคนชยบรรณนตร์ของหม่อมฉัน ไป
ชอตุกตาณบุณฑาอย่างหนึ่งเป็นत्वหอย มาให้หลานหม่อมฉันเล่น

หม่อมฉันเห็นเขาออกพิศวง จะมีชายที่ไหนในกรุงเทพฯ ๗ แล้วหรืออย่างไรไม่ทราบ เห็นเป็นของประหลาดข้างคคจึงขอส่งมาถวาย ๓ ตัว ตกตานนภายนอกเป็นแต่กายหอย ลักษณะจะเล่น ต้องเอาน้ำใส่ ถ้วยแก้วอย่างสังหรือขวดโหล ให้มีน้ำสูงสัก ๒๐ เซนติเมตรหรือกว่านั้น เอาหอยตกลงไปคราวละตัว ๑ แล้วคอยค้มันแผลงอุทก ภาลกหญิงยังไม่เคยเล่นตกตาอย่างนี้คงชอบ

มีเรื่องแปลกที่จะทลขรรเลงในสี่ปีคาหะนอกเรื่อง ๑ คคือ ชายทะเลตรงหน้าบ้านหม่อมฉันออกไปสัก ๕ เส้น เขาทำเขอนและถนนเอสเปลเนต ยักเส้าไฟฟ้าเป็นระยะยาวเกือบ ๑๐ เส้น สำหรับเป็นทคนนั่งเล่นเดินเล่น เคยวนเป็นทประชุมทำนองเดียวกับถนนราชวงศ์ เวลาตอนเย็นไปจนคาคคนมของกินต่าง ๆ ชายและมคนไปเที่ยวเตร่กันมาก วันหนึ่งหม่อมฉันเดินออกไปเที่ยวเล่นกับหญิงเหลือ เทยวคหาบของกินที่ท่าชายไปเห็นเจกชายขนมจันนายาอยู่ หาย ๑ มคนชอนงลอมกนกันอยู่คเอรคอรอย นักประหลาดใจด้วยขนมมนแม่เรียกชอว่าขนมจันกไม่เคยเห็นจันท่าชายมาแต่ก่อน ออกสงสัยว่าขนมจันที่เรากินกันในเมืองไทยจะเป็นของท่าชายไทยอย่างหมท่าชาย เมื่อมาเห็นเขาทน นกจะลองกิน แต่เห็นกระบวรทเจกเจาของหายปรุงชายไม่สะอาคกเกิดริงเกยจ แต่กชนในขณะนั้นว่าจะต้องได้ส่วนทำรายงานเรื่องขนมจันนายาของเจก ทลท่าน จึงแต่งคนให้ไปชอเครื่องขนมจันนแยกเป็นนอย่าง ๆ มาพิจารณาเมื่อเวลาจะ

มีชิงบริวารด้วย ยังมีเรื่องตำนานเสาชิงช้าต่อไปอีก (หม่อมฉันจะได้
 ทราบจากที่ไหนเวลานนกว่าไม่ออก) ว่าเมื่อมีเสาชิงช้าในพระบรม
 มหาราชวังและพระบรมราชวังแล้ว คนทั้งหลายก็เข้าใจกันว่าเสา
 ชิงนั้นเป็นเครื่องหมายพระราชอำนาจ ครั้นต่อมาเมื่อฝรั่งเข้ามาทำ
 หนังสือสัญญาและตั้งกงสุลอังกฤษ กงสุลอเมริกัน กงสุลฝรั่งเศส
 ที่ในกรุงเทพฯ พวกกงสุลเหล่านั้นพากันตั้งเสาชิงช้าชาติของตน ณ
 สถานที่เหมือนอย่างท่าทเมอองจีน คนทั้งหลายเห็นพากันตกใจลือ
 กันว่ากงสุลจะเข้ามาตั้งประชันพระราชอำนาจ ความทราบถึงทล
 กระหม่อมทรงพระราชดำริแก้ไขความตื้นตันนั้น ด้วยดำรัสสั่งให้
 เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ทำเสาชิงช้ากงช้าางขึ้นตามวังและตามบ้าน
 หม่อมเสาชิงช้ากงแพร่หลายความตื้นตันก็สงบลง เรื่องนมหลักฐาน
 ที่หม่อมฉันจะอ้างได้ ด้วยเมื่อหม่อมฉันรับมรดกบ้านเรือนของคุณ
 ทา (ที่ใกล้เชิงสะพานดำรงสถิต) เวลานั้นเสาชิงช้ายังมีอยู่ ตอนนั้น
 ฝนตกเอาลงเสียแล้วเหลือแต่ตอนล่าง และหม่อมฉันยังนึกจำได้
 ว่าเคยเห็นเสาชิงช้าวงเจ้านายและบ้านขุนนางแห่งนอกบ้าง บางก
 ทานก็จะทรงจำได้บ้างคอกกะมิง ขอทพระองค์ฉันยอมตกเรื่อง
 ประวัติเสาชิงช้าในพระบรมมหาราชวังนั้น พระชันษาของเธอจะราว
 ๕๐ ปี ขอให้ทรงลองสืบสาวต่อไปถึงคนชันอายุระราว ๕๐ จน ๖๐
 จะมีคนจำได้เพียงชันไหน หม่อมฉันนกว่าเสาชิงช้าทรงหน้าพระที่นั่ง
 จักรนัน จะตองถนชันอายุ ๗๐ ปีจึงจะจำได้ แต่เสาชิงช้าอยู่ตรงหน้า

หอรขญาช้านาน คนช่นอายุ ๕๐ ควรจะจำได้ หรือจะเป็นเพราะ
เส้าคงอยู่ห่างถนนหนทาง คนที่เดินเข้าออกกับพระบรมมหาราชวัง
จะไม่ได้เอาใจใส่สังเกตก็เป็นที่คอกกระมัง

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ท้องพระโรง

★ ★ ★

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระยาตำราญ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ ได้รับประทานทราบความทุกประ
การแล้ว

พระพรหมพิจิตรแก่ไปถลกว่ากระไร ลงหนังสือพิมพ์อะไร
เกล้ากระหม่อมไม่ได้พบไม่ได้เห็น ตามที่ทรงรู้สึกกว่าวิชาความรู้
เป็นมีเวลาเจริญและเสื่อมเป็นยุคเป็นคราวคล้ายกับสิ่งฐานลกคลน
นถกแล้ว คลนยอมเจริญด้วยลมนันใด วิชาที่ย่อมเจริญด้วย
ความต้องการฉนนน กระบวรช่างทางศิลป์ (อารตีสติก) นั้น อย่า
หาแต่เราเลย ฝรั่งบ่นกันเหมือนกันว่าเคยวนเสื่อมลง เพราะไป
วุ่นกันเสียในทางวิทยาศาสตร์ มีเครื่องบินเป็นต้น พุดถึงศิลป์เกล้า

กระหม่อมอ่อนใจไปเสียอีกทางหนึ่ง คำว่าศิลปะเดี๋ยวนี้ ออกจะเข้า
ใจกันไปกลายเป็นว่าผู้หญิงแก่ผา

เรื่องตรุษจีน ผาพระบาทประทับอยู่บนงูโคสองค์ที่จะฟังทอด
พระเนตรเห็นหลายอย่าง เพราะทบนงมีเงินอยู่หลายชั้น ในกรุงเทพฯ
ไม่มีช่องที่จะโคเห็นเงินชั้นคอนนอกจากเงินที่อยู่ตามโรงแถว

เรื่องเมืองมณฑลเลนิน รู้สึกโดยตาเห็นว่าเป็นอย่างใหม่
ทว่าอะไร ๆ ก็เป็นสเลียมัจจุรค์ไปหมด เห็นได้ว่าเป็นของกะ
สร้างชนใหม่ทั้งหมด ไม่ใช่ของค้อยเป็นค้อยไป โคตกในขอนแก่น
ก็บอกให้ว่าเพิ่งสร้างใหม่จริง อินชเนี่ยชาติอิตาลีเป็นผู้กะอำนาจ
การสร้าง แต่เขาไม่ได้บอกว่าเป็นปราสาทราชมนเทียรนรอนรอนมาจาก
อมรปุระ แม่เกล้ากระหม่อมโคเห็นปราสาทราชมนเทียรทงนนักจริง
แต่ไม่มีความรู้ในชั้นเชิงฝีมือช่างทางพม่าก็ยอมทราชไม่ได้ ว่า
อะไรเป็นเก่าเป็นใหม่

จะทลให้ทรงทราชอย่างหนึ่ง โดยได้ทรงทราชแล้ว ว่า
ทเรียกเมืองปะกัณนตรงกยทเราเรียกเมืองพกาม กรมหม่นววิธ
ทรงอธิบายว่า เรียกปะกัณ แต่เขียนปะกัณ จึงเป็นพกาม เกล้า
กระหม่อมฟังตรัสก็เข้าใจ อำนาจแห่งนฤคหิต จะอ่านเป็น กัง ก็ได้
กัณ ก็ได้ หรือ กัณ ก็ได้

เรื่องรูปภาพอียิปต์ ซึ่งตัวเป็นคนหัวเป็นสัตว์ หรือตัวเป็น
สัตว์หัวเป็นคน ซึ่งผู้แต่งตำนานว่าเกิดชนตอเมอพวกกรคเขาปะปน

กษัตริย์นั้น ยังสงสัยอยู่มาก ว่าสงสัยยิ่งขึ้นไป ที่แท้ไม่ใช่
 ทีเดียว ไต่เคยเห็นแขวักเก่า ๆ ซึ่งร้างอยู่ในแถวแม่น้ำในลี้เขา
 ถ้ามาย ลวดลายทึมรูปคนหัวเขนงเขนงหมายามแล้วเขนงเขนง
 จะว่าให้เขนงกว่าเขนงไปอีก มิวหารเทวดาองค์หนึ่ง เรียกชื่อ
 ะไรก็ไม่ได้ออกเสียงแล้ว ว่ากันว่าเก่าแก่และมีศักดิ์สิทธิ์มาก มี
 รูปใหญ่เจ้าหลักด้วยศิลาตั้งเป็นประธานอยู่ในวิหาร เป็นรูปคนหัว
 เขนงเขนง แมสพิงตัวใหญ่ทึตฐานเขนงเขนงนนั้น ก็ทำก่อนยุค
 กรโค- อียิปเตียน

เมื่อวันที่ ๑๖ หมิงมารยาตราลายพระหัตถ์ดกขสัมอียิปต์
 ของประธานไปให้ เห็นผลล้นก่อนอ่านลายพระหัตถ์ ไม่รู้จักว่าผล
 ะไร ครบร่างราวกับผลมะม่วง ตามหมิงมารยาตราได้ความว่าสัม
 อียิปต์แปลกมาก ไต่ให้ไปบอกมารียบประธานเขนงเขนง เขนงเขนงมาก
 ถกปากเกล้ากระหม่อม เพราะเกล้ากระหม่อมชอบผลไม้มะเข็ญ
 ชอบพระเศษพระคณเขนงเขนงเกล้า ขอถวายบังคมผ้าพระบาท

เมื่อวันที่ ๑๗ ไปเฝ้าศพคุณหมิงธรรมสารเนติ ทวิตประ
 ยรวงศ์ เขาแจกหนังสือพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ ๔ พอใจมาก เจ้าภาพเขาจะส่งมาถวายผ้ายาทด้วยหรือ
 เปล่าไม่ทราบ ถ้าไม่ได้ทรงรับเกล้ากระหม่อมจะจัดหาส่งมาถวาย
 เล่มหนึ่ง เกล้ากระหม่อมจะเสด็จถึงความเก่าแก่งุ่มง่ามของเกล้า
 กระหม่อมถวาย ในงานเฝ้าศพรายนี้ ที่แรกนั้นก็เอาเรืออะไรไป

ขอเรียนตักทรวงวงเงาสักลาหนงหรือ ฮี ไม่จำเป็น กวนเงา
เปล้า ๆ ไปเรือจ้างก็ได้ ทนนกว่าจะข้ามที่ไหนคื ท่าวคเลียขหรือ
อะพทโธ สะพานพระพุทธรอยคพามแล้ว ไม่ต้องเรือเลย ควรหรือ
เป็นไปไดคงน แล้วแต่จะโปรค

วันที่ ๑๘ พระองค์ชาวสนพระชนม์ สรงน้ำแล้วเชิญพระ
ศพเข้าไปไว้ ณ หอธรรมสังเวช ในพระบรมมหาราชวัง (อยู่ตรง
หอเก่า) มีความยินดีททรงทำพินัยกรรมไว้ มีหมอความถอต้อง
ตามแบบแผน ตักความลำบากเขาไปไดถนคคเดียว

วันที่ ๑๙ ท่านโป้ถึงชพิตภษย น้าอเนจอนาถเหลือเกิน
เจ็บเป็นโรคหคประจำตัวมานานแล้ว หมันหนาวกลับมออีก จึงทำ
ให้อาการของเธอกำเรวชนโดยข้จจุบัน อายน้าศพแล้วนำไปพักไว้
วัดมงกุฎ ว่าจะฝัง

ข่าวคราวมีแต่อัปมงคล ขอประทานยุติเท่านั้น
ควรมีควรแล้วแต่จะโปรค

พร

★ ★ ★

บ้านชนนามอน บนน

วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทล สมเด็จพระนริศร ๆ

หมอมฉนไครบลาขพระหคถคขบลงวันที่ ๒๐ ขอทลสนอง

ความในลายพระหัตถ์ซึ่งเป็นขอขาก่อน คือเรื่องที่เสด็จขามไปวัด
 ประยวงค์นั้น ในเวลาเมื่อหม่อมฉันอ่านลายพระหัตถ์ตรงนั้น ใจก็
 นึกอยากติดตามไปว่าในที่สุดจะตกลงเสด็จเรืออะไร และลงทำไหน
 จนถึงออกชอสะพานพระพุทธยอดฟ้า จึงนึกได้ว่าแท้จริงไม่ต้องลงเรือ
 จึงขอทูลให้ทรงทราบว่าไม่ยุ่งงำมแต่ท่านพระองค์เดียวเท่านั้น

เรื่องที่พระยาธรรมสารเนติฯ พิมพ์หนังสือพงศาวดารรัช-
 กาลที่ ๔ แจกนั้นเป็นการค้อยู๋ เขามีฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
 ซึ่งตกต่อมาถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์บิดาของเขา แล้วเลยเป็นมรดก
 ตกอยู่แก่ตัวเขา ไซ้เป็นต้นฉบับ หนังสือฉบับหม่อมฉันเคยยืมมา
 สอบบฉบับของหอพระสมุดฯ ซึ่งคัดสำเนามาจากฉบับหอหลวง
 แต่ฉบับที่พิมพ์ชนเจ้าภาพยังไม่ได้ส่งมาให้หม่อมฉัน และหม่อมฉัน
 เกรงว่าเขาจะไม่ส่ง ถ้าท่านโปรดหาประทานมาได้สัก ๒ ฉบับจะ
 เป็นพระเดชพระคุณนักหนา

เรื่องที่ทูลบรรเลงในสัปดาหะนี้ หม่อมฉันไปพบเค้าเงื่อน
 ในพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ แห่ง ๑ ที่ในหนังสือราชกิจจานเบกษา
 บจอ พ.ศ. ๒๔๑๗ อีกแห่ง ๑ เป็นเหตุให้คิดประารภขณ คือเรื่อง
 ทหารที่เรียกว่า “เกณฑ์หัดอย่างยุโรป” พิจารณาตามอธิบายของ
 ศัพท์ที่เขาประสมกันนั้น “ทหาร” หมายความว่า พลรบ
 “เกณฑ์” หมายความว่า เฉพาะจำพวกหนึ่งซึ่งได้เลือกสรร
 มีใช้ทหารอย่างสามัญ “หัด” หมายความว่า ทหารพวกนั้น

ไม่ใช่แต่แต่งตัวและ ถอดเสื้อตัวอย่าง พวกทหารอาสาเช่นพวก
 หนึ่งกลาบาต มีวิชาอย่างหนึ่งอย่างใดที่จะต้องหัดให้ชำนาญด้วย
 “อย่างยุโรป” เป็นอธิบายต่อมาจากศัพท์ก่อนว่า หัดตามแบบ
 ทหารฝรั่ง ดังนั้น วินิจฉัยข้อต้น คำว่า “ยุโรป” นั้นเป็นสำเนียง
 อังกฤษหรืออเมริกันเรียก ไทยเราเรียกกันแต่โบราณตามสำเนียง
 แยกว่า “อิหรอป” เช่นคนย่นชนิดหนึ่งเรียกกันว่า “คนอิหรอป”
 ส่อให้เห็นว่าคำยุโรปนั้นเราเรียก “อิหรอป” อยู่ก่อน มาเปลี่ยนแปลง
 เรียกว่า “ยุโรป” เมื่อชั้นหลัง ชวนให้คิดขบปัญหาว่าทหารเกณฑ์
 หัดอย่างยุโรปจะมีชนเมื่อใด

ว่าตามหลักฐานในพงศาวดาร ที่เรียกว่า ทหารอาสา นั้น
 มีมาก่อนเก่า มักเป็นพวกต่างภาษาที่เข้ามาฟังพระบรมโพนธิสมภาร
 อยู่ในพระนครศรีอยุธยา ซึ่งได้รบความยกเว้นไม่ต้องทำราชการ
 เหมือนอย่างไทยที่เบนพลเมือง เวลาถึงงานราชสงคราม พวก
 เหล่านี้รีบไปช่วยรบพุ่งเป็นการสนองพระเดชพระคุณ มีตัวอย่าง
 เช่นพวก โปรตุเกศ ไปช่วยรบพม่าครั้งสมเด็จพระชัยราชาธิราช
 เป็นต้น พวกอาสาจาม อวสานยูนและอาสาพวกอื่น ๆ ก็เป็น
 ทำนองเดียวกัน เมื่อไปรบพุ่งก็รบตามถนัดของตน พวกอาสา
 โปรตุเกศจึงได้นามว่าทหารแม่นปืน การที่เกณฑ์ไทยให้ฝึกหัดเป็น
 ทหารตามแบบฝรั่ง ปรากฏในพงศาวดารว่าแรกมีในรัชกาลสมเด็จพระ
 พระนารายณ์มหาราช เกณฑ์คนให้นายทหารฝรั่งเค้ดคน ๑ ชื่อ

เซวเลีย เคอ ฟอแบงค์ เป็นผู้ฝึกหัดประจำรักษาขอมวิชัยประสิทธิ์
 ที่เมืองธนบุรี แต่คงไม่เรียกว่าเกณฑ์หัดอย่างยุโรป เพราะตาม
 ภาษาฝรั่งเศสเรียก ยุโรป ว่า อรบ เมื่อสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราช ไทยได้พวกฝรั่งเศสไปจากไทย ทหารเกณฑ์
 หักพวกนวกเป็นอันเลิก และไม่ปรากฏในพงศาวดารว่ามีทหารไทย
 ที่เอาอย่างยุโรปต่อมา จนถึงรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์
 บริษัทรัฐบาลอินเดียของอังกฤษแต่งตั้งให้ ครอบิ์ค เป็นทูตเข้ามา
 กรุงเทพ ฯ มีทหารแขกอินเดียที่หัดอย่างฝรั่ง อังกฤษเรียกว่า
 ทหารสีปอย เข้ามาในเรือกำปั่นรบด้วย ดูเหมือนจะได้เห็นทหาร
 ีอย่างฝรั่งที่ในกรุงรัตนโกสินทร์เป็นครั้งแรกในคราวนั้น เมื่อครอบิ์ค
 ิ์คกลับไปแล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรด ฯ
 ให้จัด ไทยเป็น ทหารแต่ง ตัวอย่างสีปอยชนพวก ๑ ไทยเรียกว่า
 “ทหารสีเขียว” หม่อมฉันได้เคยเห็นรูปภาพในหนังสือฝรั่งแต่ง
 เรื่องเมืองไทยสมัยนั้น มีทหารสีเขียวยืนแถวอยู่สัก ๓๐ คน แต่
 จำนวนทหารสีเขียวทั้งหมดจะมีเท่าใด และในเวลานั้นยังไม่มีครุ
 ฝรั่ง ใครจะเป็นผู้หัดและจะใช้ราชการอย่างใดไม่ปรากฏ หม่อมฉัน
 สันนิษฐานว่า ททลกระหม่อมทรงจัดทหารรักษาพระองค์ (พวกตา
 หว่างที่เรารู้จักกัน) สำหรับยืนเฝ้าทวารพระราชฐานนั้น จะทรง
 อนุโลมมาจากทหารสีเขียวนั่นเอง แต่ก็ยังไม่เรียกว่า ทหารเกณฑ์
 หัดอย่างยุโรป ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อเตรียมขอมปราบการต่อสู้

ญวณและอังกฤษ ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดฯ ให้พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรบรมโกศ
และให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เมื่อ
ยังเป็นที่พระยาศรีสุรยวงศ์จัดพวกมอญฝึกหัดเป็นทหารบกอย่าง
ฝรั่ง สำหรับรักษาข้อมปราการ แต่ครั้นฝรั่งยังไม่มามีแต่พวก
มิชชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งแล้ว และได้ช่วยท่านทั้ง ๒ นั้นแปล
คำรบคำร่าภาษาอังกฤษ คำรบใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระบรม
ชนกาธิเบศรบรมโกศทรงแต่งเมื่อรัชกาลที่ ๓ ก็ยังปรากฏอยู่ มามันคำเรียก
ว่า “ทหารอย่างยุโรป” แรกปรากฏในความที่พรรณานาการพระ
ราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในหนังสือพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า เมื่อวันเสด็จออก
ท้องพระโรงนั้น มี “ทหารอย่างยุโรป” ยืนแถวที่หน้าพระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัย ๒๐๐ คน จะเป็นทหารที่พระบาทสมเด็จพระบรม
ชนกาธิเบศรบรมโกศทรงควบคุมกองร้อยหนึ่ง ทสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ควบคุม
คุมกองร้อยหนึ่ง หรือจะมีทหารไทยอย่างยุโรปอีกกรมหนึ่งซึ่งจัด
ขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ ขอนส่งเสียอยู่ นอกประเทศพม่าในพิธีกรรมทหาร
อาสาสี่หมื่น (คือพวกนั่งกลาบาต แต่ให้ยืน) รายทางต่อไปอีก
๑,๐๐๐ คน พวกนี้คือทหารอาสาอย่างเดิม

คำว่า “ทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรป” น่าจะเกิดขึ้นเมื่อ
ในรัชกาลที่ ๔ ควบคุมในจดหมายเหตุบางกอกคาเลนดาร์ของ

หมอบรัดเล ว่าในบงกนทพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสวยราชย์นตนเอง มนายร้อยเอกทหารอังกฤษคน ๑ ชื่ออิมเปย์
 Impey (ที่เป็นคนของหลวงรัตนยทธี เล็ก ที่เป็นคนของเรา)
 เขามาจากอินเดียมาขอรับราชการ จึงโปรด ฯ ให้จ้างไว้ฝึกหัด
 ทหารไทย ขอนเป็นหลักฐานว่า ทหารกรมต่าง ๆ ที่ฝึกหัดตาม
 แขนงฝรั่ง และใช้คำบอกทหารเป็นภาษาอังกฤษ เริ่มเกิดขึ้นแต่
 บงกนท ส่วนทหารเก่าที่ฝึกหัดมาแต่รัชกาลที่ ๓ ปรากฏว่าทหาร
 ญวน (พวกพระยาบันลือ) ย้ายไปเป็นทหารวังหน้า และเข้าใจว่า
 พวกทหารมอญย้ายไปเป็นทหารมริน ขึ้นอยู่ในสมเด็จพระยา ฯ
 เมื่อเป็นทสมเด็จพระกลาโหม ค่วยเริ่มจัดการทหารเรือขึ้นในครั้งนั้น
 เหมือนกัน ส่วนพวกทหารบกให้คร่อมเปี้ยหัดนั้น เกณฑ์คนใน
 กรมต่าง ๆ ส่งไปเป็นทหาร ฝึกหัดจัดการบังคับบัญชาและมีโรงที่
 อยู่ประจำตามแบบทหารฝรั่ง การเหล่านี้เริ่มเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔
 กงนท

ปัญหาต่อมาว่าทหาร เกณฑ์หัดอย่างยุโรปที่จัดขึ้นใน
 รัชกาลที่ ๔ มกกรม ขอนมาพบเคาเงอนในหนังสือราชกิจจารวัช-
 กาลที่ ๕ เมื่อขจอ ซึ่งหม่อมฉนคตส้านาถวายมากข้จดหมายฉบับข
 ว่าค่วยทหารถอน่าประจำเคอน มีรายชอกรมทหาร ๕ กรม (ไม่
 ใคนี้ขทหารมหาดเล็ก เพราะไม่ใคถอน่าประจำเคอน) นำพิจารณา
 ว่าทหารกรมไหนมีขนรัชกาลไหน ขอให้ช่วยทรงพิจารณาและ

สืบสวนถ้ายังสามารถจะสืบได้ หม่อมฉันจะทูลความวินิจฉัยของ
หม่อมฉันในจดหมายสืบคาหะหน้าต่อไป เพราะไม่มีเวลาพอจะเขียน
ใ้ทูลเกล้าฯ

ได้ความรู้แปลกขึ้นอีกอย่างหนึ่งว่าประเพณีทหารธอนำ
ประจำเดือน ที่เราไม่เคยเห็นกันเมื่อแรกเป็นทหารอยู่นั้น เป็น
ประเพณีเพิ่งเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ด้วยความคิดของพระยา
พิชัยสงคราม (อ๋า) เมื่อยังเป็นพระอินทรเทพ แต่เป็นการถูกต้อง
ตามแบบแผนที่เคยมี แต่ก่อนหม่อมฉันเคยคิดสงสัยอยู่ว่าเพราะ
เหตุใดการพระราชพิธีธอนำพระพิพัฒน์สัทยาจึงมีประ ๒ ครั้ง ครั้น
ไปอ่านหนังสือฝรั่งแปลว่าด้วยขนบธรรมเนียมไทยครั้งรัชกาล
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พบอธิบายว่าไพร่หลวงต้องเข้ามา
ประจำราชการประ ๒ เดือน จึงจับเหตุได้ว่าในเวลาเปลี่ยนคนเข้า
มาประจำราชการอยู่ใกล้พระองค์ จึงให้ธอนำเสียก่อน เปลี่ยนกัน
ประ ๒ ครั้ง จึงมีการพิธีธอนำประ ๒ ครั้ง เมื่อมาตั้งกรมทหาร
กำหนดเวลาให้ผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรเดือนหนึ่ง ออกเวรสองเดือน
จึงต้องให้คนที่เข้ามาใหม่ธอนำในเวลาเปลี่ยนทุกเดือน อนึ่งเป็น
มูลของทหารธอนำประจำเดือน

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

ทรงพระกรุณา

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระราชาธิบดี ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๗ ได้รับประทานแล้ว

สมอียปตททรงพระเมตตาโปรดประทานไปกลายเป็นส้มเมือง
จันทบุรีทำเมืองเจรซาเลมนน คพิสคารขึ้นอกมาก เกลากระหม่อม
ยังไม่เคยได้ย่นชอเมืองจันทบุรีมาเลย รัจักคิดแต่เมืองเจรซาเลมทำ
ให้ระลกถึงเพลงรองเมื่อครั้งกระโน้น

ทุกตาญุ่นในกายหอย ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไป
นั้นเป็นการใหญ่มาก ไปรษณีย์ส่งถึงแต่วันอังคารที่ ๑๕ เวลาเย็น
แต่จะเล่นไม่ได้ เพราะหลาน ๆ กลางวันไปเรียนหนังสือ เกลา
กระหม่อมก็ไปราชการ กลับบ้านเวลาค่ำ หลานหลานกึ่งวงนอน
ง่วงงัย ตกกลางเป็นอันต้องรอไว้เล่นวันอาทิตย์ซึ่งเป็นวันหลาน ๆ
หยุดเรียนอยู่บ้านพร้อมกันหมด และเกลากระหม่อมก็ไม่ต้องไปไหน
แต่ครั้นจะทงหอยนั้นวางไว้ก็กลัวหลานคนใดคนหนึ่งจะมาแหกตเลย
เพราะแต่ละคนซนมีใช้เล่น ต้องเอาเก็บเข้าลนชักซ่อนไว้ด้วยใจ
ตกตกก่อน จนถึงวันอาทิตย์จึงได้ประชุมเล่นทุกตา เอาลงทงนำ
ตามทตรัสสั่ง บัดเดี๋ยวเดี๋ยวมันก็แผลงฤทธิฝ่าหอยเบ็ด สิ่งทออยู่
ภายในก็ทะลวงขึ้นมาหรรหราบเป็นสี่เซียว ๆ แดง ๆ เค็กเซียวกันอกทก
สนุกพอกทเดียว ขอบพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง

ตามพระคำรัสเล่าถึงชนมน้ำพริก   นักชนมาไต่ถามเมื่อ
 เกลากระหม่อมไปสิงคโปร์ครั้งกระโน้น   ได้เคยรับชนมนของ
 พระยาอัยยวงศ์ (กิมเจ็ง) แก่ส่งมาให้กิน   แกจะทำเองหรือซอมา
 ให้อย่างไรก็ไม่ทราบ   หน้าตาก็น่าชมจนอยู่ในยาม มีหม่อมตโรย
 หน้า มนน้ำพริกภาคที่ขบจนหม่อมต   แต่หน้าพริกนั้นไม่น่ากิน   คเป็น
 น้าขมนปนกับพริก   รดซาดจะเป็นอย่างไรไม่ทราบ   น้าสายหยด
 ไม่ได้รับประทาน   อายกับชาวใต้ขมนนั้นสันนิษฐานว่าเป็นของแขก
 จึงไต่ถามกว่าชนมนนั้นเป็นของแขกหรือไร   ยังไม่ทราบอะไรแน่นอน
 จนเคยวน

องตราแผ่นดินสามรัชกาลเก่า   ทำเป็นสองสี่ ไซ่ชักต่าง
 กาละ   ถูกตามททรงจำไว้ได้จริงแล้ว   นักตามพระคำรัสตรัสอ้าง
 ถึงเส้าธงตามข้อม   จำได้ว่ามีทข้อมเล็กเหนือและใต้พระที่นั่งสี่ทสี่
 ศวรรย์   ระหว่างพระที่นั่งกับประท   แต่จะไต่เคยชักธงอะไรจำไม่ได้
 นอกจากนนักจำไต่ความทข้อมเหนือค้ำหนักแพ   ทนนเวลาเสด็จลง
 ค้ำหนักแพแล้ว   ชักธงตราแผ่นดินทเดียว   เส้าธงตามวงเจ้านกไม่ได้
 เลยนอกจากทวงหน้า   ไต่ลองถามแม่โตแก่จำเส้าธงทหน้าหอวิฆา
 ทข้อมเผด็จไต่   พระองค์เจ้าชานกัควรรจะจำไต่   แต่เธอจะเสียดท
 เธอไปเมืองนอกเสียดแต่เล็ก   กลับมาเขาก็เอาลงเสียดหมดแล้ว   เส้า
 หน้าพระที่นั่งจักรคนเคยเห็นจะต้องอายุ ๗๐ แน่

พระที่นั่งเมืองมณฑลเลนิน ลักษณะทำเป็นฐานก่ออิฐถมดิน
 เว้นซาลากว้างใหญ่ มีบันไดก่อเป็นทางชันหลายแห่ง บนนั้นปลูก
 พระที่นั่งและเรือนข้างในเป็นเรือนไม้ทรงมน เกลากระหม่อมคด
 สำคัญในใจว่าอายุฐานก่อถมชันนแหละ ไต่แก้ทีโยธาเห็นว่าเกยลา
 ตกหล่นจากค้ำเกยซาลา กรมหลวงสรรพสิทธิตรีเสด็จถึงวง
 เวงงจันทร์กเช่นเดียวกับนั้น แต่เรือนไม้มีแล้ว เหลือแต่เกยลา
 ฝ่ายพระบาทกเคยตรีว่าแต่ก่อนเรือนทออยู่เป็นไม้ทรงมน บรรดา
 ของก่อล้วนเป็นพทอิฐหาวและเทวาลยทงสน จึงมาเกิดสงสัยชน
 บคนว่าเรือนคนจะทำเป็นตักกันชันเมื่อไรเล่า พระที่นั่งในกรุงเก่า
 ทเป็นของก่อเหลืออยู่ สักเกตเห็นไม้แก่เกินแผ่นดินพระนารายณ์
 ชนไปเลย ฝ่ายพระบาทเคยทรงพระดำริทางนี้อย่างหรือหาไม่

ในกรุงเทพ ฯ เวลานี้ มละครสต์ัวเข้ามาโรงหนึ่งชื่ออิสากโก
 (Isako) ยังไม่เคยใครยนช้อมาก่อนเลย ตั้งเตนตลงเล่นที่สวนสนุก
 กลางคนแต่งไฟพาเซียว ๆ แดง ๆ หรรหาคลอกทางเข้า แต่จะ
 เล่นตามเคยหรือน้ำคยยังไม่ทราบ จะต้องสยถามคนทไปคมาแล้ว
 เสียก่อน แต่คเหมือนมส์ตัวมากกว่าโรงทเข้ามาแล้วแต่ก่อน
 หยงอโตพาลูกหลานไปคส์ตัว เขาคาคาคคนละ ๓ ส์ตางค์ ครัน
 ไปถึงมันจะเขาคคนละ ๖๐ ส์ตางค์ เงินเอาไปไม่พอเข้าไม่ได้เลย
 เราคตามรวแล้วกกลย

เมื่อวันเสาร์เกิดการตบตีกันใหญ่ ด้วยหลวงพิบูล

สงครามตกคนยิงตบของสนามหลวง ไม่จำเป็นที่จะเล่าถวายยิ่งไป

กว่าน เพราะหนังสือพิมพ์เขาลงละเอียดละเอียด หลาน ๆ คงจะ

ได้อ่านแล้วเล่าถวายโดยถ้วน

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

พร

★ ★ ★

บ้านชินนามอน บึง

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จพระนริศร ๆ

หม่อมฉันมีกิจใคร่จะขอทูลวานให้ช่วยทรงเป็นพระธรรมา-
การะห์เรื่อง ๑ ด้วยในเดือนมีถุนายนวันที่ ๓ จะเป็นวันเฉลิมพระ
ชันษาของพระเจ้ายอร์ชประเทศอังกฤษครบ ๗๐ ปี พระเจ้ายอร์ช
ได้ทรงเสด็จพระเมตตาแก่หม่อมฉันมาเสมอ จึงคิดใคร่จะถวาย
ของขวัญวันเฉลิมพระชันษาสนองพระคุณในบั้นนี้สักสิ่ง ๑ หม่อม
ฉันเลือกขนถมเกาทหม่อมฉันอยู่เป็นของถวาย แต่เห็นว่าควรจะ
ให้มีฐานรองอย่างทงเขาเรียกว่าหยั่งด้วย แต่จะต้องคิดรูปฐาน
ให้เขาคิด ไม่แลเห็นใครอื่นนอกจากพระองค์ท่านที่จะช่วยคิดแบบ
อย่างให้เขาคิดได้ จึงได้สั่งให้หญิงจงส่งขนถมไปถวาย หม่อมฉัน

ขอพระบารมเป็นทพงในเรองน จะทำฐานด้วยไมค้ำหรือด้วยงา
 หรือด้วยเงิน แล้วแต่จะทรงพระดำริเห็นสมควร ถ้าไปรคหาว่า
 ้างช่างทำให้สำเร็จตลอดไต้ยงจะเป็นพระเศษพระคุณเพิ่มขึ้น ถ้า
 จะทำด้วยงาคเหมือนงาทอนยงมทวงวรรคค์ ทรงตรัสเรียกจากหญิง
 ึงให้ส่งไปถวาย

กำหนดเวลาที่จะทำมอยู่ ด้วยของนั้นจะฝากเรือกำปั่นยন্ত্র
 ของห้างอีสต์เอเชียตคไปให้ถึงลอนคอนทั้นวันเฉลิมพระชันษา นัก
 ประมาณเรือลำนนคงออกจากกรุงเทพ ฯ ในต้นเดือน พฤษภาคม มี
 เวลาที่จะทำฐานอยู่เดือนเคษ หม่อมฉันเข้าใจว่าคงจะพอทำทันไต้

ควรมิควรแล้วแต่จะไปรค

ศิริ อภินนทภพ

★ ★ ★

บ้านชันนามอน ยันง

วันที่ ๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

กุล ส้มเค็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉัน ใ้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์

ขอทลส่นองความในลายพระหัตถ์กอน

พระราชมนเทียรแต่โบราณ ไซ้แยกก่อสร้างถมดินเป็น
 ซาลากว้างใหญ่แล้วปลงพระที่นั่งเครื่องไม้ขนซาลาเหมือนกันทุก
 ประเทศเหล่านี้ ตั้งแต่เมืองพม่าไปจนเมืองเขมร ในเมืองไทย
 ของเรานี้ จุฬามณเฑียรพระร่วงที่เมืองสุโขทัยก็ยิ่งปรากฏ
 อยู่ แต่ก่อนนั้นขึ้นไปยังมีเมืองนครปฐมอีกแห่งหนึ่ง เรียกกันว่า
 เนินปราสาท ก็เป็นรอยฐานถมดินปรากฏอยู่ในบริเวณพระราชวัง
 สยามจันทร์ ราชมนเทียรในนครธมก็เป็นเช่นเดียวกัน พระราช
 มนเฑียรที่ททายเป็นตึก หม่อมฉันสันนิษฐานว่าจะเกิดขึ้นในรัชกาล
 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือพระที่นั่งบรรยงกรัตนาสน์ เป็น
 องค์แรก ทำเป็นตึกสี่ชั้นตามความคิดฝรั่ง นอกจากนั้นยังมีพระ
 ที่นั่งตึกหลายองค์ยังปรากฏอยู่ที่เมืองลพบุรี ก็ยที่ธารเกษม พระ
 พุทธบาท และที่พระนครหลวง หม่อมฉันก็เข้าใจว่าสร้างครั้ง
 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรง نن สร้างแทนพระที่นั่งเครื่องไม้ของ
 เดิมบ้าง สร้างใหม่บ้าง และยังมิชอเรียกในพงศาวดารว่า
 “ตำหนักตึก” ที่กรมหลวงโยธาเทพ กรมหลวงโยธาเทพ เสด็จ
 อยู่ในพระราชวัง ก็สื่อให้เห็นว่าเป็นของใหม่ ตำหนักทวดคันทรา
 ตำหนักทบ้านคำหยาดแขวงเมืองอ่างทอง ก็เป็นของสร้างภายหลัง
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรง نن หม่อมฉันเห็นว่าจะลง
 ความเห็นเป็นเค็ดวิชาว่าเมื่อก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหา
 ราช พระราชมนเฑียรและตำหนักกรรณเป็นเครื่องไม้ทรง ننก็เห็น

จะได้ เพราะเหตุใดเมื่อสร้างปราสาทเป็นตึกแล้ว จึงไม่สร้างพระ
 ราชมณเฑียรที่ประทับเป็นตึก วิสัชนาxon หม่อมฉันมาปรึกษาใจเมื่อ
 ไม่ช้านัก วันหนึ่งหม่อมฉันมักจะไปหาพระอมรโมลีเมื่อยังเป็นเปรียญ
 อยู่วัดบวรนิเวศ ฯ เราย้ายไปอยู่กุฎีฝากกระตานที่คณะรังษี หม่อม
 ฉันถามกันว่าอยู่กุฎีฝากกระตานกับกุฎีตึกที่คณะแดงวัดบวรนิเวศ ฯ
 รู้สึกผิดกันอย่างไรบ้าง เรายกกว่าอยู่กุฎีฝากกระตานสบายกว่าอยู่
 กุฎีตึก เพราะกุฎีตึกชกรอนอกคอกและมักชนควย แต่กุฎีฝากกระตาน
 มีทางลมเดินได้สะดวกสบายดี หม่อมฉันก็นึกในขณะนั้นว่าคนโบราณ
 คงรู้สึกว่ายู่เรือนไม้สบายกว่า จึงไม่สร้างพระราชมณเฑียรเป็นตึก

เรื่องหลวงพิบูลฯ ถูกยิงเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๓ นั้น ทราบมาถึง
 บนนงแคว้นอาทิตย์ที่ ๒๔ ควยมีผู้สังฆาวโทรเลขบอกมาถึงหนังสือ
 พิมพ์ Sunday Gazette แต่ในคำวันเสาร์นั้น พอวันอาทิตย์เช้าหนังสือ
 พิมพ์ก็บอกข่าว หม่อมฉันเห็นหนังสือพิมพ์ตกใจ ไม่รู้ว่าจะมี
 เหตุการณ์อย่างไรและใครเป็นผู้ยิง รถไฟมาถึงตอนเย็นวันนั้นให้
 คนไปสืบก็ไม่ไต่ความ เพราะรถไฟออกก่อนเกิดเหตุสัก ๓ ชั่วโมง
 ถึงวันอังคารพวกผู้ฟังวิทยุบอกว่าผู้ยิงชื่อเพิ่ม (หรือ พุ่ม) นามสกุล
 ไทยแท้ แต่ก็ไม่รู้ว่าเป็นคนชนไหนมาแต่ไหน จนรถเมล์มา
 เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ เห็นหนังสือพิมพ์กรุงเทพ ฯ
 จึงได้ทราบรายการ

กถามรรคทหม่อมฉันจะทลเส่นอในสปีคาหะน จะทลเรอง
 ทหารเกณทหคอย่างยุโรปต่อไป เป็นอนุสนธิกัยจดหมายสปีคาหะ
 กอนตามทโคทูลสัญญาไว ซอกรมทหารต่าง ๆ ทปรากฏในราย
 งานของพระยาพิชัยสงคราม (อ่า) ๕ กรม เป็นทหารรักษาพระองค์
 ๓ กรม จะทลวนจฉยเรองทหารรักษาพระองค์นก่อน

หม่อมฉันเคยได้ยินมาว่าคนกรมรักษาพระองค์น เคยเป็น
 ทวเล็กขาในกรมของพระเจ้าแผ่นดินเมอกอนเสวยราชย์ เมอเสวย
 ราชย์จึง โอนมาตั้งเป็นกรมรักษาพระองค์เพราะเป็นข้าเก่าไวใจได้
 แต่ประเพณทโอนเล็กขาหลวงเดิมมาเป็นกรมรักษาพระองค์ จะเกิด
 ขนเมอใดคเป็นปัญหาอยู่ คว้าในทำเนียบศักดิ์คณาพลเรอนกกรม
 รักษาพระองค์ชายขวา ซงหลวงกนภยบาทวและหลวงราชเสวก
 เป็นเจ้ากรม สอให้เห็นว่าจะมีมาแต่ครงกรงศ์รอยชยาแล้ว ทราย
 แต่เมอโอนข้าหลวงเดิมมาเป็นรักษาพระองค์ในรัชกาลท ๓ กรุงรัตน
 โกสินทร ว่าเมอเข้ากระขวรแห่เสด็จโปรด ฯ ให้ถอบันทองปราย
 คอบันเล็กทำควยทองเหลืองปากกระบอกขานสำหรับยิงลูก ปราย
 (ตัวอย่างมีอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน) ถึงรัชกาลท ๔ เมอโอนเล็ก
 ข้าหลวงเดิมมาเข้ากรมรักษาพระองค์โปรด ฯ ให้ถอบันปลายหอก
 จึงเกิดชอเรียกว่า “ กรมรักษาพระองค์บันทองปราย ” และ “ กรม
 รักษาพระองค์บันปลายหอก ” ขนควยประการฉะน คเหมือนจะ
 ปรากฏอยู่ในรวกระขวรแห่เสด็จพระนครรัชกาลท ๔ ความท

กล่าวมานั้น สัมภพทในบัญญัติเรียกอภกรรมหนึ่งว่า “รึกษาพระองค์วิชา
หลวงเดิม” ความหมายว่า โอนเลขเข้าหลวงเดิมของสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงไปเป็นกรรมรึกษาพระองค์ตามแบบรัชกาลก่อน แต่
ไม่ได้จัดอาวุธอย่างใดให้ถือเป็นที่สังเกต จึงเรียกว่ากรรมรึกษา
พระองค์วิชาหลวงเดิม เข้าใจว่ากรรมรึกษาพระองค์นอกจากพวกขุน
เฒ่าพระทวาร จะยังไม่ได้จัดเป็นทหารในรัชกาลที่ ๔

กรมทหารต่าง ๆ ตามบัญญัติของพระยาพิชัยสงคราม (อ้า)
นน กรมทหารเกณฑ์หัดคนน่าจะเก่าก่อนเพื่อน อาจจะมีมาแต่ใน
รัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อนางนายร้อยเอกอิมเปย์ Impey
ไวเป็นครู จึงแบ่งคนพวกเกณฑ์หัดคนนส่งไปแล้วตั้งเป็น “กรม
ทหารหน้าอย่างยุโรป” เหตุใดจึงเรียกว่าทหารหน้า ขอนสั้นนนิษ-
ฐานว่าเห็นจะสำหรับแห่เสด็จเป็นกระบวนหน้าเหมือนอย่างที่เราเรียกว่า
ตำรวจหน้า สั้นนนิษฐานต่อไปว่าเดิมคงจะกะให้มทหารหลังอภกรรม ๑
เหมือนอย่างตำรวจหลัง แต่ไม่ทันจัด ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ มีทหาร
มหาดเล็กชนแซ่งกระบวนหลังจึงงคเรื่องทหารหลัง

“ทหารกรมล้อมพระบรมมหาราชวัง” หม่อมฉันนึกไม่ออก
ท: คยวามแล้วในบจุอ พ.ศ. ๑๔๑๗ เข้าใจว่าพงจัดชนเมอครึ่ง
กรมหลวงประจักษ์ ๆ คิดหาเคาเงอนกยงไม่ออก

“กรมรามัญ” นน คือทหารมรณที่สมเด็จพระยา ฯ ได้

ยังคงมีมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ อยู่มาจนรวมกับทหารกรมแสงจัดเป็น
ทหารเรือ

“ทหารกรมมหาดไทย” นั้นทราบเป็นเค้าอย่าง ว่าเกณฑ์
เลกมหาดไทยตั้งขึ้นเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ เห็นจะตั้งในบมะเส็ง
พ.ศ. ๒๔๑๒ . กรมรักษาพระองค์ก็น่าจะจัดเป็นทหารชั้นในคราว
เดียวกัน

“ทหารกรมช่าง” ยังจำได้ไม่ต้องทลอธิบาย
ในบัญชีของพระยาพิชัยสงคราม (อ่ำ) ชาคทหารที่มีแล้วใน
สมัยนั้น ๒ กรม คือทหารมหาดเล็กกรม ๑ แต่คงเป็นเพราะ
โปรดฯ ให้ถอนนายละ ๒ ครั้งอย่างมหาดเล็กจึงไม่เขางบ อีกกรม
๑ คือทหารปืนใหญ่ญวนพวกคลองผดุง ซึ่งเจ้าพระยาสุรวงค์
วณนคักคิงคยเมื่อยังเป็นพระอมรววิสัยสรเดช ชาคไปเพราะเหตุ
โศกาทราบไม่

ว่าถึงอายุของกรมทหารเหล่านี้ ถ้าเรียงลำดับทศเป็น
ทหารอย่างยุโรปก่อนและหลังกัน หม่อมฉันสันนิษฐานว่าน่าจะเป็น
ดังนี้ คือ

๑. ทหารรามัญ ติดต่อมาแต่รัชกาลที่ ๓
๒. ทหารเกณฑ์ทศ (อาจจะมิมีมาแต่ในรัชกาลที่ ๓)
๓. ทหารหน้า
๔. ๕. ๖. ทหารรักษาพระองค์

๗. ทหารล้อมพระบรมมหาราชวัง

๘. ทหารมหาดไทย

๙. ทหารกรมช่าง

หลักหม่อมฉนจับโคตงทลมายังคลอนแคลน ภาทานพย
 ไครทม้ความรู้ ทรงสยสวนต่อไปอย่างที่จะโคความคชน
 หม่อมฉนพยชมทรพยสำหรับหาเรื่องทลบรรเลงโคอกขุม ๑
 คอกกฏมนเทยรบาลพม่า ซึ่งรัฐบาลอังกฤษให้เชอรยอร์ชส์กอตต์เป็น
 หัวหน้ากรรมาการตรวจตำราราชประเพณีและถามข่าวราชการพม่า
 แต่งขนเมอแรกโคเมืองพม่า เขาพิมพ์ไว้ในหนังสือ Gazetteer เมือง
 พม่าเหนือ หม่อมฉนกำลังปล่าอยู่จะเริ่มทลแต่สปีคาหะหน้าเป็นต้น
 ไป ขอทลในจดหมายฉบับนี้แต่คัพททไปพยเข้าคัพทหนึ่งในตอนว่า
 ควยราชาภเชก ซึ่งแห่เสด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระยานมาศ พระ
 ยานมาศนั้นเรียกในภาษาพม่าว่า วอ (Waw) คำนมนพองกยทเรา
 เรียก วอ ทเจานายทรง จะเกยวข้องกันอย่างไรข้างคอกกระมิง
 หม่อมฉนเคยโคยินว่า วอ เป็นของเกิดใหม่ในรัชกาลที่ ๒ ก่อน
 ขึ้นไซแต่ สวิกา ขอให้ทรงพิจารณา

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

โทษ ทรพภพ

ทำหนังสือลายเนื่น : คลองเตย

วันที่ ๕ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระยาตากองสุโขทัย พระยาตาก

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ได้รับทราบความทุก

ประการแล้ว เกล่ากระหม่อมได้จัดหนังสือพระราชพงศาวดาร

กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ส่งมาถวายทางไปรษณีย์ต่างหากใน

คราวนี้สองเล่ม ตามพระประสงค์แล้ว ในนั้นมีคำตราชบฉะติดไม่

เข้าใจ เขียนไม่ถูกต้องหลายคำ เช่น นาสสระเป็นนาครษะเป็นต้น

เรื่องทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปนั้น ในส่วนทหารรักษา

พระองค์ไม่ต้องไปสืบใคร เกล่ากระหม่อมสามารถที่จะทูลถวายได้

ดีกว่าใคร ๆ ที่มีชีวิตอยู่เวลานี้ทั้งหมด เพราะได้โปรดเกล้าฯ ให้

เกล้ากระหม่อมจัดทหารรักษาพระองค์ เกล่ากระหม่อมความได้

ความรู้ไว้มาก ได้รวบรวมผู้คนไว้พร้อมพร้อม แต่ยังไม่ทันจัดตั้งขึ้น

เป็นกองใหญ่ ก็เกิดกรมยุทธนาธิการขึ้น เกล่ากระหม่อมต้องไปเป็น

เป๋มาสเตอร์เยเนอรัล กรมยุทธนาธิการ ให้กรมหมื่นมรุพงศ์เจ้าจัด

ทหารรักษาพระองค์ ก็จัดได้ใหญ่โตทันที เพราะเกล้ากระหม่อม

ได้ทำมาแล้วนานจนพร้อมพร้อม ย่อมทรงทราบฝ่าพระบาทอยู่แล้ว

แต่ขอประทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมแจ้งเรื่องกรมทหารรักษาพระองค์ใน

วันหน้า

มเริงทจะทลถววยเรองหนง คอเมอวณท๑ เเคอนน สม่เค็จ
 พระพนัวสสาทรข่าเพญพระกคลพระชนม์เสมอ พระบาทสมเด็จพร
 พุทธยอกฟ้า เริมควยเสด็จไปยซาพระบรมรูปปฐมบรมราชานุสรณ์
 แลวเสด็จไปวัดพระเชคพน ทรงจำแนกอาหารบณฑบาตถววยพระ
 สงฆทงวด แลวเลียงพระสงฆราชวงค์ เสร็จแลวทรงทอดผ้า
 สบงกบยาม พระสงฆทงนนสคยปกรณแลวเป็นเสร็จ การเลียง
 พระสงฆราชวงค์นนเลียงโตะฝรั่ง เจ้านายเข้าเสฟโตะสนอง
 พระเคชพระคุณ จึงเป็นช่องไคสนทนาควยพระ สม่เค็จพระวชิรญาณ
 วงค์ตงขัญหาถามเกลากระหม่อมว่าพระไพรีพินาศนนเป็นพระอะไร
 มาแต่ไหน ทำไมจึงมาอยู่วัดขวรนิเวค เหตุไคจึงมีชื่อว่าไพรีพินาศ
 เกลากระหม่อมหงายทอ้ง ไม่สามารถตอบไค อยากรู้เหมือนกัน
 เคยทลถามว่าพระบาทกไม่ทรงทราบเหมือนกัน หันไปหันมาเห็น
 กรมหมื่นพงศา จึงลองจคเข้าทลถามค ตรัสบอกว่ไครกัทรงจำชอ
 ไม้ไคเสียแลว เป็นผู้นำมาถววยทลกระหม่อมเมอยังทรงผนวชอยู่
 เป็นเวลาคคตอกบทหม่อมไกรสรถกลสำเร็จโทษ จึงไปรดตงพระนาม
 ว่าพระไพรีพินาศ เกลากระหม่อมเห็นเค้าความเข้าทหนักหนา ทล
 ถามว่าทรงทราบมาแต่ไหน ตรัสว่าเสด็จอยู่ชฌาย์แล้ว

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พร

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๕ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จพระราชาธิบดี ทรงฉายพระบาท

เมื่อวันที่ ๖ ทรงให้นำสัมพัฑฒไปให้อีก ว่าฝ่าพระบาท

ฝากประทานไป เป็นพระเศษพระคุณล้นพ้น คิไกรับประทานเสมอ
ด้วยอรอยนั้ก

หม่อมเจิมก็ไปพร้อมด้วยหญิงจง บอกลว่าจะออกมาข้บง

เกล้ากระหม่อมกถอเอาโอกาสนั้น ฝากฉายาลักษณ์รูปต่าง ๆ ฝมอ

จามซึ่งเศเศสถวายแล้วไปรดส่งประทานเข้าไปคนั้น ให้นำมาถวาย

คนด้วย

ละครสัตว์อิสานโก ซึ่งทลมาก่อนนี้ ได้ความว่านายโรงเป็น

ญขุน กระนนชออิสานโกก็เป็นชอญขุน

ข้คนเปลี่ยนแปลงนคินใหม่แล้ว คงจะทรงทราวยละเอียคได้

จากหนังสือพิมพ์ ซึ่งคงจะส่งออกมาถึงข้บงวนน

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พร

วันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จพระนริศร ๗

หม่อมฉันได้ทราบความจากผู้ฟังวิทยุกระจายเสียง ว่ามี
ประกาศเมื่อคนวันที่ ๗ ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราช-
สมัญชิตแล้ว พระองค์เจ้าอนันทมหิตลได้ช่วยราชย์แทน และกรมหมื่น
อนุวัตร พระองค์เจ้าอาทิตย์ กับเจ้าพระยาอมราช เป็นผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดิน หม่อมฉันไม่ประสงค์จะกล่าวถึงการเมืองในจด-
หมายที่มถวายท่าน จะทูลแต่ความปรารถนาส่วนพระองค์ เมื่อหม่อม
ฉันได้ทราบว่าท่านหลุดพ้นจากหน้าที่ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแล้ว
ขอทูลทักเตือนให้ทรงปรารถนารุ่งพระองค์และพระกำลัง ด้วยต้อง
ทรงรับงานหนักตรากตรำมากกว่าในเวลาที่พระชันษาชรามาก
แล้ว คงจะบอบช้ำมากกนอัย ขอให้ทรงคิดอ่านแปรสถานเที่ยว
เตรหรือทำอย่างไรให้ได้ความผาสุก จะได้ทรงเจริญพระชันษา
ยิ่งยืนต่อไป อันหม่อมฉันสนใจเห็นเป็นข้อสำคัญอย่างยิ่ง จึงทูล
ก่อนขออนในจดหมายฉบับนี้

หม่อมฉันได้ทูลไปในจดหมายฉบับก่อนว่า ได้พบกฏมนเทียร
บาลพม่า และจะพยายามแปลถวายเป็นเครื่องบรรเลงให้สำราญ
พระฤทัยนั้น หม่อมฉันได้แปลตอนพิธราชาภิเษกซึ่งเขาวางไว้

เป็นตอนสั้นๆ ง่ายมากขงคหหมายฉบับตอน ๑ ขอให้ทรงแยก
ไว้สำหรับต่อกับตอนอื่นที่จะแปลถวายต่อ ๆ ไปอีกหลายคราว

สิ่งเกศกฏมนเทียรบาลพมากเป็น เคาเคียวกขกฏมนเทียร
บาลในกฎหมายเก่าของเรา อาจจะมาแต่ครเคียวกน แต่ผลความี
แตกต่างกันไปตามเหตุการณ์ในประเทศ การแปลกฏมนเทียร
บาลพมากมีความลำบากตทนฉบับแต่งเป็นภาษาอังกฤษ ยกศัพท์พมา
มาใช้ในบางแห่ง ที่เป็นภาษาพมากมนไม่เข้าใจ ที่เป็นภาษามคธ
พมากอ่านสำเนียงไปอย่างหนึ่งต่างหาก หม่อมฉันเข้าใจว่าต้นฉบับ
ภาษาอังกฤษ ความก็จะคลาดเคลื่อนกับตำราภาษาพมากอยู่แล้ว
ด้วยตัวตำรานั้นจะเป็นภาษาเก่าทำนองเคียวกขกฏมนเทียรบาลของ
เรา ฝรั่งเศสเข้าใจไม่ได้ ตามพวกข้าราชการพมากก็จะฟังให้ตาม
รู้ตามเห็น แต่ถึงกระนั้นก็ยังได้หลักฐานอยู่บ้าง หวังว่าคงพอพระ-
หฤทัยที่จะทรง

เมื่อวันเสาร์ที่ ๒ มเรือชอ เอ็มเปร์สส์ ออฟ บริเตน ลำใหญ่
ที่เสด็จในตะวันออก พานักทองเที่ยวมาอีก มีพวกชาวกรุงเทพ
ที่มาอยู่บนงยังไม่เคยเห็น อยากควานหม่อมฉัน จึงจัดการขอ
อนุญาตเขาไปอีกครั้ง ๑ ครวงนเรือลำนั้นไม่เข้าเทียบท่าเพราะมี
เรืออื่นเทียบขอยู่ท่าไม่ว่าง จึงทอดอู่กลางช่องเกาะ ต้องลงเรือยนต์
ไปอีกชั้นหนึ่ง หม่อมฉันเคยพรรณาลักษณะเรือเอ็มเปร์สส์ ออฟ
บริเตน ถวายเมื่อไปคราวก่อนแล้ว คราวนี้ได้ถ่ายรูปฉายาลักษณ์
จึงส่งมาถวาย ๓ แผ่น

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๕ ขอทูลสนอง
 ความเรื่องพระพุทธรูปพินาศที่อยู่วัดขจรนิเวศ หม่อมฉันได้ไป
 พิจารณาองค์พระพุทธรูปนั้น เห็นพระพุทธรูปศิลาแบบมหายาน
 ปางนั่งประทานอภัย คือเหมือนพระมารวิชัยแต่หงายพระหัตถ์ขวา
 หม่อมฉันเคยพบเรื่องในประกาศพระราชพิธีจร ว่าทูลกระหม่อมทรง
 ข้ำเพ็ญพระราชกุศล “ผ่องพันไฟ” เมื่อขลุ พ.ศ. ๒๓๕๖
 (บทสมเด็จพระพุฒาจารย์เจ้าหลวงเสด็จสมภพ) ความในประกาศนั้น
 ภัยพระนามพระพุทธรูป บ่งชี้ว่าข้ำเพ็ญพระราชกุศลด้วยพันภัย
 จากหม่อมไกรสร พระพุทธรูปองค์นี้ทูลกระหม่อมเห็นจะทรงได้ไว้
 แต่ยังทรงผนวช ใกล้เคียงกับเวลาที่กำจัดหม่อมไกรสร จึงทรงถือเป็น
 นิมิตร์ เดิมเห็นจะเอาไว้ทอน ที่โปรดฯ ให้สร้างแก่งประดิษฐาน
 พระพุทธรูปองค์นี้ไว้ที่พระเจดีย์วัดขจรนิเวศ เห็นจะเป็นตอนปลาย
 รัชกาลที่ ๔ หม่อมฉันนึกจำได้เป็นเงา ๆ ว่าเมื่อหม่อมฉันบวช
 เณร เก่งนั้นยังไม่แล้ว ท่านก็เสด็จประทับอยู่วัดนั้นเมื่อทรงผนวช
 จะทรงจำได้บ้างคอกกระมัง แต่พระพุทธรูปองค์นี้จะมีใครถวาย
 หรือจะทรงได้มาจากไหนไม่ทราบ
 อนึ่งพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ สองฉบับที่ประทานมานั้น ได้
 มาถึงหม่อมฉันแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก
 ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กิ่งขจรนิเวศ

กฎมนเฑียรบาลพม่า

คัดความจากหนังสือศาลเตยพม่าเหนือ Gazetteer of Upper Burma ซึ่ง เซอร์ ยอร์ช สกอตต์ J. George Scott แต่งเป็นภาษาอังกฤษ และบอกไว้ในหนังสือนี้เป็นตำราอยู่ในคัมภีร์โลกพยุหะหมวคอินยอน (Inyon) อันรวมไว้ในหนังสือ Yzawindaw (มหาราชวงศ์) กรุงมณฑลเต.

ว่าด้วยราชาภิเษก

ตอนเตรียมการ

๑. มีทองตราให้หาเจ้าประเทศราชไทยใหญ่ กษัตริย์เจ้าเมืองท่งปวงเข้าไปในงานหมด
  ๒. ให้เปลี่ยนหนังหุ้มกลอง (อินทเกวี่) ทกใบ เปลี่ยนผ้าขาวหุ้มเควตฉัตร เปลี่ยนเครื่องทรงและช่อมเครื่องตนมพระมหามงกุฎเป็นต้น
  ๓. ให้ช่อมแซมซ่อมปรากการพระนครทชำระ
  ๔. ให้ทำราชวัตผลตนกถ้วยคณออย และปักธงรายตามถนนในพระนครวันราชาภิเษก
  ๕. ให้สร้างโรงพิธีราชาภิเษก (ในบริเวณพระราชวัง)
- แห่ง ๑ มีทสร้งเรียกว่า Thaga - nan (น่าจะเป็น “ กายะสนาน ”)

ภอทสร้งไปปลุกพลับพลาทประทัย และทประชุมเจ้านายและขุนนาง
ทงปวง

๖. ให้ตกนำบริสุททจากทศกคคคททิต่าง ๆ แห่มารวมไว้
ณ ทสร้ง

๗. จักปรอททอง (Golden Quicksilver) กีบพลอยนพรัตน์
และเครื่องรางต่าง ๆ รวมลงหีบใบ ๑ ตั้งไว้ทโรงพิธิ

๘. เตรียมนกต่าง ๆ ไว้สำหรับทรงปล่อยเมือราชาภิเษก

๙. วางทหารราย ๒ ข้างตลอดทางเสด็จจากพระราชมน-
เทียรไปจนถึงโรงพิธิ

๑๐. เจ้านายชายหญิง เสนาบดี เจ้าประเทศราช เจ้า
เมืองกษทงภรรยาแต่งเต็มยศเข้าไปคอยตามเสด็จในกระบวนแห่

ราชาภิเษก

๑. ถึงวันกำหนด พอได้เวลาฤกษ์พระเจ้าแผ่นดินชนทรง
พระยานมาศ (Waw) มีหญิงพรหมจารีนั่งประณมมือ ๔ คน พอ
พระราชยานถึง “ต้นมะโยบิน” (เห็นจะหมายความว่าพอจะออกจากเขต
พระราชมนเทียร) เจ้าพนักงานลั่นกลองอินทเกร์ ๒ ใบ มีชื่อ
เรียกว่า สีโคสอน (Sidosón) เป็นสัญญาณ เจ้านายและข้าราชการ
เตรียมตามเสด็จไปเข้ากระบวนตามตำแหน่งของตน

๒. เมือแห่ไปถึงโรงพิธิแล้วเสด็จสู่ทสร้ง สระพระเกศา
สลัดเครื่องทรงหลายหน (เห็นจะหมายความว่าสลัดเครื่องทรงเมือแห่เป็น

เครื่องสร้างเครื่อง ๑ แล้วทรงเครื่องอีกอย่าง ๑ เมื่อสร้างแล้ว)

๓. เมื่อเสร็จพิธีสร้างแล้ว เสด็จประทับที่ราชอาณาจักร

พราหมณ์ (Pónna) ๘ คนถวายนามนตรีกษัตริย์คอกไม้อย่างหนึ่งซึ่งถือ
ว่าเป็นของวิเศษเรียกว่า “ปะเยิตปัน” (Payeitpan)

(พิเคราะห์ที่น่าจะถวายสิ่งอื่นสำหรับพระยศด้วยทรงนี้ แต่
ในหนังสือไม่กล่าวถึง)

๔. ทรงอุทิศเครื่องสักการะบูชาพระมหาเจดีย์สถานที่สำคัญ
เจ้ากรมอาลักษณ์ (Nahkandaw) ขานชอมมหาเจดีย์ให้เจ้า
พนักงานเชิญไปยังถนน ๆ (คงให้ปล่อยนกทรงนี้ แต่ในตำรา
ไม่กล่าวถึง)

๕. เสด็จทรงพระยานมาศแห่กลับ เมื่อเสด็จถึงเขตพระ
ราชมนเทียร เจ้าพนักงานตกลองอินทเรือก ๒ ใบเรียกว่า “วุนตี
ตอนสอน” (Wuntitónsón) เป็นสัญญาณ

๖. เมื่อกลับถึงพระราชมนเทียรแล้ว ทรงบำเพ็ญทานแก่
สมณะพราหมณ์และราษฎร และให้ประกาศพระราชทานอภัยทานคือ

ก) ปล่อยนกโทษที่ต้องเวรจำ

ข) ห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ ๗ วัน

ค) ปัดศาลระงับถ้อยความ ๗ วัน

ฅ) ห้ามมิให้วิวาทข่มเหงหรือกักขังกัน ๗ วัน

ประกาศนให้เทยวตฌองกลองร้องป่าวให้ชาวราษฎรทราบ
ทั่วพระนคร สังกัดในการพิธีราชาภิเษก มีกล่าวถึงสมณะ (พระ
สงฆ์) แห่งเดียว แต่ว่าถวายไทยธรรมเมื่อเสด็จกลับจากพลับพลา
ราชาภิเษก ชวนให้เข้าใจว่าจะนิมนต์พระสงฆ์เข้าไปสวดมนต์ในงาน
เฉลิมพระราชมนเทียรก่อนวันราชาภิเษกวัน ๑ หรือ ๓ วัน แต่
สันนิษฐานยากด้วยไม่ทราบว่าประเพณีพิธีสงฆ์เมืองพม่าเป็นอย่างไร

พิธีเถลิงสิหาลัน

พิธีนี้เรียกในภาษาอังกฤษว่า Formal Ascending of the Throne
หากฤกษ์ทำออกวันหนึ่งต่างหากเมื่อเสร็จพิธีราชาภิเษกแล้ว

ตอนเตรียมการ

๑. ทำพิธีทอทองพระโรงหน้าในมหาปราสาท ตั้งเควต
ฉัตร ๒ ข้างพระที่นั่งสิหาลัน (Thihathna) ข้างละ ๔ คัน มีข้าราชการ
ประจำคอยเผยแพร่ทวารทอง (หลังพระที่นั่งสิหาลัน) ทางเสด็จออก
ข้างละคน และมีพระราชวงศ์กับข้าราชการผู้ใหญ่ยืนอยู่ริมฐาน
พระที่นั่งสิหาลันข้างละคน เพื่อเป็นผู้ประกาศพระนามพระเจ้า
แผ่นดินและพระนามพระอัครมเหสี

๒. เอากลองสำหรับเมือง (State Drum) ๒ ใบมาตั้งไว้ที่หน้า
ท้องพระโรง สำหรับตีเป็นสัญญาณเวลาเสด็จออกและเสด็จขึ้น

๓. สิ่งของต่าง ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีจะส่ง

ไปสักการะบูชามหาเจดีย์สถานต่าง ๆ ก็เอามาจัดเรียงเรียงไว้ในท้อง
พระโรง

๔. จิตสำหรับเจ้านายและเสนาบดี เจ้าประเทศราชและ
ข้าราชการทั้งปวง กษัตริย์ภรรยาเฝ้าตามตำแหน่ง บรรดาผู้เข้า
เฝ้าต้องแต่งเต็มยศ มีของถวาย (น่าจะเป็นดอกไม้ธูปเทียน) เป็น
เครื่องเคารพทุกคน

๕. ข้างหน้าท้องพระโรงวางทหาร ๒ แถวทั้งภายในและ
ภายนอกพระราชวัง ให้ยึดประตวงษ์ อตะงา-นิ (Taga-ni) และ โยคอ-ย
(Yodaw-yu) (พิเคราะห์ความต่อไปที่อื่น ส่อว่าประเทศที่วานอยู่ใกล้
ท้องพระโรง) ทั้ง ๒ ประเทศ และจิตวางเครื่องราชบรรณาการของเจ้า
ประเทศราช กษัตริย์ของถวายของข้าราชการ (หัวเมือง) ไว้ข้างนอก
ตรงประตูนั้น

เสด็จออกมหาสมาคม

๑. ลักษณะการเสด็จออกมหาสมาคมมีพรรณนาในท่อนว่า
เจ้านายและข้าราชการเข้านั่งประจำที่ก่อนเสด็จออก พระมหาอุปราช
ต้องเสด็จเข้าไปทูลหลังคนอื่น พอพระมหาอุปราชประทับที่แล้ว พระ
เจ้าแผ่นดินก็เสด็จออก

๒. พอไต่เวลาพระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสี เสด็จจาก
พระราชมนเทียร มเหสีองค์ อนกษัตริย์เจ้านายผู้หญิงและนักสนม
ตามเสด็จเป็นกระบวนนางตามตำแหน่งของตน เจ้าพนักงานเผย

พระทวารทอง พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีเสด็จออกประทับ
 เหนอพระที่นั่งสหัสสน์ ขณะนั้นตกลงสัญญา ๔ ขอบ เจ้านายและ
 ข้าราชการทงปวงถวายบังคมพร้อมกัน

๓. เสด็จออกแล้วจึงแยกประเทศตงวา—นีและประเทศโยคอ—ย
 ชนของเครื่องราชบรรณาการของเจ้าประเทศราชและข้าราชการหัว
 เมือง เข้าไปตั้งถวายในท้องพระโรง

๔. เจ้านายกับชนนางผู้ใหญ่ซึ่งเป็นพนักงานอ่านประกาศ
 พระนาม ก็เดินเข้าไปยืนตรงหน้าพระที่นั่ง แล้วอ่านพระนาม
 พระเจ้าแผ่นดินกับพระนามพระอัครมเหสี

ยกตัวอย่างพระนามพระเจ้ามินตงว่า คีรี ปวร วิชย นันท
 ยสบัณฑิต มหา อัมม ราชาธิบดี พระนามพระอัครมเหสีพระเจ้า
 มินตงว่า คีรี ปวร มหาราเชนทาธิยัคิ รตน เทวี

พระนามพระมเหสีของพระเจ้ามินตงอีก ๓ องค์นั้นว่า

คีรี คิลก มหา รตน เทวี องค์ ๑

คีรี มหา รตน มงคล เทวี องค์ ๑

คีรี รตน สิ้นต เทวี องค์ ๑

พระนามพระเจ้าสืบอนันว่า คีรี ปวร วิชย นันท ยสคิลก
 (Yathatilawka) ธิยัคิ บัณฑิต มหา อัมม ราชาธิบดี

พระเจ้าสืบอมแต่พระอัครมเหสีพระองค์เดียว พระนามพระ
 นางสุพยาตอัครมเหสีว่า คีรี ปวร คิลก มงคล มหา รตน เทวี ดงน
 เมื่อประกาศแล้วผู้อ่านม้วนคำจารึก (พระสุพรรณบัฏ)

ถวายต่อพระหัตถ์ทรงรับไว้ไว้ในหีบทอง ส่วนตัวผู้อ่านกราบถวาย
บังคมแล้วถอยออกไปอยู่ตามตำแหน่งเฝ้า

๕. นะกันทอ (เห็นจะเป็นเจ้ากรมอาลักษณ์) อ่านบัญชีของ
ทรงพระราชทัณฑ์ถวายมหาเจกียสถาน และสันคอชน อ่านบัญชีของ
บรรณาการเจ้าประเทศราชและเจ้าเมืองถวาย แล้วพนักงานชน
ของนั้นไป

๖. ค้อนนลินหมองเงินเรียกว่า มงคล-งวมอง๕ครั้ง และ
ทกลอง ๔ ใบเป็นสัญญา (เข้าเฝ้าถวายบังคม) แล้วเสด็จขึ้นเป็น
เสด็จการพิธีราชาภิเษกแทน

★ ★ ★

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล ส้มเต๋จกรมพระยาตำรากร ทราบฝ่าพระบาท
ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ ได้รับประทานทราบความ
ทุกประการแล้ว

เรื่องพระราชมนเทียรททาทาเป็นตก เป็นอนัญตตทกลงได้ว่า
มีชนในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นประเคิม โดย
กระแสพระราชตำรตองกนกยทเกลากระหม่อมคิตสังสัยว่าจะเป็นเช่น
นั้น การอยู่เรือนไม่เข้าใจว่าสขมาแต่อยู่ไต่ร่มไม้ แล้วกทำปะรำ
ใบไม้และพะเพ็งอยู่ตามสถานทพอใจแทนต้นไม้ธรรมดา ทอยู่ไต่ภาย

ไตรมไมและพะเพ็งก็เพราะอากาศร้อน อาศัยลมพัดไตรกเย็นสยาย
 จึงพอใจอยู่ในฐานะอย่างนั้น ส่วนเรือนตักนั้นเข้าใจว่ามาแต่เคย
 อยู่ก่อน คอชคคินอยู่ หรืออาศัยรทมอยู่แล้ว โดยธรรมชาติเช่น
 ถา แล้วภายหลังเอาคินและหินมาพูนพอกจนอาศัยอยู่ภายในต่าง
 ลักษณะอยู่ร่นจะต้องเกิดขึ้นในประเทศที่อากาศหนาวก่อน เหมาะ
 ที่จะอยู่อย่างนั้นเพื่อความอบอุ่นแล้วก็เอาอย่างกันไปในประเทศต่าง
 ทั่วมีไคคานงถึงความอยู่สุข ตามทกรายทลนออกจะเป็นทางไป
 นัยไคว่าเป็นลกศษยศาสตร์จารย์คลเล่นเฟล
 ทนจะกรายทลเรื่องกรมรักษาพระองค์ ตามทกรบไว้ว่าจะทล
 ถวาย ทแรกไคโปรดเข้าพระทัยเสียก่อนว่า กรมรักษาพระองค์
 กับทหารรักษาพระองค์นั้น เป็นคนละพวกทีเดียว กรมรักษาพระ
 องค์นั้นไม่ต้องสงสัย ไคตั้งมาแล้วแต่ครั้งกรุงเก่า แต่จะเป็นมา
 อย่างไม่ทราบ ในภายหลังทลศกรมรักษาพระองค์ ไคแบ่งเป็น
 ๓ พวก ๑ กรม คือกษัตริย์พระองค์บนทองปราชัยช่ายชวา กรม
 รักษาพระองค์บนปลายชอกช่ายชวา และกรมรักษาพระองค์ช่า-
 หลวงเดิมใหม่ช่ายชวา อื่นรักษาพระองค์บนทองปราชัยนั้น นัยหนึ่ง
 เรียกว่ารักษาพระองค์เก่า คนในกรมนี้จะสืบมาจากไหนไม่มี
 ใครทราบ และทไคชอวาทรักษาพระองค์บนทองปราชัยนั้นก็สืบไม่ได้
 ว่าใครตั้งให้แต่เมื่อไร ทวบนทองปราชัยเห็นมีพาคบนไคแก้วไวทไค
 พระทนางคสิดาภิรมยคเหมือน ๖ หรือ ๘ กระบอก ทปลายปาก

กระบอกทำเป็นปากม้งกรมอยู่สองกระบอก เห็นผมมอทำจะไม่ต่ำกว่า
 รัชกาลที่ ๑ นอกนั้นก็ปากเป็นลำโพงบ้าง ปากเหมือนปืนใหญ่
 อย่างฝรั่งบ้าง ต่างกันเป็นคู่ ๆ ได้ไต่ส่วนว่าถอกันอย่างไร เขา
 บอกว่ามทำอย่างสามชม คนเคยถอยงมี จึงให้หาตัวมาทำให้ดี ทก
 เป็นรำกระบกระของนตนเอง แลวกถอยไปอย่างเชญพระแสงบนตาม
 เสด็จฉะนั้น รักษาพระองค์บนปลายหอกนั้นไต่ส่วนไต่ความว่าเป็น
 เลกข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๔ ยกเข้ามาสมทบเมื่อเสวยราชสมบัติ
 แลแล้ว แต่ทำไมจึงไต่ชอว่ารักษาพระองค์บนปลายหอกก็ไมไต่ความ
 และบนปลายหอกก็ไมเคยถอย ทำให้สันนิษฐานว่าทลกระหม่อมจะ
 พระราชทานชอให้ปรับเขาคักนไต่กบบนทองปรายเท่านั้น รักษา
 พระองค์ข้าหลวงเดิมใหม่นั้น เป็นเลกข้าหลวงเดิมรัชกาลที่ ๕ ยก
 เข้ามาสมทบเมื่อเสวยราชสมบัติแล้ว แยกเคยวกบรัชกาลที่ ๔ แต่
 ไมมีใครเออเรื่องชอกรม เรยกกนเอาเองเพอความเข้าใจมาอย่างไร
 ก็คงอยู่อย่างนั้น

หน้าทของกรมรักษาพระองค์ ไต่ทำการรักษาพระราช
 มนเทียรทประทย มีแผนกวาคจุดตะเกียงเลียงนทหนตคกแกรคหน้า
 คันไม ไมมีทวงทว่าเขันทหารเลย แมชอเจ้ากรมปลคกรมรักษา
 พระองค์เก่า มีหลวงกนภยยาทว หลวงราชเสวก และขุนอินทร-
 ปราสาท ขนราชพิมาน เหล่านกมความไปในทางรับใช้ในพระ
 ราชมนเทียร ไมเป็นไปในทางทหารเลย แต่ตกมาถึงรักษาพระองค์

รัชกาลที่ ๔ ขอเจ้ากรมยังปรากฏเป็นคนรัยใช้ในพระราชมนเทียร
 อยู่ คือหลวงอภิบาลภวนาถ หลวงราชฤทธิรักษา แต่ปลัดกรมเป็น
 ซอทหาร คือ ขุนอาจอคนิกร และขุนอมรศักดิ์ดาวุธ สระรอยจะทรง
 พระราชดำริทรงให้มชอชนายคายเคียว เป็นรักษาพระราชมนเทียร
 อย่างเก่าก็ได้ หรือพึงให้เป็นทหารตามชอกรมอนันมบัณฑิตฉะนั้น
 กรมวัง ส่วนตัวเจ้ากรมปลัดกรมนายเวรกรมรักษาพระองค์นั้น แต่ง
 ตัวเข้าสมทบตำรวจแห่เสด็จหมัดด้วยกัน แต่ตัวไพร่ไม่ปรากฏว่า
 ไท้สมทบแห่เสด็จ มีแต่ขนิยามประตตามทเคยทอดพระเนตรเห็น
 มาแล้ว การประำหนาทรักษาพระราชมนเทียรนั้น ตามรปการ
 เป็นว่าขนิกันเป็นเวร แต่เปล่าความจริงถึงเวรใครก็เอาเงินมาให้
 นายนิคหน้อย นายจคจ้างคนเช่าแทน คนแทนนั้นก็คือคนรักษา
 พระองค์นั่นเอง มีใช้คนส้าส่อนเข้ามา เช่นตาหว่างอายนวมอายส
 เหล่านนเป็นตน พวกเหล่านนมันถือเอาพระราชฐานเป็นเรือนรัย
 จ้างอยู่ประจำตาศตาศาต คนเวรหนึ่งนับจำนวนควยร้อย นาย
 เก็บเอาเงินมาจ้างคนนับแต่สียประจำการ นายก็ไค้กำไโรเป็นผล
 ประโยชน์แบะกินเลกอย่างเก่าอยู่ไค้สยาย
 ทนจะกราบทุกถึงทหารรักษาพระองค์ คือว่าไปรดเกล้า
 ให้เกณฑ์เลือกเอาคนรักษาพระองค์ทั้ง ๖ กรม มีจำนวนจำกัด สั่ง
 ไปเข้ากองเกณฑ์หัดทหารอย่างยุโรป พวกนี้ไปชนกรมทหารขาด
 จากกรมเดิมไปที่เคียว แต่กคงมีชอกรมทหารรักษาพระองค์บน

ทองปราชญ์ปลาหอกและข้าหลวงเดิมใหม่อยู่ตามเดิม แต่เขาตั้ง
 นายควบคุมใหม่ คือพวกตาทิมตาพราหมณ์ซึ่งทรงรู้จักอยู่แล้ว พวก
 นชนอยู่ในบัญชีพระยาพิชัยสงคราม อ้า เจ้ากรมปลัดกรมรักษาพระ
 องค์จะล่องไปบังคับอะไรไม่ได้มิได้ ทราบเกล้าว่าเมื่อในรัชกาล
 ที่ ๔ ในกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ข้างหน้ามททหารหน้าแห
 ข้างหลังมททหารรักษาพระองค์แหเป็นทหารหลัง ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕
 มททหารมหาดเล็กชน จึงให้ทหารมหาดเล็กแหหลัง ยกทหารรักษา
 พระองค์ไปสมทบทหารหน้าแหหน้า

ต่อมาจะมีเหตุอะไรขึ้นก็ไม่ทราบเกล้า โปรดเกล้าฯ ให้
 เกล้ากระหม่อมจกกรมรักษาพระองค์ทั้งที่เป็นทหารแล้วและยังมีได้
 เป็นทหาร ร่วมตงชนเป็นกรมทหารรักษาพระองค์ หน้าทรักษา
 พระราชมนเฑียรนกรมเศกชารับไป ที่แรกเกล้ากระหม่อมก็โอน
 ทหารรักษาพระองค์มาจากกรมทหารหน้าก่อน แล้วก็ชำระเรียก
 ลูกหม่อรักษาพระองค์ทุกกรมเพื่อส่งเขาเป็นทหาร แต่เวลานั้นที่อยู่
 มีแต่โรงแถวริมกำแพงถนนหน้าพระลาน จิตชนไม่ได้เท่าไรก็เต็ม
 กำลังคิดขยับขยายหาที่อยู่กพอตงกรมยุทธนาธิการชน เกล้ากระ-
 หม่อมย้ายจากหน้าทซึ่งคยการทหารรักษาพระองค์ไปเป็นเปมาส-
 เตอเยเนราล กรมหมนมรพงศ์เจ้าทการต่อ จัยเอาวังหน้าเป็น
 ทตง จึงได้กรมทหารรักษาพระองค์ตงชนเป็นกองใหญ่ได้ในกาลนั้น
 เรื่องราวของกรมรักษาพระองค์ทกราบทลทงนเทาทรรเห็น

หวังว่าคงเป็นประโยชน์ที่จะได้ทรงพิจารณาสนนิจฐานเอารูปได้แม้
ไม่มากนักอ้อ

ทหารล้อมวัง จำไม่ได้ว่ามีก่อนกรมหลวงประจักษ์ทรงจัด
ทหารหน้า ทหารข้างจำได้ แต่ทหารอื่น ๆ มีค จะลองสืบถามคน
เก่า ๆ ต่อไป ได้ความประการใดจะกราบทูลให้ทรงทราบ

พอได้ยंत्रสั่งถึงกฎมนเฑียรบาลพม่าก็หึ่ง เชื่อว่าจะเป็น
ประโยชน์แก่เราเป็นแน่ และเชื่อเสียก่อนได้เพราะเหตุเดียว ว่า
วอนนเป็นคำพม่าแน่ คำพม่าเข้ามาปนอยู่ในภาษาไทยเห็นจะไม่น้อย
ตามทฎมา เช่น แง พม่าแปลว่า เล็ก ลูกแก ลูกเล็ก ถัก แปล
ว่า ใหญ่ โคถัก โคใหญ่

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

★ ★ ★

บ้านชินนามอน ยนง

วันที่ ๑๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สนมเด็จพระนริศร ฯ

ในสัปดาห์หนึ่งหม่อมฉันแปลกฎมนเฑียรบาลพม่าส่งถวายเพิ่ม
เติมมาอีกตอน ๑ ว่าด้วย "ฐานาเทวี" กับ "ราชกุมารศักดิ์" การ

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

ฐานาเทวี

๑. ตามราชประเพณีพระเจ้าแผ่นดินพม่าย่อมมีพระภรรยา
เจ้า (เรียกในภาษาอังกฤษว่า (Queen) ๘ องค์ มียศหลั่นกันเป็น ๓
ชั้น คือ พระอัครมเหสีองค์ ๑ พระมเหสี ๓ องค์ พระชายา ๔ องค์)

๒. พระอัครมเหสีนั้นเรียกในภาษาพม่าว่า นัมมะคอก
มียุชะ ขององ คยี่ กนเควตฉัตรและประทักษิณร่วมราชอาสน์กับพระเจ้า
แผ่นดินไต่องค์เดียวในเวลาออกงาน

๓. มเหสี ๓ องค์นั้น องค์หนึ่งเรียกว่า มยอก กนันคอก มียุชะ
มเหสีฝ่ายเหนือ องค์หนึ่งเรียกว่า อะเลนนคอก มียุชะ มเหสีกลาง
อกองค์หนึ่งเรียกว่า อะนอกกนันคอก มียุชะ มเหสีฝ่ายตะวันตก กน
กลตขั๊กทอง

๔. พระชายา ๔ องค์นั้น องค์หนึ่งเรียกว่า มยอก สองคอก
มียุชะ เจ้าตำหนักเหนือ องค์หนึ่งเรียกว่า ทอง สองคอก มียุชะ เจ้า
ตำหนักใต้ องค์หนึ่งเรียกว่า มยอกชเว เยสอง มียุชะ เจ้าห้อง
ทองเหนือ อกองค์หนึ่งเรียกว่า ทองชเว เยสอง มียุชะ เจ้าห้อง
ทองใต้

๕. นักสนมมี ๒ ชั้นเรียกว่า มโยสา - ชั้น ๑ ยะวา
สา - ชั้น ๑

๖. มเหสี ๔ องค์ (พระอัครมเหสี กับมเหสีอีก ๓ องค์) นั้น

ก) อยู่ในบริเวณพระราชมนเทียร ต่างมห้องที่ประทับ (พระปรัศว์) ไม่ห่างกับที่พระเจ้าแผ่นดิน

ข) กั้นพระกลดและทรงรองพระบาทโคหนาทนง

ค) พระภรรยาเจ้าองค์อื่น จะทูลพระเจ้าแผ่นดิน
ต้องหมอบกราบ และต้องถวายบังคมพระอัคร-
มเหสี

ง) พระมเหสีและเจ้านาย ถวายบังคมกันตามหลัคนัยค

ง) นางในจะออกนอกวังต้องทูลลา แต่พระมเหสีทั้ง ๔
สั่งเจ้ากรมสนม อะนอกคอ ให้อนุญาตนางในทชน
อยู่ในสำนักตนให้ออกนอกวังได้

๗. พระมเหสีทั้ง ๔ อยู่ประจำพระองค์ไม่มีเวร แต่พระ
ชายนนทากษัตริย์สนม ผลัดกันเขนยาม (Roster) ซ้ายและยามขวา
เขาเวรบรรชการ

ราชกุมารศักดิ์

ยศศักดิ์เจ้านายมีปรากฏในหนังสือกฎมนเทียรบาลที่ฝรั่งแปล
แต่ว่าพระมหาอุปราชมีฉัตรทอง ๔ คันเป็นเครื่องยศ เจ้านายลูกเรือ
มีฉัตร ๒ คัน แต่ตรวจดูผลความในตอกกฎมนเทียรบาล ประกอบ
กับท่อนว่าด้วยเรื่องพงศาวดารในรัชกาลพระเจ้ามินทง (พ.ศ.
๒๓๕๕ - ๒๔๒๑) ดูเค้าเงอนคล้ายกับในกฎมนเทียรบาลเก่า

ของไทย ว่าเจ้านายแต่ละองค์มีพระนาม ๓ ประเภท

ประเภทที่ ๑ พระนามที่เรียกกันมาแต่ยังทรงพระเยาว์ เช่น พระเจ้ามินทงทรงพระนามเดิมว่า “มองลวิน” พระเจ้าสี่ย้อพระนามเดิมว่า “มองปู่” เป็นต้น ท่านองเดียวกับ “พระองค์ทวย” หรือ “พระองค์มิ่ง” ของเรา

พระนามประเภทที่ ๒ เป็นราชทินนาม (จะจารึกในพระสุพรรณบัฏหรืออย่างไรไม่กล่าว) พระองค์ชายมักลงท้ายว่า “ธรรมราชา” พระองค์หญิงมักขนานนามว่า “ศิริ” ลงท้ายว่า “เทวี” เป็นแบบ ไต่คิดมาลงไว้ในนพอเป็นตัวอย่าง

พระนามพระองค์ชาย

มหาสุธรรมราชา (องค์เป็นน้องชายเธอและได้เป็นพระมหาอุปราชของพระเจ้ามินทง)

ศิริธรรมราชา

ศิริมหาธรรมราชา (เป็นลูกเธอองค์ใหญ่ของพระเจ้ามินทง)

มหาสุศิริธรรมราชา

ศิริมหาสุธรรมราชา

สุธรรมมหาธรรมราชา

พระนามพระองค์หญิง

ศิริกัญจนเทวี

ศิริขทเทวี

คีร์คักติ (Seikta) เทว

คีร์สึนันทาเทว

คีร์รัตนมงคลเทว

คีร์สึบปผ (Pappa) เทว (คือสัพพาลัต)

คีร์สึรัตนเทว

ตั้งพระนามเคยวชากรกว่าองคหนึ่งกม การเฉลิมพระนาม

ลูกเขอนันทำในพิธเจาะห ทำททองพระโรงเป็นการเต็มยศและทำ

ขวัญคล้ายพิธโสกันต์ของไทย ลูกวงหนากทำทวงหน้าทำนอง

เคยวกัน

พระนามประเภทที่ ๓ นั้น คือพระเจ้าแผ่นดินโปรด ฯ ให้

เจ้านายองค์ใด "กิน" เมืองใด ก็เอาชื่อเมืองนั้นเรียกเป็นพระนามเช่น

พระเจ้าแผ่นดินพม่าที่เรียกพระนามในพงศาวดาร ว่าพระเจ้าสารวดี

((สารวดี) กติ พระเจ้าพุกาม (Pagan) กติ พระเจ้ามณฑกติ

พระเจ้าสับอกติ ล้วนเรียกตามนามเมืองที่ใดกินเมือกอนเสวยราชย์

ทรงนิน ทเรียกว่า "กินเมือง" หมายความว่าต่างกันกับ "ครองเมือง"

กินเมือง - คือได้ส่วยสาอากรที่เกิดในเมืองนั้นเป็นผลประโยชน์ แต่

ส่วนพระองค์คงอยู่ในราชธานี ครองเมือง - ต้องออกไปประจำบังคับ

บัญชาการอยู่ที่เมืองนั้น พระนามประเภทที่ ๓ นี้เห็นจะได้พระราช

ทานพร้อมกษัตริย์ที่นามในงานเจาะหนึ้นเอง

ประเพณีให้กินเมือง พม่าใช้กว้างขวางมาก พระมเหสี
 พระมหาอุปราช เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ ๆ ไต่กินเมืองทั้งนั้น รong
 ลงมาถึงชนนิกสนมและขุนนางชนรongก็ไต่กินบ้านด้วย พงมา
 เปลี่ยนประเพณีในรัชกาลพระเจ้ามินทง เมื่อเสียหัวเมืองข้างใต้ไป
 เป็นของอังกฤษหมด จึงตั้งภาษชนใหม่เรียกว่า "สี่สี่เมอะ" เก็บ
 เงินรายทวาราชฎรโดยอัตราสี่ชักหนึ่งตามที่ตำมาหาได้ เอาเงินมา
 แจกเบียดหัวคแทนด้วย ถึงกระนั้น พระอัครมเหสีและพระมหาอุปราช
 ก็ยังกินเมืองอยู่อย่างเดิม

★ ★ ★

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล ส้มเต๋จกรรมพระยาตำราญ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ เดือนนี้ ไต่รับประทานทราบความ
 แล้ว พระเดชพระคุณเป็นลนเกล้าททรงพระเมตตาตรัสตักเตือนให้
 คิดขำรุงร่างกายในเมอพนจากงาน เป็นธรรมดาอยู่เอง เมอพน
 จากแอกแล้วก็จะเที่ยวไปหาหาญานากินตามทพงใจ เป็นการขำรุง
 ร่างกายไปในตัว ไต่กำหนดแล้วจะออกเที่ยวในวันที่ ๒๕ เดือนนี้
 ในที่ใกล้ๆ และในเวลาอันสั้นก่อน เพราะยังมีภาระพะวงหลังอยู่ลาย
 พระหัตถ์ชงเคยประทานไปทวยเมลวันจันทร์ ควรงคตงแต่วันจันทร์

ที่ ๒๕ เติมนนไป จนกว่าจะได้ทรงรับหนังสือเกล้ากระหม่อมกราบ
ทูลมาเมื่อกลับถึงบ้านแล้ว

พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ททรงพระเมตตาโปรดตั้ง
พระทัยจะทรงแปลกฎหมายเทียรบาลของพม่าประทาน เป็นสิ่งที่น่า
ยิ่งนัก ในภาคราชานิกษก ซึ่งทรงพระเมตตาแปลส่งประทานไป
ก็คล้ายพระหัตถ์วันที่ ๒๐ นั้น อ่านได้ความพอใจเป็นอันมาก เห็น
ว่าของเขาเป็นหลักฐานดีกว่าของเรา พิจารณาหลักแห่งการราชา
ภิเศกก็เห็นว่ามีองค์สองเท่านั้น คือรตนายกตำแหน่งพระราชา
ถวายประการหนึ่ง กับชนพระแท่นราชอาสน์มุขมนตรีเฝ้าบรรอง
พระองค์ว่าเป็นพระราชาแห่งตนอีกประการหนึ่ง การกระทำของ
พมามหาท้าวทวงจวงวาศ ของเราคิดจะพ้นเผื่อเลอะเทอะ ได้จดบันทึก
ความสำนึกในใจในพิธีราชาภิเศกของพม่า ถวายมาทอศพระเนตร
ด้วยแล้ว

ขอประทานกราบทูลรายงานการค้นคว้าต่อไป ได้พบคำที่
เราใช้ว่า "ปราบดาภิเศก" เข้าโดยบังเอิญ ค้นหาคำซึ่งฝรั่ง
เขาเรียกว่า "Accession" อาจารย์ทางสันสกฤตเขาจะให้คำสันสกฤต
ว่าอะไร จึงพบ เขาให้คำแปล "Accession of the throne" ว่า
"ราชย์ปราบปัติ" ให้เกิดสะดุ้งใจด้วยคำที่เราใช้ว่า "ปราบดาภิเศก"
นั้น มีความเข้าใจกันว่ามีการปราบปรามฆ่าแกงกันอยู่ในนั้น จึง
หันไปค้นหาคำ "ปราบปัติ" อีกทอดหนึ่ง ได้คำแปลว่าได้ว่าถึง

“ปราศจากกิเลส” ก็แปลว่าได้รับอภิเษกเท่านั้นเอง ไม่มีฆ่าแกงอะไร
 อยู่ในนั้นเลย เหมือนคำว่า “พิธีประณมกรรม” เราก็กะใจกันว่า
 มีฆ่าอยู่ในนั้นเหมือนกัน แต่ที่จริงเปล่าเลย ประณมกรรมแปลว่าทำ
 ของตนเท่านั้น คำนี้ใช้ในพิธีทุกอย่าง มีพิธีศกกรรมเป็นต้น จัดเป็น
 “ประณมกรรม” “มัตถกรรม” และ “อุตมกรรม” เห็นจะเขียน
 พิธีอย่างน้อยอย่างกลางและอย่างใหญ่

ขอบ พระเดช พระคุณ ททรวง พระเมตตาโปรดส่ง รม ณา ยา
 ลักษณ์แห่งเรือ “เอมเพรสส์ ออฟ บริเตน” ไปประทาน ทำให้รู้สึก
 โศกชนมากกว่ามีมีขนาดใหญ่โตเพียงไร พวกมาเที่ยววกบเรอนั้น
 เห็นเข้าไปเดินเกาะเกาะอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ณ กรุงเทพฯ มากมาย

ขอบพระเดชพระคุณ ททรวง พระเมตตาโปรด ตรัสบอก เรื่อง
 พระพุทธโพธิ์พินาศเพิ่มเติมประทานไป จะได้เก็บความทุกข์ทั้งหมด
 บอกสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ไปให้ทราบ โดยที่ท่านอยากทราบ
 เก่งที่ประดิษฐานพระพุทธอรปองค์นั้น เกลากรรมหม่อมฉันไม่ได้ว่า
 ใดเห็นกำลังทำ เห็นเสร็จเรียบร้อยอยู่แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว วิหาร
 เก่งทางวิหารพระคาสถานนคอกที่เห็นทำค้าง

ข่าวกรุงเทพฯ มีแต่พระองค์เจ้าปฤษฎางค์สิ้นพระชนม์ ก็
 ไม่ประหลาดอะไร พระชนมายุเธอล่วงไปถึง ๘๔ ปีแล้ว ที่อยู่มากได้
 ก็เป็นบุญลาภหนักหนาแล้ว ให้นำพระศพไปก่อประจุไว้ที่วัดคฤหบดี
 รอกการพระราชทานเพลิง

เมื่อวันที่ ๑๒ หนึ่งมารยาตราชั้นเอกก็ลาบพระหัตถ์ ซึ่ง
ทรงเสด็จพระประสงค์ให้ทำห้อยรองไปให้ ไม่ยากอะไร เกลา
กระหม่อมเคยทำมาแล้วแก่ของหลวง ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ทำส่งไป
พระราชทานเจ้าฝรั่งเห็นจะเป็นมกุฎราชกุมารอิตาลเมอซิเยกสมรส
ห้อยนั้นจำต้องทำด้วยไม้ดำ จะได้เคลวส่งขึ้นให้เห็นเป็นของสำคัญ
ชน จะทำด้วยงาหรือเงินไม่ได้ มันจะสึกไสข่มให้เห็นชั้นดำฟ้าฟ้า
เลวลง ได้ให้ทำอยู่แล้ว และได้จัดให้ทำห้อยม้วนข้างใน เป็นที่
เก็บขนอย่างเรียบร้อยด้วย จะแล้วเสร็จในวันที่ ๒๐ เมษายน ทิน
กาหนดที่ตองพระประสงค์

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

บันทึกความสำคัญในวิชิราชาภิเษกแบบพม่า

พิจารณาตำราสถาปนาพระเจ้าแผ่นดินแบบของพม่า ได้
ความพอใจเป็นอันมาก ด้วยเขาทำการแบ่งเป็นส่วนดี ทำพิธีเป็น
สองภาคทางวารต่างฤกษ์กัน คือพิธีบรมราชาภิเษกภาคหนึ่ง และ
พิธีเถลิงพระแท่นสิงหาสน์นอกภาคหนึ่ง

ภาคราชานิกษะก ทำณ โรงพิธิ (ตอังกยทมิในพระบาท
 เรียกว่ามณฑป คือ ปรำเครื่องสด) อันปลกชนจำเพาะการทภาย
 นอกพระราชฐานชั้นใน แห่เสด็จออกไปสูโรงพิธิ เริ่มงานด้วยทรง
 สำนานพระกายก่อน เข้าใจว่ามีความหมายเพื่อทำพระกายให้บริสุทธิ์
 ก่อนเข้าพิธิ คจพราหมณ์ทำอาตมคทธิเริ่มก่อนทำพิธิใด ๆ ฉะนั้น
 สรงแล้วจึงเสด็จขึ้นประทับบนอะโรอันหนึ่งซึ่งจะว่าเสียว้าง พราหมณ์
 ๘ คนถวายอภิเชก เป็นพระราชแล้วเป็นเสร์จการ แห่เสด็จกลับเข้า
 พระราชมนเทียร

ภาคเถลิงพระแท่นสิงหาสน์ ทำในพระราชมนเทียร เสด็จ
 ออกประทับพระแท่นสิงหาสน์พร้อมด้วยพระอัครมเหสี พระบรมวงศา-
 นวงศ์ชาวลลละของอุลพระบาททั้งในกรุงและหัวเมืองเฝ้า อาลิกษณะ
 อำนพระสุพรรณบัญญัติประกาศพระนามแล้วถวาย ทรงรับพระสุพรรณ
 บัญชีแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์และชาวลลละของอุลพระบาทถวาย
 เครื่องสักการะ เจ้าประเทศราชถวายเครื่องบรรณาการ เสร็จแล้ว
 เสด็จขึ้นเป็นเสร์จการ

จะอธิบายลักษณะพระราชมนเทียรของพม่า ตามที่ผู้บันทึก
 เรืองน ไคเคยไปเห็นมาที่เมืองมณฑลเล ซึ่งหวังว่าจะช่วยให้ผู้อ่าน
 ตำราราชานิกษะกของพม่าได้เข้าใจดีขึ้น คือที่ประทับเสด็จออกน
 คงคายอยู่กัฝาดานหน้าพระที่นั่งซึ่งตรงนนมชองพระทวารสัง พระ
 แท่นอยนอกพระที่นั่งทบแนบกับหน้าพระทวาร หลังพระทวารมีบันได

ขึ้นทางภายในพระที่นั่ง เวลาจะเสด็จออกนั้นเฉยพระทวารก่อน แล้ว
 เสด็จขึ้นบันไดออกพระทวารถึงพระแท่นเสด็จประทับที่เดียว ทพระ
 ยรมวงค์นางวงศ์ และ ขาทลละของธิด พระบาท เผานน ทำเป็นศาลา
 ตามหลังปลูกเรียงกันอยู่หน้าพระที่นั่ง แต่ไม่ติดกับพระที่นั่ง ใน
 สถานที่เสด็จออกนั้นมก้าแพงกนล้อมเป็นขอบเขต มีช่องประตูเข้า
 ออก ทำทางคล้ายทเสด็จออกมขเด็จพระที่นั่งคสิติมหาปราสาทของ
 เราน

สิ่งที่น่าสนใจในตำราราชาภิเษกของพม่ามี

๑) พระราชยานซึ่งทรงเสด็จออกไปโรงราชพิธีนั้นเรียกว่า
 “วอ” ทำให้รู้ชนว่าคำ วอ นั้นเป็นคำพม่า แต่ว่าสิ่งเกิดลักษณะ
 ไม่ใกล้เคียงวอของเราเลย คจะใหญ่โตมาก เพราะมีนางชนนั่งบนนั้น
 ใต้ออกถึง ๔ คน

๒) นาง ๔ คนซึ่งชนบนวอไปด้วยนั้น จะเป็นผู้ทรมอบภิเษก
 เป็นพระมเหสีด้วยกรรมัง

๓) พราหมณ์ ๘ คนที่ถวายนามนตรนั้น เห็นจะไม่จำเป็น
 ว่าต้องถวาย ๘ ทิศ จะเป็นแต่กำหนดคคณะพราหมณ์เท่านั้นก็ได้ เช่น
 พราหมณ์ที่ไปขอประทานช่างแต่พระเวสสันดรก็กล่าวว่ามี ๘ คน

๔) “ปะเยยตบ้น” ทว่าเป็นคนออกไม่วเคษ ซึ่งพราหมณ์ทั้ง
 ๘ ถวายพร้อมถวายนามนตรนั้น เห็นจะไม่พ้นใยมะตุมไปได้

๕) ใช้เครื่องจักรตั้งข้างสิงหาลงถึง ๘ คัน ใกล้เคียงมาทาง
เครื่องจักรเป็นสำรับทางเรา เห็นสิงหาลงนั้นกันเครื่องจักรไม่
ได้ เพราะพระแท่นติดแนบกับพระทวาร

วันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๔๗๗

พรหม

★ ★ ★

ตำแหน่งปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทุก สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พราหมณ์พระบาท

ลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๖ ทรงพระเมตตาโปรดประทาน
คำแปลกฎหมายนิตยสารพม่า ตอนฐานาเทวี กษัตริย์ เป็นตอน
ต่อราชานิติเยกไปนั้น ได้รับประทานแล้ว เป็นพระเดชพระคุณ
เกล้า วนนจะทูลลาไปเที่ยว จึงเขียนหนังสือตอบถวายเสียให้สิ้นเชิง

กฎหมายนิตยสารพม่าหลังนี้ มีขอทักใจอันจะพึงจดบันทึกได้
น้อย ได้จดถวายมาแล้ว

เป็นพระเดชพระคุณเกล้า ททรงพระเมตตาโปรด
อนุญาตให้อาศัยตำแหน่งท้าวหิน แต่รู้สึกว่าจะไกล จะหอบกันไปอยู่

ไม่กลัวนกกลยเห็นเป็นลำบาก เขาไว้ออกไปที่หลัง เมื่อมีโอกาสได้
อยู่นานด้วยไม่มีภาระถ่วงหลังจึงจะไปอยู่

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

พร

บันทึกขอทนายใส่ใจในกฎมนเทียรบาลของพม่า

(ภาค ๒)

๑) พระมหาอุปราชมีบุตรทอง ๔ คนเป็นเครื่องยศนั้น บุตร
สี่คนคงเค็นสัมมยาน อย่างกรรชิงของเรา ส่วนลูกเธอที่มีบุตรแต่
๒ คนนั้น คงเค็นนำยานซ้ายขวาข้างละคน

๒) พระนามพระองค์เจ้าชาย ชงม "ธรรมราชา" เป็น
หลักถนน เจ้าแห่งเมืองเราชงมพระนามธรรมราชา โดยมากครอง
เมืองสุโขทัยนั้น น่าจะเกยวของเบนแบบมาทางพม่า

๓) พระนามพระองค์เจ้าหญิง ชงตงตันด้วยคำ "ศรี"
นั้น คงจะรับอย่างมาแต่ประเทศอินเดียภาคใต้ ซึ่งเขาใช้คำ "ศรี"
นำชอทองปวงอันประสังค์ให้สังขน เช่น "ศรีสรย" "ศรีอินทร"
เป็นต้น อย่างเคยวกับเรานำด้วย "พระ" ซึ่งเบนแบบเขมร

วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๗๗

พร

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๖ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระราชาธิบดี ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทาน กราบทูลรายงานว่า เกล้ากระหม่อม กลับมาถึง
บ้านแล้ว ไปเที่ยวไหนไม่รอดครอนเต็มที แม่โตเอาอายุบุญเรือง
(แขกกลิ้งค์) ตามไปเที่ยววงรอกเภา กลับมากก็เป็นยาไปเสียแล้ว ให้
มีแต่ความกลัว ทขานเวลานกำลังรอยฉัตรดอกไม้กันชุลมุน เพื่อ
จะนำไปถวายบูชา พระเศวตพระคุณ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก ที่ประชุมบรมราชานุสรณ์เขื่อนวนน

เกล้ากระหม่อมได้ศรัทธาปทเขาลงหนึ่งสี่พิมพ์มาถวาย สะดุด
ใจทรปข้างบน เขาว่าเป็นประตัสะพานหิน แต่เห็นไม่ใช่เลย ประต
ทมหอรบข้างบนเช่นนั้นในกรุงเทพ ฯ ไม่มี เทาทจำได้มีแต่ทนคร
ราชสีมากับสังขลา รูปนคล้ายประตัสสังขลา แต่ว่ากำแพงมีได้ก่อ
ควยหนักก่อน ๆ จึงเป็นอันว่าไม่ใช่สังขลา ทนครราชสีมาจำได้แต่
ประตชัย แต่ทประตนั้นหอรบเป็นไม้หลังคาเป็นทรงไทยคฤหสาม
ตอน ประตคานอนจำไม่ได้ ตัดถวายมาเพื่อพวงฝ่าพระบาททรง
พยากรรณ ที่เขาลงรูปเทียบไว้อีกสองรูปนั้น ด้วยเขาเข้าใจว่าถนนที่
ปรากฏในรูปบนนั้นเป็นถนนมหาชัยภายในกำแพง แต่เกล้ากระหม่อม
คกำแพงเห็นเป็นคานนอกไม่ใช่คานใน นกถนนนครราชสีมานักไม่ได้
ว่าถนนริมกำแพงทมตกกวางนรานตลาคมที่ตรงไหน นกได้แต่ใน

ถนนตรงเขาไปสู่ประตูชุกก็เป็นตึกกว้านทั้งสองฟาก ทิมทอนาใช้
อยู่กลางถนนนั้นแหละทำให้หน้าตาเป็นนครราชสีมาอยู่มาก

ที่กราบพลมาแล้วในเรื่องกรมรักษาพระองค์เห็นจะผิดพลาด
อยู่มาก เพราะนานแล้วหลงลืมไป เจ้ากรมรักษาพระองค์ขับปลาย
หอกทูลว่าหลวงอภิบาลภูวนาถกับหลวงราชคฤหรัณนิน ซอหลัง
เอาเข้าปรีภัยคู้ คู้ของเขาคือขุนผดุงสัตลาอาสน์ ขุนราชคฤหรัณ
เป็นขุนพิเศษใน กรมรักษาพระองค์ ขันทองปราชย์ ซอเจ้ากรมรักษา
พระองค์ ขันทองปลายหอกคู้ ด้วยหลวงอภิบาลภูวนาถ นั้นยังนึกไม่ออก
ซอขุน ๆ หลวง ๆ ร่วง ๆ ในกรมรักษาพระองค์นี้ก็ได้มาก แต่ปรี
เขายังไม่ถูก นึกได้ขุนสุตกระบวรขกัษกับขุนจบกระบวรขกัษคู้หนึ่ง
อยู่ในกรมรักษาพระองค์ขับปลายหอก ว่าเป็นนายทหาร คู้ซอกส้ม
เช่นนั้น แต่ผู้ดำรงคู้คือนันทเกลากระหม่อมพยกก็ไม่เคยคุมทหาร
แปลว่าเป็นใหม่ แต่เมื่อมีตำแหน่งนายทหารอยู่ก็นำไปให้เห็นว่าได้
เคยจัดเป็นทหารมาแล้วก่อนเกณฑ์ส่งไปหัดอย่างยุโรป นึกได้
คู้คู้คู้เหมือนหนังสือฝรั่งแต่งเรื่องเมืองไทยฉบับใดฉบับหนึ่งในยุค
รัชกาลที่ ๔ มีรูปสถานต่าง ๆ เช่น กรงนกและหอนาฬิกาเป็นต้น
นั้น คู้เหมือนรูปหนึ่งมีทหารอยู่ในนั้น ท่วงทเป็นทหารครึ่งนโปเลียน
โยนาปาด ถ้าไม่ใช่ฝันแล้วทหารนั้นจะต้องเป็นทหารรักษาพระองค์
ขับปลายหอกเช่นเดิม อนึ่งตามทกราบพลมาก่อนว่าเขามาทำทำขับ

ทองปราชญ์ให้คหมอนกระบกระของนั้น คิดต่อมาเห็นว่าจะเป็นการท
 เขาหลอก ไม่เห็นมีมลอะไรที่จะพึงมีทำทาง

พระยาอภินันท์ กับ พระยาสุรนาถ (เท็ง) ตายแล้ว
 ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

พร

★ ★ ★

บ้านชินนามอน บึง

วันที่ ๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จพระนริศร ๑

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๖ เมษายน ไปรษณ-
 ฑ์เอามาตั้งวันที่ ๘ เวลาเช้า พออ่านแล้วจะกลั่นอยู่ไม่ได้ด้วย
 ชนใจ จึงลงมือร่างจดหมายฉบับในเช้าวันนั้น ทั้งรู้ว่าจะส่งไป
 ไทศวันศุกร์ที่ ๑๒ ก่อนกำหนดส่งวันจันทร์ตามเคย

ตั้งแต่หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ตรัสบอกว่าจะเสด็จไปเที่ยว
 ประพาส อย่าให้เขียนจดหมายไปในระหว่างนั้น จนกว่าจะตรัส
 มาให้ทราบว่าเสด็จกลับแล้ว ก็หยุดเขียนมารู้สึกอ้างว้างรำคาญ
 อยู่อย่าง ถึงกระนั้นก็นึกททราบบว่าเสด็จแปรสถานเที่ยวเตร่บำรุง
 พระองค์ แต่ไม่ได้ตรัสมาให้ทราบว่าเสด็จไปทางไหน ปรีกษา

ใช้แบบนั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๔ หม่อมฉันยังจำ “ประตูใหม่” ที่
 มาแก่เป็นประตูสามยอดได้อยู่ เพราะบ้านอยู่ริมประตูนั้น ประตูมี
 หอรบที่สร้างตามหัวเมืองนอกจากเมืองสงขลา มีเมืองนครราชสีมา
 กบเมืองจันทบูร สังสัยว่าเมืองราชบุรีและเมืองกาญจนบุรีก็มีด้วย
 แต่ ๒ เมืองข้างหลังนี้จำไม่ได้แน่ เห็นว่าเป็นของสร้างครั้งรัชกาล
 ที่ ๓ ทงน

ขอข้าราชการในกรมรักษาพระองค์เป็นคฤหาสน์หลวงอภิบาล
 ภูวนาถน คือ หลวงราชวรานุรักษ์ หม่อมฉันเคยรู้จักคน ๑ ชื่อ
 เหวา เป็นลูกพระยาพิชัยโลก (พุ่ม) เคยเป็นชื่อสมัยรัชกาลที่ ๔
 ทางนี้ เช่นเคยวักนกกบขุนผดุงสัตลาอาสน์ ขุนราชคฤหรัักษ์ ชื่อ
 คำมทำเนียบเดิมเห็นจะมีแต่หลวงกนกฤชาทวี่ หลวงราชเสวก

รูปทหารไทยแต่งอย่างฝรั่ง ที่ท่านเคยทรงเห็นในหนังสือฝรั่ง
 แต่งเรื่อง ๑ อันมีรูปหอนาฬิกาอยู่ด้วยนั้น หม่อมฉันก็ได้เคยเห็น
 และได้พิจารณาสมุดเล่มนั้น ดูเหมือนจะทูลเรื่องได้ เดิมเมื่อตอน
 ปลายรัชกาลที่ ๒ อังกฤษให้ หมอ ยอน ครอบเฟ็ค (John Craufurd)
 ที่เราเรียกกันว่า “การผัด” เป็นทูตเข้ามาด้วยเรอรรบ มีทหารแขก
 อันเคยที่ฝรั่งจัดขึ้นเรียกว่า ทหารสีปอย (Sepoy) มารักษาตัว
 ประคับเกยรตยศด้วย เมื่อครอบเฟ็คกลับไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้จัดทหารไทยเอาอย่างพวกสีปอย
 ขึ้นพวก ๑ ไทยเราเรียกว่า “ทหารสีปาย” หม่อมฉันสันนิษฐานว่า

ในคราวนี้หม่อมฉันส่งกฎมนเฑียรบาลพม่ามาถวายอีกตอน
หนึ่ง ว่าด้วยพระราชานุกิจอย่าง ๑ กับขนบธรรมเนียมในพระราช
สำนักอีกอย่าง ๑ และยังมีเรื่องที่จะส่งถวายต่อไปอีก ๒ คราวจึงจะ
หมด ทจริงหม่อมฉันได้แปลเสร็จแล้วตลอดเรื่อง แต่นักว่าถ้าส่ง
มาถวายในคราวเดียวกันหมด จะลำบากในการทรงพิจารณา สู้
แยกส่งมาเป็นตอน ๆ ไม่ได้

หม่อมฉันหวังใจว่าทั้งพระองค์ท่านและสมาชิกจิตรพงศ์ ท
ไปตามเสด็จ จะได้ความสุขสบายเป็นกำไรกลับมามีด้วยกันทั้งหมด
พวกหม่อมฉันอยู่ทนก็มีความสุขสบายที่อยู่ด้วยกัน เวลานี้ให้หลาน
หญิงแมวกับหญิงน้อยกลับเข้าไปเยี่ยมพ่อแม่ที่ชุมพร ทางนี้ไม่มี
เด็กเล่นเหงาอยู่สักนิด แต่ไม่ออกกวนก็จะกลับมา

มีเรื่องเนื่องกับหลานแมวที่จะทูลต่อไป วันหนึ่งผู้มลูกหมา
ขึ้นมาให้หม่อมฉันคิดว่า ๑ ว่าแขกเอามาขายเรียกราคาเพียง ๕๐
เซ็นต์จะขอซื้อไว้ หม่อมฉันเห็นว่าเอ็นดูก็ยอมให้ซื้อและให้ชื่อว่า
“ยาหย” แล้วมานักสงสัยว่าเหตุใดมันจึงขายเพียง ๕๐ เซนต์ มัน
จะลักขโมยลูกหมาของใครมาออกกระมัง แต่ก็ปลงใจว่าถ้ามีเจ้า
ของมาตามก็จะคืนให้เขา ตอนนั้นมาหลายวันจึงมาทราบเหตุที่จริง
ว่าที่เมืองบงนน มีกฎหมายนคราทรบังคับเจ้าของหมาให้เอาไปลง
ทะเลเบียน และเรียกค่าธรรมเนียมหมาตัวผู้ ๓ เหรียญ หมาตัวเมีย
๕ เหรียญ ถ้าไม่ลงทะเลเบียนพบหมาเข้าจับฆ่าเสียหมด ทราบดังนี้

กิดคิดเห็นเหตุว่าคงเป็นเพราะเจ้าของเดิมกลัวต้องเสียค่าธรรมเนียม
 นนเอง เพราะลูกหมาตัวทชอเป็นตัวเมยเลียงไว้จะต้องเสียเงินมาก
 นก จะฆ่าเสียก็ส่งสารจึงเอามาเที่ยวขายราคาถก ๆ เช่นนั้น
 อนึ่งเมื่อวันที่ ๖ หม่อมฉันได้จัดเครื่องบูชาตั้งพระรูปพระแก้ว
 มรกต กับพระรูปสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๗ พระองค์ พร้อมกัน
 กระทำสักการะบูชาในวันมหาจักรี และมีไทยด้วยกันบ้านอนมาบูชา
 ด้วยบ้าง หม่อมฉันขอถวายพระกุศล

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

กิ่งขบภพ

กฏมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

พระราชานุกิจ

๑. พระเจ้าแผ่นดินพม่าเสด็จออกขุนนางวันละ ๓ ครั้งเป็น
 นิจ แต่โดยปรกติเสด็จออกห้องทเฆาแห่งอื่น ต่อเป็นการมหาสมาคม
 อย่างเต็มยศใหญ่จึงเสด็จออกในมหาปราสาท โดยปรกติเสด็จออก
 เข้าเวลา ๘ นาฬิกาเศษครึ่ง ๑ เสด็จออกเวลาบ่าย ๑๕ นาฬิกา
 ครึ่ง ๑ และเสด็จออกทริโหฐานเวลาค่ำ ๑๕ นาฬิกาอีกครึ่ง ๑

๒. เมื่อเสด็จออกเวลาเช้า เจ้านายและข้าราชการต้อง
 เข้าเฝ้าพร้อมกันหมด ประภาษราชการแผ่นดินกับทงเศรษฐการ
 เสด็จออกเวลาบ่ายเข้าเฝ้าแต่เจ้าหน้าท ประภาษราชการในพระองค์
 และการในพระราชฐาน (เทียบกัพระราชนกิจไทย เห็นว่าทจริง
 เห็นจะทรงพิพากษาคัก) เสด็จออกเวลาค่ำแต่หัวหน้าข้าราชการ
 ในราชสำนัก (เห็นจะประภาษราชกิจในพระองค์และการในพระราช
 ฐานทอนัน) บ้างทักทรงสนทนากัข้าราชการแต่บางคนเฉพาะตัว
 ต่อไป

๓. พระเจ้าแผ่นดินเสวยวันละ ๔ เวลา เวลาเช้าระหว่าง
 ๗ กั ๘ นาฬิกาเมอกอนเสด็จออกขนนางครึ่ง ๑ เวลาเที่ยงวัน
 ครึ่ง ๑ เวลาเย็นครึ่ง ๑ และเวลาคากครึ่ง ๑

๔. พระภรรยาเจ้าทงหลายกัเจ้านายผู้หญิง เป็นพนักงาน
 ปฏิบัติในเวลาเสวย พระมเหสีตงเครื่อง พระชายาและเจ้านาย
 ผู้หญิงเชิญเครื่อง และถวายอัยงานพคเป็นต้น

๕. เครื่อง เมื่อเสวยแล้วเลอนถวายเจ้านายทปฏิบัติเสวย

๖. เวลาเสด็จเขาทบรรทม มีนางสนมผลัดเวรกันอัยยาม
 นอกห้องบรรทม อานหนังสือเช่นเรื่องชาคกเป็นต้นถวายทรงฟัง
 ตลอดครึ่ง

๗. เวลาพระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่อง เฉพาะแต่พระมเหสี
 เป็นพนักงานปฏิบัติ

ก) เวลาเสด็จออกมหาสมาคม (Kadaw)

ข) ไฟไหม้

ค) เกิดจลาจลในพระนคร หรือใกล้พระนคร

ฅ) เวลาเมื่อสำเร็จโทษเจ้านายหรือข้าราชการผู้ใหญ่

๕. ขุนนางตำแหน่ง นะกันคอ (Nahkandaw) ผู้รับสั่งเป็น

พนักงานนำรายงานราชการประจำวันในศาลาลูกขุน หลุดคอ (Hlut-daw) ก็ขู่กาทัมผู้ถวาย สั่งชั้นที่ให้นำขณถวายในเวลาค่ำทุกวัน

๖. ใครจะถวายฎีกา จะยันทศาลาลูกขุน หรือท ขเย-แตก (Bye-taik) สำนักงานกรมวังก็ได้

๗. เมื่อทรงรับสั่งราชการ ผู้รับสั่งต้องนำความไปแจ้งแก่ อีตวินหวุ่น (Atwinwan) หัวหน้ากรมวัง ให้เขียนส่งไปยังศาลาลูกขุน

๘. เงินภาษีอากร ที่เจ้าเมืองหรือข้าหลวงผู้เก็บส่งมาจาก หัวเมือง ต้องส่งที่ศาลาลูกขุน (เมื่อลูกขุนหักจ่ายการอื่น) แล้วส่งไปยังสำนักกรมวัง (หักจ่ายในการราชสำนัก) แล้วส่ง (เงินเหลือ) ไปยังพระคลังมหาสมบัติหรือพระคลังข้างที่ตามควร

๙. ข้าราชการทุกคนเมื่อรับตำแหน่งต้องถอนากระทำสัตย์

๑๐. ข้าราชการผู้ออกไปมีตำแหน่งอยู่หัวเมือง ต้องให้ ภรรยาอยู่เป็นตัวจ่านำในพระนคร

๑๑. เจ้าประเทศราชและเจ้าเมือง ต้องมาเฝ้าบละครัง ๑ เป็นอย่างน้อย

๑๒. เวลาเสด็จออกมหาสมาคม (Kadaw) ในมหาปราสาท
พระมหากษัตริย์ต้องเข้าไปทูลทูลงผู้อื่น ทอดทพระมหากษัตริย์
ทางฝ่ายซ้ายพระราชบัลลังก์ เมื่อพระมหากษัตริย์ประทับและยึด
ประต (ศาลาพระราชมนเทียร) แล้วจึงเสด็จออก เมื่อเสด็จขึ้น
แล้วทูลทูลให้พระมหากษัตริย์เสด็จกลับก่อน แล้วผู้อื่นจึงตามออก
จากห้องพระโรงตามลำดับยศ

๑๓. นอกจากพระมหากษัตริย์ เจ้าพระยา (Wungyi) และ
มะโยหวน (Myowan จะเทียบยศอย่างไรสงสัยอยู่) ๒ คน บรรดา
เจ้านายและข้าราชการทูลทูลทูลพลเรือน ต้องผลัดเปลี่ยนเป็น
เวรกันเข้าไปนอนประจำซองที่ในพระราชวัง ถ้าขาดโดยมิจำเป็น
ต้องระวางโทษขัง ๓ วัน

๑๔. ลักษณะที่เจ้านายกษัตริย์ข้าราชการไปเข้าเวรประจำซอง
ในพระราชวังนั้น ต้องไปลงชอที่ห้องพระโรงรับเวรเวลา ๑๘
นาฬิกา แล้วแบ่งกันนั่งยามเป็น ๓ พวก พวกหนึ่งนั่งยามแต่ ๑๘
นาฬิกาถึงเที่ยงคืน พวกหนึ่งนั่งยามแต่เที่ยงคืนจน ๓ นาฬิกา อีก
พวกหนึ่งนั่งยามแต่ ๓ นาฬิกาจนรุ่งสว่าง เวลากลางวันอยู่พร้อมกัน
หมดจนพวกเวรใหม่มาเปลี่ยนเมื่อ ๑๘ นาฬิกา

๑๕. ทหารที่เข้าเวรประจำในพระราชวังนั้นเปลี่ยนกันเดือน
ละครึ่ง ๑

๑๖. ถ้าพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออก (ไปประทับแรม) นอก

พระราชวัง ยิงชน ๓ นกเป็นสัญญาบัตรประตพระนครทั้งหมด จน
 เสด็จกลับคืนเขาพระราชวังแล้วจึงเบียดอย่างเดิม เจ้านายและ
 ข้าราชการต้องไปตามเสด็จ เว้นแต่ทตตประจำหน้าท ถ้าไม่ไป
 ตามเสด็จต้องระวางโทษขัง

๑๗. ถึงวันปีใหม่วันแรกให้ยิงชนใหญ่ ๓ นกทุกประตูพระ-
 นคร บอกให้ราษฎรผู้ถูกขังสงกรานต์

๑๘. (ขอนและต่อไปอีกข้อหนึ่ง คไม่เกี่ยวกับกฏมนเทียร
 ขาล คือ) ราษฎรเป็นความกันในโรงศาล เมื่อยอมตามคำพิพากษา
 ต้องรับเมียงกันเป็นสัญญาทง ๒ ฝ่าย ถ้าใดกินเมียงแล้วจะเอาคดี
 นนรอกกล่าวหรืออรรถรตต่อไปไม่ได้ ใครฝ่าฝืนต้องระวางโทษให้
 เอาตัวเทยวตของตระเวนและให้เขมยนทุกมมเมือง แต่ถาคคถึง
 ศาลาลูกขุน ถึงคความไม่ยอมคำพิพากษากเป็นเคตขาด

๑๙. โทษตระเวนแล้วเขมยนนัน มีต่อไปถึงผู้กระทำผิดใน
 คคิเหล่าน คือ

ก) ลอกทองพระ

ข) ทำเงินปลอม

ค) ลักหญิงชาววัง

ฅ) วางเพลิง

ง) เป็นข้าราชการรับสินบน

จ) คมเหลาเถอน

ด) ปล้นสะคม

ผู้มีความผิดทักกล่าวต่อไปนักต้องระวางโทษตระเวน แต่ไม่

เขียน คือ

ช) เล่นเบี้ย

ซ) เม้าเหล้า

ฅ) ชำโค

ญ) กินเนื้อโคเป็นนิจ

๒๐. ถึงเจ้าวัสสา ให้เจ้าพนักงานช้างไทยวกกลอง

ประกาศแก่ชาวพระนคร เตือนให้ถือศีลทำทาน และห้ามมิให้ขาย
เนื้อขายปลาในพระนครตลอดวัสสา

๒๑. การเสด็จออกมหาสมาคมในมหาปราสาทโดยปรกติ

๓ ครั้ง คือ

ก) เสด็จออกเมื่อขณบใหม่เรียกว่า หนิต-สิต กาคอ
(Hnit-thit Kadaw) ให้เจ้านายและข้าราชการ
กระทำสัตย์

ข) เสด็จออกเมื่อเช้าวัสสาเรียกว่า วา-วิน กาคอ
(Wa-win Kadaw) เฝ้าแต่เจ้านายและข้าราชการ
ในทรง

ค) เสด็จออกเมื่อออกวัสสาเรียกว่า วา-คยุต กาคอ
(Wa-gyut Kadaw) เจ้าประเทศราชและเจ้าเมือง

พระราชวัง ยงบน ๓ นกเป็นสัญญาบัตรพระนครทั้งหมด จน
 เล็ดจากลขคนเขาพระราชวังแล้วจึงเบตอย่างเดิม เจ้านายและ
 ข้าราชการต้องไปตามเสด็จ เว้นแต่ทตตประจำหน้าที่ ถ้าไม่ไป
 ตามเสด็จต้องระวางโทษขัง

๑๗. ถึงวันปีใหม่วันแรกให้ยงบนใหญ่ ๓ นกทุกประตูพระ-
 นคร บอกให้ราษฎรรู้ฤกษ์สงกรานต์

๑๘. (ขอนและต่อไปอีกข้อหนึ่ง คไม่เกี่ยวกับกฏมนเทียร
 บาล คือ) ราษฎรเป็นความกั้นในโรงศาล เมื่อยอมตามคำพิพากษา
 ต้องรีบเมียงกนเป็นสัญญาทง ๒ ฝ่าย ถ้าใดกนเมียงแล้วจะเอาคค
 นนรอกกล่าวหรืออทธรรณต่อไปไม่ได้ ใครฝ่าฝืนต้องระวางโทษให้
 เอาทวเทยวตมของตระเวนและให้เขมยนทุกมมเมือง แต่ถาคคถ
 ศาลาลกชน ถึงคความไม่ยอมคำพิพากษากเป็นเคตขาด

๑๙. โทษตระเวนแล้วเขมยนนัน มีต่อไปถึงผู้กระทำผิดใน
 คคเหล่าน คือ

ก) ลอกทองพระ

ข) ทำเงินปลอม

ค) ลักหญิงชาววัง

ฅ) วางเพลิง

ง) เป็นข้าราชการรับสินบน

จ) ตมเหล่าเถอน

ฉ) ปลิ้นสะคม

ผู้มีความผิดทักกล่าวต่อไปนีกตองระวางโทษตระเวน แต่ไม่
 เหมยน คือ

ช) เล่นเบี้ย

ซ) เมาะเหล้า

ฅ) ชู่าโค

ญ) กินเนื้อโคเป็นนิจ

๒๐. ถึงเข้าวัสสา ให้เจ้าพนักงานชชางเทยวตกลอง
 ประกาศแก่ชาวพระนคร เตือนให้ถือศีลทำทาน และห้ามมิให้ขาย
 เนื้อขายปลาในพระนครตลอดวัสสา

๒๑. การเสด็จออกมหาสมาคมในมหาปราสาทโดยปรกติ
 มบละ ๓ ครั้ง คือ

ก) เสด็จออกเมื่อชนบใหม่เรียกว่า หนิต-สิต กาดอ
 (Hnit-thit Kadaw) ให้เจ้านายและข้าราชการถือน้ำ
 กระทำสัตย์

ข) เสด็จออกเมื่อเข้าวัสสาเรียกว่า วา-วิน กาดอ
 (Wa-win Kadaw) เฝ้าแต่เจ้านายและข้าราชการ
 ในกรง

ค) เสด็จออกเมื่อออกวัสสาเรียกว่า วา-คยต กาดอ
 (Wa-gyut Kadaw) เจ้าประเทศราชและเจ้าเมือง

เข้ามาสมทบด้วย มีการถอนากระทำสัตย์เหมือน
เมื่อชนบใหม่

๒๒. ในการเสด็จออกมหาสมาคม เจ้านายและข้าราชการ
ฝ่ายในกษัตริย์ภรรยาข้าราชการ ก็ต้องเข้าเฝ้าเหมือนกษัตริย์หน้า แต่
เฝ้าที่ห้องพระโรงหลังอยู่ทางหลังวัง

๒๓. การทเฝ้าเข้าเฝ้าขอมขอบงคืบหลายอย่าง คือ

- ก) ต่อมรับสั่งให้หาหรือใครรับพระราชานุญาต
เข้าเฝ้าได้
- ข) ต่อมพระราชดำรัสด้วยก่อน จึงกราบทูลสนองได้
- ค) เวลาเสด็จประทับอยู่ในห้องพระราชมนเทียร หรือ
ในพระราชอุทยาน ใครจะเข้าไปไม่ได้ เว้นแต่
ตรีสิเรือก
- ฅ) ถ้ายังไม่เสด็จขึ้น ขาเฝ้าจะกลับก่อนหรือจะเปลี่ยน
ที่นั่งไม่ได้
- ง) ห้ามมิให้สับขหรือหน้าท่ง
- จ) นอกจากพระมเหสีทง ๔ ห้ามมิให้ใครใส่เกือก
หน้าท่ง และจะถอร่มไปในกระบวนเสด็จก็ไม่ได้
- ฉ) ในมนเทียรแก้ว (Hmannandaw) อันเป็นทพระเจ้า
แผ่นดินเสด็จอยู่ อยู่ประจำได้แต่พระมเหสี ๔ องค์
ซึ่งมห้องอยู่ใกล้กับห้องบรรทมของพระเจ้าแผ่นดิน

- ช) จะส่งสิ่งอันใดถวายพระเจ้าแผ่นดิน ต้องถวาย
บังคม (Shikho) ก่อน เมื่อรับอะไรจากพระหัตถ์
ก็อย่างเดียวกัน
- ซ) สิ่งใดซึ่งเป็นเครื่องราชูปโภค จะเรียกต้องเพิ่ม
คำ ดอ (Daw) แปลว่า "หลวง" (Royal) เข้า
ข้างท้ายชื่อของสิ่งนั้น และจะจับต้องต้องถวาย
บังคมก่อน
- ฌ) เวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาใกล้ต้องถวายบังคม
๓ ครั้ง เมื่อเสด็จไปจากทหนักต้องถวายบังคม ๓
ครั้งเหมือนกัน
- ญ) นอกจากพระอัครมเหสี เมื่อทูลพระเจ้าแผ่นดิน
ต้องกราบ (Shikhoing) ทุกครั้ง.

★ ★ ★

บ้านชินนามอน ย่าง

วันที่ ๑๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จพระนริศร ฯ

หม่อมฉันเขียนจดหมายฉบับนี้มาถวาย เพื่อให้ทรงวัน

ตามเดิม และได้ส่งกฎมนเฑียรบาลมาถวายเพิ่มเติมมาด้วยอีก

ตอนหนึ่ง ว่าด้วยราชบัลลังก์อย่าง ๑ ราชมนเฑียรสถานอย่าง ๑

เรื่องอนทจะทลเส่นอเป็นชาวในสปีคาหะนี มีแต่เจ้าชายอุทัย
เฉลิมลาภหลานหม่อมฉันซึ่งเป็นลูกกรมหลวงสิงห์ฯ กลับมาจาก
ยุโรป เธอไปเรียนวิชาทหารเรือ เคิมเป็นนักเรียนส่วนพระองค์
พระเจ้าอยู่หัว ไปเรียนจนถึงได้เป็นนักเรียนนายเรือในทหารเรือ
อังกฤษ ครั้นเมื่อตราจ่ายในพระองค์ กรมทหารเรือไม่รับโอนเอา
ไป พ่อก็ไม่มีความประสงค์จะให้เธอยู่เล่าเรียนต่อไป จึงต้องให้กลับมา
ทำนองเดียวกับชายใหม่ของหม่อมฉัน กำลังคิดจะหาที่ให้เล่าเรียน
วิชาเป็นอาชีพต่อไป ส่วนชายใหม่นั้นเข้าโรงเรียนของรัฐบาลเป็น
หลักแหล่งแล้ว จะเรียนสำเร็จได้ราวเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕

ทบวงเวลานกำลังเตรียมจะทำกร Jubilee รัชมงคล
ของพระเจ้าอยู่หัวฯ สั่งเกตรายการที่จะตามปรากฏในหนังสือพิมพ์
ดูเหมือนจะเป็นการหรูหราใหญ่โตยิ่งกว่างานอันที่เคยทำมาในบั้น
แต่ปางก่อน จะมืงานถึง ๗ วัน ตั้งแต่วันท ๕ พฤษภาคมเป็นต้นไป
และแห่แห่นกันต่าง ๆ เห็นจะสนุกน่าดูมาก หญิงมารยาตรจะออก
มาหาหม่อมฉันในวันที่ ๒๗ นี้ หม่อมฉันคิดถึงหญิงอาม นัก
อยากจะชวนให้ออกมาดูแห่ อาจจะมาและกลับไปด้วยกันกับหญิง
มารยาตรได้ง่าย ๆ ทคคิดถึงหญิงอามก็เห็นจะเกิดแต่คิดถึงพระองค์
ท่านนั่นเอง แต่ทางโน้นจะซัดซ้องอย่างไรบ้างหม่อมฉันทราบไม่ได้

แล้วแต่พระฤทัย ถ้าหญิงงามมาอยู่ด้วยแม่เพียงสักสองสามวัน
 คณะศิษย์ก็จะชวนชมยินดีกันทั่วหน้า

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

กิ่งขบ พงษ์เทพ

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

ราชบัลลังก์

ในกฎมนเทียรบาลพม่า ต่อเรื่องราชภิเษกกล่าวถึงราช-
 บัลลังก์ (Yaza Balin) ในราชมนเทียรสถานว่ามี ๘ แห่ง ยอก
 อธิบายรายชื่อไว้ดังนี้

๑. สัทธาสนบัลลังก์ (Thihathana Balin) ใหญ่และสำคัญ
 กว่าเพื่อน จำหลักปราชสีห์ประดับ อยู่ในองค์ปราสาท มีเศวต
 ฉัตรปักข้างละ ๔ คัน เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกมหาสมาคมหรือ
 รัชตต่างประเทศ เป็นการเต็มยศใหญ่

๒. หิงสาสนบัลลังก์ (Henthathana Balin) จำหลักรูปหงส์
 ประดับอยู่ในท้องพระโรงกลาง (Zatawun Saung) เป็นที่ประทับเวลา
 เสด็จออกทรมโหฐาน และทำราชพิธี (Religious Ceremony)

๓. กษาสันยลลิ่งก (Gagyathana Balin) จำหลักรูปข้าง
 ประคิย อยู่ในพระที่นั่งเียนผายชาย (Byadeik Saung) เป็นทประคิย
 เวลาเสด็จออกขุนนางแห่งหนึ่ง

๔. สิ่งขาสันยลลิ่งก (Thinkathana Balin) จำหลักรูปสังข
 ประคิยอยู่ในพระที่นั่งเียนผายขวา (Hopondaw Saung) เป็นทประคิย
 ทรงสคิยพระธรรมเทศนา

๕. ภมราสันยลลิ่งก (Bamarathana Balin) จำหลักรูป
 ทวผงประคิย อยู่ในมนเทียรแก้ว (Hmandaw Saung) มีเพดานผา
 ขาวปกเป็นทขรรทม

๖. มิกาสันยลลิ่งก (Migathana Balin) จำหลักรูปกว้าง
 ประคิย อยู่ทพระที่นั่งปลกองค์หนึ่ง (Taung Smók Saung) เป็นท
 ประคิยเวลาเสด็จออกขุนนางอกแห่งหนึ่ง

๗. มยราสันยลลิ่งก (Mayanyothana Balin) จำหลักรูป
 นกยงประคิย อยู่ทพระที่นั่งอกองค์หนึ่ง (Mayauk Smók Saung)
 เป็นทประคิยทอดพระเนตรช่างเผอก

๘. ปทมาสันยลลิ่งก (Padominathana Balin) จำหลักรูป
 คอกขัวประคิย อยู่ททองพระโรงหลัง (Anauk Smók Saung) เป็นท
 ประคิยเวลาเสด็จออกมหาสมาคม

มีคำฝรังบอกอธิบายต่อไปว่าราชบัลลังกทงปวงนั้น ทำด้วย
 ไม้จำหลักขคทองประคิยกระจัก เป็นแท่นแต่มีฐานทรวคทรงเหมือน

“นาฬิกาทราย” คือคอกกลางผายข้างบนและข้างล่างอย่างเดียวกัน
กันทงนน เป็นแต่ขนาดใหญ่เล็กและสูงต่ำผิดกัน มักตั้งต่อฝาค้าน
ใน มีพระทวารทางเสด็จออกข้างหลังราชบัลลังก์ ได้เห็นรูปฉายา
ลักษณะ “ลีลาสน์” ในปราสาท ลาดเลากทำนองเดียวกับพระแท่นที่
ประทับของพระโรงใน หน้าพระทวารพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ผิด
กันแต่รูปฐานและต่ำเพียงขนาดบุษบกมาลาในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย
แต่มีลวดลายประกอยฝาดและซุ้มพระทวารหรหรามาก

ราชมนเทียรสถาน

ในหนังสือคาเสศเตยพม่าเห็นอิมแผนผังพระราชวังพิมพ์ไว้
ด้วย จึงเก็บอธิบายประกอยกับเรื่องพงศาวดารมาพรรณนาในตอนนี้
เมื่อพระเจ้ามินตงสร้างกรุงมณฑลใน พ.ศ. ๒๔๐๐ (ตรง
กับขมะเสง รัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์) ให้สร้างตามแผนผัง
กรุงรัตนบุรีราชธานีเก่า คือวางแนวกำแพงพระนครเป็น ๔ เหลี่ยม
จัตุรัส และตั้งพระราชวังตรงศูนย์กลางพระนคร วางแนวกำแพง
เป็น ๔ เหลี่ยมเหมือนกัน ส่วนปราสาทราชมนเทียรตลอดจนตำหนัก
รักษาของเดิมที่กรุงอมรปุระ อันล้วนเป็นเครื่องไม้ สิ่งใดยังใช้ได้
ให้รื้อเอามาปลูกในพระราชวังกรุงมณฑลเหมือนอย่างเดิมทงนน
พระราชวังพม่าเรียกว่า นันคอ (Nandaw เห็นจะตรงกับว่า
“วังหลวง”) หันหน้าทางทิศตะวันออก แนวกำแพงวังแต่เห็น
ไปได้ยาว ๒,๒๒๕ ฟุต ทางตะวันออกไปตะวันตกกแคบกว่าหน้าหนึ่ง

เพียง ๒,๑๒๕ ฟุต ชั้นนอกยกสูงไม้สักสูง ๒๐ ฟุตเป็นระเนียด ต่อ
 ระเนียดเข้าไปไว้กว้างประมาณ ๑๐๐ ฟุต แล้วมีกำแพงก่ออิฐถือ
 ปูนอกชั้นหนึ่งสูง ๑๔ ฟุต มีประตวงด้านละประตู แต่ด้านเหนือมี
 ประตูสำหรับเส้นทางเรือออกประตูหนึ่ง ในวังมีกำแพงก่ออิฐถือ
 ปูนกนบันเขตวงเป็นชั้นนอกชั้นกลางและชั้นใน ไว้ทเป็นลานวงชั้น
 นอกทางด้านหน้าใหญ่ยาวกว่าด้านอื่น (ทำนองเดียวกับพระบรม
 มหาราชวังในกรุงเทพฯ) สถานที่ทำราชการต่าง ๆ บรรดาที่
 เขาไว้ในวังอยู่ในลานชั้นนอกแทบทั้งสิ้น จะพรรณนาแต่สิ่งสำคัญ
 ข้างฝ่ายใต้แนวถนนทางเข้าวังมีศาลหลวง เรียกว่า หลตคอก
 (Hlutdaw) ตรงกับศาลาลูกขุน และพทธาวาคีที่ทรงผนวชเจ้านาย
 กับโรงแสงสรรพยาศี ทางฝ่ายเหนือมีโรงพิมพ์ โรงไปรษณีย์
 โรงกษาปณ์ อยู่ริมกำแพง กลางลานสร้างมณฑปที่ฝังพระศพพระ
 เจ้ามินตงกับที่ฝังพระอัฐิธาตุพระอัครมเหสี และมีพระที่นั่งทรงศีล
 ของพระเจ้ามินตงอยู่ด้วย

ในเรื่องตอนพงศาวดาร กล่าวว่าเมื่อพระอัครมเหสีของ
 พระเจ้ามินตงสิ้นพระชนม์ พระเจ้ามินตงให้เผาพระศพที่ในลาน
 พระราชวังทางด้านหลัง แล้วเชิญพระอัฐิธาตุไปฝังไว้ในมณฑป
 (ไม้) ซึ่งสร้างขึ้นในลานพระราชวังด้านหน้า พระเจ้ามินตงทรง
 อาลัยพระอัครมเหสีมาก จึงให้สร้างพระที่นั่งขึ้นสำหรับไปประทับ
 ทรงศีลใกล้ที่ฝังนั้น แต่เมื่อพระเจ้ามินตงสิ้นพระชนม์ พระเจ้าสยอ

ให้เชิญพระศพไปฝังไว้เคียงที่ฝังพระอัฐิธาตุของพระอัครมเหสีแล้ว
 ให้สร้างมณฑปเป็นเครื่องอัฐิปนตรงที่ฝังพระศพ และปรากฏต่อ
 ไปว่าลูกเรือของพระเจ้าสยอตกควยนางสพยาลตสันพระชนม์ แต่
 ยังเยาว์ ๒ องค์กให้ฝังไว้ในพระราชวัง เพราะเผาข้าง ฝั่งข้าง
 ดงน จึงจับประเพณีไม่ได้ว่าพม่าถือเป็นกำหนดกฎเกณฑ์อย่างใดใน
 การปลงพระศพเจ้านาย

ธรรมเนียมประตวงบ้านหน้ามีหอสัง ๒ ข้าง ข้างเหนือเป็นหอ
 นาฬิกา มีกลองและระฆังสำหรับตีให้รู้ทุกโมงทั่วทั้งพระนคร (ตาม
 อธิบายของฝรั่งว่าตกลองขอกนาฬิกา ตระฆังบอกส่วนนาฬิกา แต่
 สันนิษฐานว่าเห็นจะว่าตกลองกลางคืน ตระฆังกลางวัน) หอข้าง
 ใต้ว่าเป็นที่ไว้พระเชยวแก้ว

ลานวังต่อเข้าไปถึงชั้นกลาง บ้านหน้ามีสนามสำหรับการเล่น
 กีฬา (ทำนองสนามชัย) อยู่หน้าพระราชมณเฑียร ริมกำแพงมี
 ทิมพล ทางข้างเหนือและข้างใต้มีโรงช้างต้นม้าต้นและโรงราชรถ
 ต่อเข้าไปตอนใกล้พระราชมณเฑียรมีโรงช้างเผือกและสำนักงานกรม
 วังกับคลัง

วังชั้นใน ตอนกลางถมดินยกพนทให้สูงชน ๑๐ ฟุต ก่อ
 เชื่อนอิฐถือปูนรอบ ลานสูงนี้ยาวแต่ด้านหน้าไปหาด้านหลัง ๑,๐๐๐
 ฟุต กว้าง ๕๕๐ ฟุต ปราสาทราชมณเฑียรและตำหนักใหญ่อยู่ยทั้ง
 ปลายสร้างบนลานสูงนทงนน เดิมล้วนเป็นเครื่องไม้พนชนเดี่ยว

ทรงน น มามทกสร่างครงพระเจ้าสขอสกสองสามหลัง ยกพนสูงชน
 แตกยงเบนชนเคยวอย่นนเอง

พระราชมนเทียรคานหน้ามทองพระโรง ๓ หลัง อยู่ข้าง
 หน้ามหาปราสาท หลังกลางคล้ายกษมขปราสาท อีก ๒ หลังปลุก
 ขวางค้อหลังกลางไปทง ๒ ข้าง ทง ๓ หลังข้างในเบ็ดเป็นห้องเคยว
 กนกวาง ๒๕๐ ฟุต เวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกประทบมหาสหัสสน์
 ในปราสาท ซ้าเฝ้าเฝ้าในทองพระโรงทง ๓ หลังนนั้น ค้อมมหาปราสาท
 แผนผังเป็น ๔ เหลี่ยมไม่มีมช พม่าเรียกว่าปราสาททอง (Shwe
 Pyathat) แต่ในเมืองพม่าทำปราสาทกันตามวิควาและบนข้อมประท
 เมือง มีปราสาทค่น คำว่า "ปราสาท" จึงหมายคความแต่ว่า เป็น
 เรือนมียอด ไม่ถ้อว่าวิเคษเหมือนในเมืองไทย เพราะฉะฉนเมืองเรียก
 มหาปราสาทรวมกันกับราชมนเทียรสถานอื่นเนื่องกับมหาปราสาทจึง
 เรียกว่า Mye-nan ฝรั่งเศสออธิบายว่า หมายคความเทียบด้วยภเขา
 อันอยู่กลางระหว่างโลกทง ๔ (เราเข้าใจได้วาคือ "เขาพระสุเมรุ")
 แต่ฝรั่งเศสเขาว่าพม่าอวคว่ายอดมหาปราสาทนั้นอยู่ตรงคูนย์โลก
 ที่จริงค้ว่า Mye น่าจะมาแต่ "เมรุ" นั้นเอง

ค้อมมหาปราสาทมีราชมนเทียรปลุกค้อ ๆ กันตรงไปข้างหลัง
 ว่าตามแผนผัง ค้อปราสาทเข้าไปถึงหอพระทไวรูปพระเจ้าแผ่นดิน
 แต่ก่อน กษหนึ่งส้อมหาราชวงศพงศาวดาร ค้อนนั้นเข้าไปถึงทอง
 พระโรงกลาง ทงทงส้านยลลงกทเสด็จออกขุนนางอย่างรโหฐาน

และข้าพเจ้าพระกศล ตอนนถงราชมนเทียรแก้ว ตงภมราสนยลลังก
 ทพระเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่ เป็นที่สถิตย์มโหฬารทางด้านหลัง
 ปราสาทราชมนเทียรทกลาวมาว่าบัดทองทงนน ข้างห้องจากหลัง
 และประดิษฐานพระเจ้านมเทียรแก้วเป็นต้น แต่เห็นจะเป็นราชมนเทียร
 เดิมทรอมาจากกรุงอมรปุระ จึงปรากฏว่าพระเจ้ามณฑกมีโศกเสด็จอยู่
 ในมนเทียรแก้ว ไปสร้างที่ประทับอยู่ต่างหากเรียกว่า "มนเทียรทอง"
 (Golden Palace) ห่างจากมโหฬารไปทางข้างขวา แต่ตรัสสั่งไว้
 ให้รอไปสร้างถวายเป็นพุทธวิหารเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว พระเจ้าสี่ยี่
 เสวยราชย์จึงต้องสร้างมนเทียรทองที่ประทับขึ้นใหม่ เป็นตึก อยู่ต่อ
 มนเทียรแก้วไปข้างหลัง

ต่อมหาราชมนเทียรไปข้างหลังมีตึก ๘ หอ สร้างเรียง
 กันเป็น ๒ แถว ๆ ละ ๔ หอ แถวหน้าเป็นตึกพระมเหสี แถวหลัง
 เป็นตึกพระชายาแล้วตึกเจ้านายและนักสนมเรียงรายอยู่
 รอบ ล้วนปลูกบนลานชั้นสูงด้วยกนทงนน ที่สถิตยตรงแนวพระราช
 มนเทียรไปมีพระที่นั่งออกองค์ ๑ อยู่ต่างหาก หันหน้าไปทางข้างหลัง
 เรียกว่า อนอก สมก ลอง (Anauk Smók Saung) เป็นท้องพระโรงหลัง
 ตงปทุมมาสนยลลังกเช่นที่เสด็จออกให้สตรีมขรรคาศักดิ์เฝ้าในการพิธี
 และโดยปรกตเป็นที่ทอดพระเนตรละคร และเป็นที่พระนครมเหสี
 รัชเชกศวีย์ แผนผิงพระที่นั่งองค์นี้ทงนองเคียวกับท้องพระโรงหน้า
 เป็นแต่ย่อมากกว่า คือ หองที่เฝ้าปลูกขวางหน้าหองที่ตงราชยลลังก

ที่ประทับ ค่อนนั้ไปถึงบันไดลงจากลานพระราชมนเทียร ทพนต์อ
 ทรงท้องพระโรงหลังลงไปเป็นสนามเหมือนคานหน้าแต่ย่อมกว่า ว่า
 เป็นที่สำหรับเล่นละคร ขอบสนามปลูกเรือนที่อยู่ของพวกหญิง
 ชาหลวง

ในพระราชวังด้านหลัง ที่ชนเขตเป็นชั้นกลางและชั้นนอก
 เพียงแต่ตอนใกล้ประตวงด้านหลัง เพราะที่ตอนมุมวังด้านหลังทำ
 เป็นสวนขวาและสวนซ้ายใหญ่โตทั้ง ๒ มุม มีคลองไขน้ำมาแต่ขัง
 แห่ง ๑ มาลงคพระนครแล้วไขต่อมาลงสระและคลองที่สวนในวัง ถึง
 อาจใช้เรือประพาสไปจนถึงขังได้ ในสวนขวามีตำหนักที่ประทับ ใน
 สวนซ้ายก่อเป็นภูเขาทำเป็นป่า ว่าช่างชาวอิตาลีเป็นผู้ให้แบบทั้ง ๒
 สวน พรรณนาพระราชวังโดยสังเขปสั้นเนื้อความเพียงเท่านั้น.

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระยาตำราญ ทราบฝ่าพระบาท
 เมื่อนานนี้ องค์ท่านมาชวนไปเที่ยวบ้านพระยานครพระราม
 เพื่อดูเครื่องถ้วยชามโองไหซึ่งแกเก็บไว้ แกเก็บไว้ได้มากจริง ไม่
 เคยเห็นใครเก็บได้มากเท่าแกในพวกของรุ่นเก่า มีของหลายประเทศ
 จัดเข้าคทำประกอบไว้กยฝ่าห้องสนสามคาน เกลากระหม่อมไม่สู้
 เข้าใจนักในเรื่องถ้วยชามหม้อไห ไปอินเตอเรสต์แต่เครื่องตุ๊กตา

อะไรๆ ก็เคยเห็น เช่นตักตาอิมลกคอกหักและช่างมาเบนต์น ทแปลก
 ไม่เคยเห็นมีแต่พระพุทธรูป ที่โตเป็นองค์บริบูรณ์มาสององค์ แต่รูป
 ร่างเต็มทพวกเคยยกตักตาเล็กขาล นอกถวานนยังมีหน้าพระพุทธร
 รูปใหญ่ประมาณ ๓ ถึง ๔ นิ้วอยู่สองหน้า มีพุทธลักษณะงดงามตาม
 ทางฝีมือช่าง แต่ได้มาครึ่งซีกเท่านั้น ถ้ามองออกว่าโตมาจากเชียง
 แส่น แปลว่าแกไปเที่ยวที่ไหนก็หาไป เทียวส่งเขาไป แกหาได้มา
 คุยตนเองบ้าง คนอื่นส่งมาให้บ้าง

เวียงกาหลงนั้นแกได้ไปถึงเอง แกเขียนเอาแผนที่มาด้วยเอา
 ออกขวดเมือวานน เป็นเมืองตั้งอยริมแม่น้ำลาวฝั่งตะวันออก แม่น้ำ
 ลาวไปบรรจบกับแม่น้ำกก แม่น้ำกกไปออกแม่น้ำโขง พิจารณา
 แผนที่เวียงกาหลง เห็นว่าสร้างแล้วโตขยายให้ใหญ่ออกถึงสามครึ่ง
 ครั้งแรกขยายไปทางตะวันออกครึ่งเท่าเดิม ครึ่งที่สองขยายไปทาง
 เหนือ ครึ่งที่สามขยายไปทางเหนือ หมดด้วยกันที่ขยายใหญ่เกือบ
 สามเท่าที่สร้างเดิม เห็นโตว่าเป็นเมืองที่เจริญจึงต้องขยาย แต่ก็ไม่
 มีอะไรนอกจากคอกขี้เซิงเท่านั้น แกว่าเตาถวดยสามนนมตั้งอยู่
 ตามฝั่งแม่น้ำลาวมากกว่ามาก

ความเห็นของแกในทางโบราณคดีนั้นฟังชาน ตามแกไม่ทัน
 เมื่อนกถงเตาถวดยสาม ความคิดอันหนึ่งมาผดชนว่า เตา
 ที่เรียงจะเป็นเตาเซียงโตหรือไม่ ซ กบ ท กเป็นพยัญชนะที่ใกล้เคียงกัน
 อา่เทศกันได้

เห็นในหนังสือพิมพ์เชื่อว่าผู้แทนราษฎรหมู่ใหญ่ออกมาขึง
พักที่โฮเตลถนนเกเลเว ถนนที่ประทับฝ่าพระบาท ให้รู้สึกว่าจะ
ประชิดติดพันมาก

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

Handwritten signature

บ้านชินนามอน

วันที่ ๒๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๓ จะทูลสนอง
ข้อความในลายพระหัตถ์ก่อน

เรื่องเครื่องถ้วยชามของโบราณ ที่พระยานครพระรามพยท
เวียงกาหลงนั้น ความความในลายพระหัตถ์ฉบับนี้ได้หลักฐานชัดเจน
มาก ด้วยปรากฏว่าเวียงกาหลงนั้นเป็นเมืองที่ตั้งอย่างมั่นคง และ
เครื่องถ้วยชามที่พบที่นั่นมีแต่อย่างเก่าเป็นแน่แท้ หม่อมฉันคิดเห็น
มีหลักฐานที่จะวินิจฉัยตั้งจะทูลต่อไปน

การพบเอาเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงนี้ จะต้องให้เป็น
เกียรติยศแก่พระยานครพระรามฐานเป็นผู้ไปพบ ตามวินิจฉัยของ
พระยานครพระราม ด้เหมือนจะเห็นว้าวชาทาเครื่องถ้วยชาม พวก

ไทยนำลงมาจากเมืองจีนทางบกและมาทำในมณฑลพายัพก่อน แล้ว
 จีนอีกพวกหนึ่งจึงนำเข้ามาทางทะเลมาตั้งท่าที่ในมณฑลพิษณุโลก
 เพราะเห็นว่ามเตาทำเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงอยู่เห็นมณฑล
 พิษณุโลก และห่างทางทะเลขึ้นไปมาก มีวินิจฉัยของพระยานคร
 พระรามอีกข้อ ๑ เคยเขียนมาถว้หลวงบริบาลบรรณทั ว่าพบพระพุทธร
 รูปทำด้วยเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงนั้น สันเกศคล้ายนพพระหัตถ์ทำ
 เท่ากันอย่างพระชินราชและพระชินสีห์ จึงสันนิษฐานว่าผู้ที่สร้างพระ
 ชินราชพระชินสีห์ จะเอาแบบพระพุทธรูปที่เวียงกาหลงมาทำ สัน
 ให้เห็นว่าการทำงานเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงจะเก่าก่อนท่าเมือง
 สวรรคโลก สุโขทัย

หม่อมฉันพิจารณาหลักฐาน เสนอด้วยเรื่องเตาทำถ้วยชาม
 ที่เวียงกาหลงกลับเห็น “ ยอนเกล็ด ” ตรงกันข้ามกับทางที่พระยา
 นครพระรามคิด คงจะทูลอธิบายต่อไป

๑. กุญแจไขบ้าน พวกมณฑล ไคเมืองจีนไว้ในอำนาจตั้ง
 ราชวงศ์หงวนปกครองต่อราชวงศ์ซ่งของเมือราว พ.ศ. ๑๘๐๐ คัด
 สันนิษฐานเทียบตามเหตุการณ์ที่ปรากฏครั้งพวกเม็งจมาไคเมือง
 จีนเมื่อภายหลัง เห็นว่าคงมีพวกจีนหนีชาวต่างประเทศที่มาไคบ้าน
 เมือง อพยพกันมายังเมืองไทยเช่นเคียวกันทั้ง ๒ คราว ว่าตาม
 ลักษณะของโบราณฝีมือจีนที่มาจากทำในประเทศนั้นและยังมีอยู่เป็นหลัก

ฐาน พวกจีนทอพยพมาครั้งหนึ่งราชวงศ์หงวน เห็นจะมาเริ่มตั้งทำ
 เครื่องถ้วยชามในประเทศสยามนเป็นครั้งแรก ตั้งเตาที่บ้านเตาไหแขวง
 เมืองพิษณุโลกแห่ง ๑ ทำแต่เป็นเครื่องดินเผาแล้วรวมเป็นสี่เหล็กไม่
 เคลือบ ตัวอย่างของเช่นว่ามีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานหลายชน มัก
 ชุคพยที่บ้านเตาไห เตาอีกแห่ง ๑ ตั้งที่เมืองสุโขทัยทำบนของถ้วยหิน
 พนมมาเคลือบอย่างหายา ๆ เช่นตุ้มใหญ่ที่เรียกกันว่า “ตุ้มสุโขทัย”
 หรือ “นางเล็ง” มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานหลายไปเหมือนกัน

๒. ในจดหมายเหตุจีนที่พระเจ้าเงินจันอักษรแปล มีว่า เมื่อ
 พ.ศ. ๑๘๓๕ พระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์หงวน ให้ราชทูตเข้ามาทำทาง
 ไมตรีกับ “เสียมก๊ก” คือกรุงสุโขทัย พระเจ้ารามคำแหงมหาราชรับ
 ทำทางไมตรีกับจีน ในจดหมายเหตุจีนนั้นกล่าวต่อมาว่า เมื่อ พ.ศ.
 ๑๘๓๗ พระเจ้าเสียมก๊กเสด็จไปเมืองจันครัง ๑ และเสด็จไปใน พ.ศ.
 ๑๘๓๘ อีกครั้ง ๑ พระเจ้าเสียมก๊กท้าวไปเมืองจันน เทียบศักราช
 ตรงกับพระเจ้ารามคำแหงมหาราช จึงสันนิษฐานว่าเพราะทรงพระราช
 ดำริเห็นว่าถ้วยชามที่พวกจีนเข้ามาตั้งทำในเมืองไทยฝีมือยังหายา
 และเลว จึงชักชวนพวกจีนช่างทำเครื่องถ้วยชามที่ฝีมือดีเข้ามายัง
 เมืองไทย เดิมเห็นจะให้มาทำที่เตาเมืองสุโขทัยในราชธานี แต่มา
 ปรากฏว่าหินพนมมาทนนนอกคอกที่เมืองสุโขทัยไม่ได้ จึงให้ย้ายทขน
 ไปตั้งที่เตาที่เวียง ก็สำเร็จประโยชน์ใหญ่หลวงจนสามารถจำหน่าย
 เครื่องสังคโลกไปถึงเมืองชวา มลายู มินดา และนับว่าถึงอินเดียด้วย

๓. พิจารณาเครื่องถ้วยชามททำ ณ เตาที่เรียง มทางผมอ
 คเทียบเคียงถึงของทำในเมืองจีน และเลวลงมาเป็นชั้น ๆ จนถึง
 ชามกะลา ทำรปร่างและใช้ลวดลายอย่างจีนเป็นพน มของท
 ทำรปอย่างไทยเช่นนาคขักร ปรยักษ เป็นตน ผมอหายทงนน ข้อ
 นเป็นเคำให้สันนิษฐานว่า ช่างจีนที่พระเจ้ารามคำแหงมหาราชได้
 มา เห็นจะได้พวกผมอคมามาก แต่เมอมาตงเป็นหลักแหล่ง
 มีเมยมลกลแล้วลมตายไป ช่างทำถ้วยชามชั้นหลังเป็นแต่ลจจีนได้
 รับความผกหัดอบรมในประเทศศัน ความรู้และความชำนาญไม่ถึง
 พวกที่ชำนาญมาจากเมืองจีน ผมอทำเครื่องถ้วยชามทเมือง
 ลีชณาลยจึงเลวลง จะทำของอย่างควิเคษไม่ได้เหมือนแต่ก่อน ถึง
 กระนั้นของทขายได้มากเป็นของศนราคาถก และมีททำใหญ่โต
 ราวกับว่าเมืองอื่นหนึ่ง ยังทำเครื่องสังคโลกเป็นสินค้าส่งไป
 จำหน่ายถึงนานาประเทศได้กว้างขวางก็คงทำกันต่อมา เป็นแต่ผ
 มือไม่ถึงปนแรก

๔. เหตุที่การทำเครื่องสังคโลกที่ในมณฑลพิษณุโลกจะ
 เสื่อมสณน ตามเรื่องพงศาวดารปรากฏว่าเมอกรุงส โขทัยตก
 เป็นเมืองชนของกรุงศรีอยุธยา ย้ายเมืองหลวงไปตั้งที่เมืองพิษณ
 โลกแล้ว ครองสมเด็จพระบรมราชาธิราช "สามพระยา" ทรงคัง
 พระราเมศวรราชโอรสไปครองเมืองเหนือ ครั้นสมเด็จพระบรม
 ราชาธิราชสวรรคตเมอ พ.ศ. ๑๕๕๑ พระราเมศวรราชโอรสได้รับ

รัชทายาททรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จลงมา
 ครองประเทศสยามอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา ทางเมืองเหนือโปรดฯ ให้
 แยกการปกครองเป็นอิสระแก่กัน ๔ เมือง คือ เมืองกำแพงเพชร
 เมือง ๑ เมืองสุโขทัยเมือง ๑ เมืองพิษณุโลกเมือง ๑ และ
 เมืองเซलयเมือง ๑ (เมืองเซलयนั้นเป็นเมืองเก่าก่อนเพื่อน กรุง
 กรุงสุโขทัยสร้างซ่อมปรากรเป็นเมืองใหม่ขึ้นข้างเหนือ ไม่ห่างกับ
 เมืองเซलयเดิมอีกเมือง ๑ ขนานนามว่าเมืองศรีรัตนาลัย จึงเกิด
 เรียกเป็น ๒ ชื่อ ในจารึกสุโขทัยเรียกว่าเมืองศรีรัตนาลัย แต่
 ชาวกรุงศรีอยุธยาและเชียงใหม่คงเรียกว่าเมืองเซलयตามชื่อเดิม
 จึงเป็นเหตุให้ขนานนามรวมกันทั้ง ๒ เมืองว่าเมืองสุวรรณคโลกแต่
 ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสื่อมมา) การปกครองเมืองทั้ง ๔ เมืองนั้นเป็น
 ปกครองอยู่สัก ๗๖ ปี ในระหว่างนั้นจะมีเหตุอย่างใดไม่ปรากฏ ในหนังสือ
 ลือขวนพ่ายกล่าวว่พระยาอุทัยจิวระเจ้าเมืองเซलय (ในพงศาวดาร
 เชียงใหม่เรียกว่า “อุทัยเจียง”) เอาใจไปเข้าด้วยพระเจ้าติโลก
 ราชา (คือท้าวลก) เมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีอำนาจชนในเวลานั้น
 พระเจ้าติโลกราชเห็นโคตทจระซึ่งเอาหัวเมืองเหนือของไทยจึงยกกอง
 ทพลลงมาเมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๕ ตัดโคตเมืองกำแพงเพชร และลงมาท
 คือนผู้คนถึงเมืองชยนาท แล้วไปตีเมืองสุโขทัยแต่หาได้ไม่ พอ
 กองทัพกรุงศรีอยุธยายกขึ้นไป กองทัพเมืองเชียงใหม่ก็ถอยกลับ
 ไป ค่อนนั้นมาต้องรบชัยไล่พวกเชียงใหม่อยู่จน พ.ศ. ๒๐๐๓ สมเด็จพระ

พระบรมไตรโลกนาถจึงให้เตรียมทัพจะยกไปตีเมืองเซ็ลยง พระยา
 ยุกติธรรมวิเศษเห็นเหลือกำลังจะต่อสู้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าว
 ว่า “พระยาเซ็ลยงคิดกบฏพาเอาครัวทั้งปวงไปถวายพระมหาราชา
 เจ้าเมืองเซ็ลยงใหม่” คืออพยพกวาดต้อนผู้คนเมืองเซ็ลยงไปยัง
 มณฑลพายัพ พวกช่างทำถวดยสามทเตาทเวียง ก็คงถูกกวาด
 ไปด้วยในคราวนี้ การทำเครื่องถวดยสามทเตาทเวียงจึงเป็นอัน
 เลิกแต่นั้นมา

๕. ในหนังสือตำนานโยนกเรื่องพงศาวดารเมืองเซ็ลยงใหม่
 ว่าพระเจ้าไตรโลกนาถยกย่องความชอบของพระยายุกติธรรมวิเศษมาก ถึง
 ตงให้ไปครองเมืองแห่ง ๑ ว่าตามหลักฐานที่พบใหม่คงเป็นเวียง
 กาหลงนั่นเองไม่มีที่สงสัย พระยายุกติธรรมวิเศษกวาดเอาพวกช่างทำ
 เครื่องถวดยสามไปด้วย จึงให้ไปตั้งเตาทำเครื่องถวดยสามเป็นอาชีพ
 ของคนพวกนั้นที่เวียงกาหลง เวียงกาหลงจึงมีเตาทำเครื่องถวดย
 สามด้วยประการฉะนี้ ยังมีข้อพิสูจน์ต่อไปด้วยลักษณะพระพุทธรูป
 ที่เวียงกาหลง ทำปลายนิ้วพระหัตถ์เท่ากัน ก็เพราะทำตามแบบ
 อย่างพระพุทธรูปในมณฑลพิษณุโลก ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่สร้าง
 พระชินราช พระชินสีห์เป็นต้นมา

๖. เรื่องต่อไป ความในหนังสือพระราชพงศาวดารก็ยึด
 ตอกกับพงศาวดารเซ็ลยงใหม่ (เป็นแต่ลงศักราชเคลื่อนคลาด) ว่า
 เมื่อ พ.ศ. ๑๕๕๐ (พ.ศ. ๒๐๐๔) “พระยาเซ็ลยงนำกองทัพพระเจ้า

ติโลกราชมาตีโคเมืองสโขทัย แล้วไปตีเมืองพิษณุโลกแต่ตีไม่ได้
 ย้ายไปตีเมืองกำแพงเพชรก็ตีไม่ได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปตีรบพุ่งเป็นตะลุมบอน สมเด็จพระอินท
 ราชาราชบุตรต้องบนทพระพักตร์ แก่กองทัพพระเจ้าติโลกราชต้อง
 ถอยกลับไป เพราะเหตุที่เกิดรบพุ่งตีกันในเมืองเหนือคังกล่าว
 มาน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงต้องเอาเมืองพิษณุโลกเป็นราช
 ธานี เสด็จขึ้นไปประทับอยู่ ณ ทนตงแต่ พ.ศ. ๒๐๐๖ มาจนตลอด
 รัชกาล ลงปลายทางเมืองเชียงใหม่อ่อนกำลังลงด้วยราชวงศ์เกิด
 วิวาทกันเอง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงยกกองทัพหลวง
 ขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง (เข้าใจว่าที่เรียกว่าเมืองลองเมื่อภายหลัง)
 เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๗ อันเป็นคราวเรืองทแต่งหนังสือยวนพ่าย พระเจ้า
 ติโลกราชเสียดเมืองเชียงตุงให้มาขอเป็นไมตรี เลิกรบพุ่งกันเมื่อ
 พ.ศ. ๒๐๑๘ เตาทำเครื่องถ้วยชามทเวียงกาหลงจะทำอยู่ช้านาน
 เตาใดไม่มีหลักฐานที่จะทราบได้

โยเทลถนน Kelawei ที่ตรัสถามนั้นชื่อว่า โยเทลเซียงไฮ้
 อยู่ริมทะเลห่าง Cinnamon Hall ที่หม่อมฉันอยู่สัก ๕ เส้น แต่ว่า
 ไม่เป็นทที่หม่อมฉันชอบไปเที่ยวเตร่ จึงไม่ได้พบกับใครที่มาอยู่
 โยเทลนั้น นอกจากผู้ทมาหาหม่อมฉันถึง Cinnamon Hall
 นานๆ จึงจะมีสักคน ๑ ครั้งตั้งแต่หม่อมฉันมาอยู่ Cinnamon Hall ได้
 คงเป็นบุญบุญไว้ว่าผู้ทหม่อมฉันจะพบนั่น ต้องมาหาหม่อมฉันก่อน ถ้า

จึงถามว่าเมื่อวานนรถเสียหรือ เขาตอบว่าไม่ได้เสียเย็นแต่น้ำมัน
 หมกไม่รู้ตัว ในขณะที่คนที่เป็นผู้ใหญ่ก็โผล่มาเขี่ยหมวกค้ำยับ
 หม่อมฉันเห็นลาคเลาเป็นคนสุภาพก็จับมือด้วย ถามว่าจะไปไหน
 เขาบอกว่าจะไปอู่โประห์ในแหลมมลายู พอลงในเรือจ้างคนผู้ใหญ่
 นนมานั่งเกาตรงหน้าที่นั่งของหม่อมฉัน ๆ ถามว่ามาจากภาคใหญ่
 หรือมาจากกรุงเทพ ฯ เขาตอบว่ามาจากกรุงเทพ ฯ แล้วบอกต่อไป
 ว่า “ข้าพระพุทธเจ้าชื่อ มังกร สามเสน เคยเป็นข้าเฝ้าพระบาทมา
 แรกก่อน” ก็เป็นอันรู้ว่าได้พบคนสำคัญ เลยนั่งพูดกันต่อไปเป็น
 สัปดาห์หนึ่ง ผายเขากันแล้วอศธมาค้ำยอ่อนน้อม จนเรือข้ามถึง
 ฟากโน้นเขาคามไปส่งหม่อมฉันขึ้นรถไปเมืองไทร หม่อมฉันได้
 พบคนประหลาดอีกคน ๑ เป็นจีนชื่อ ตังไซ ให้คนพามาหาหม่อมฉัน
 วันหนึ่ง บอกว่าเขาจะมาตั้งโรงเกาเหลาที่เมืองขนงให้เหมือนอย่าง
 โรงเกาเหลาที่ถนนราชวงศ์ในกรุงเทพ ฯ หม่อมฉันตอบว่าดีแล้ว
 ที่เมืองขนงนี้โรงเกาเหลาก็มีอยู่แล้วไม่น่าไปกินเหมือนโรงเกาเหลา
 ที่ในกรุงเทพ ฯ เขาเลยเล่าประวัติของเขาให้ฟังต่อไปว่า เคยเข้าไป
 ตั้งร้านขายของอยู่ในกรุงเทพ ฯ ถึง ๒๓ ปี ถูกจับคราวพระองค์เจ้า
 ขวรวเศชวันวาย เคยถูกเอาไปขังที่กลาโหม “พร้อมกันท่านชายน้อย
 อยู่ห้องใกล้ ๆ กัน แต่ท่านชายน้อยโตอยู่เพียงชั้นมัธยมแล้วออกไป
 เสีย เกลากระหม่อมได้ไปอยู่ถึงมหาวิทยาลัยทชางชวาง” และ
 ถูกอัยการฟ้องศาลพิเศษ แต่ศาลตัดสินว่าหลักฐานไม่พอจะเอาผิด

จึงถูกเนรเทศกลับไปเมืองชวเถา เมื่อไปถึงเมืองชวเถาแล้วจะไป
 บ้านเดิมซึ่งอยู่พนมเมืองชวเถาไปข้างหลัง เผอิญที่บ้านเดิมอยู่ใน
 สมรภูมิซึ่งกองทัพรัฐบาลจันทกยพวกคอมมิวนิสต์รบกัน ญาติถูก
 ฆ่าตายเสีย ๒ คนแล้ว บ้านก็เห็นจะถูกเผาไฟในไม่ช้า จะไปอยู่บ้าน
 ไก่จึงคิดกลับไปหากันทบหนึ่ง ทมาหาหม่อมฉันประสงค์จะขอเชิญ
 ไปกินเกาเหลาในวันเทศกาลตาคาร Teang Nam Low ของเขา
 หม่อมฉันก็ทราบเรื่องเห็นว่าเจกตังไซ้มีเรื่องประวัติเกี่ยวข้องกับ
 ไปลี้ภัยมากนัก จึงขอตัว เป็นแต่ให้ไปชอเกาเหลามากินเมื่อวัน
 เทศกาลตาคาร ยังไม่ได้ไปกินตนเองจนทกวนน ขอทลเรื่อง
 โฮเทลระดับพระปรีชาญาณต่อไป ที่เมืองบงน มีโฮเทลฝรั่ง
 เป็นโฮเทลใหญ่อยู่ ๒ แห่ง เรียกค่าอยู่กินวันหนึ่งตั้งแต่ ๑๐
 เหรียญจนถึง ๑๒ เหรียญ นอกจากนั้นยังมีโฮเทลเล็ก ๆ ของจีน
 และญี่ปุ่นตงอกหลายแห่ง พวกโฮเทลเล็ก ๆ นี้ เรียกค่าอยู่วันละ
 เหรียญครึ่ง ส่วนการกินนั้นจะไปกินที่ไหนก็ตามใจ หรือจะกินที่
 โฮเทลนั่นเองให้ประกอบอาหารแต่เป็นสังเขปอย่างก็ได้ เพราะ
 ราคาถูก พวกทมทุนน้อยจึงชอบไปอาศัยโฮเทลเล็ก ๆ ได้ยินว่าแต่
 ก่อนมาพวกไทยที่มาเกาะหมากชอบไปอาศัยโฮเทลชั้นกึ่ง อยู่กลาง
 เมืองอย่างถนนเสาชิงช้าของบงน เมื่อเร็ว ๆ นี้มีผู้เช่าบ้าน
 เศรษฐีจีนที่ว่างเปล่าอยู่ริมทะเลตงเป็น โฮเทลเซียงไฮ้ อย่างเคียว
 กับโฮเทลเล็ก ๆ ทอน เป็นที่อยู่ริมชายทะเล เช่นคึกว่าโฮเทล
 ชั้นกึ่ง พวกไทยที่มาในตอนนั้นจึงชอบมาอยู่ที่โฮเทลเซียงไฮ้

หม่อมฉันส่งเรื่อง กุณมณฑลบาลพม่า ถวายมากับจดหมาย
 ขอบนอกตอนหนึ่ง ว่าด้วยพิธี ๑๒ เดือนเป็นตอนที่สุด จะคิดหา
 เรื่องอันสำหรับทูลบรรเลงต่อไป หม่อมฉันหวังใจว่าท่านได้ทรง
 ผ่อนพักจากการงาน จะทรงเป็นสุขสบายคชนกว่าแต่ก่อน หม่อม
 ฉันต้องทูลขอประทานโทษความเขลาที่ทูลไปในจดหมายฉบับก่อนชวน
 ให้หญิงงามออกมาเที่ยวบนงกยหญิงมารยาตร์ เมื่อเขียนจดหมาย
 ฉบับนั้นไม่ได้นึกถึงวันที่ ๒๘ เมษายนว่าเป็นวันเฉลิมพระชันษาของ
 ท่านครบ ๖ รอบ หม่อมฉันได้ทราบวารัฐบาลอินเดียเขาพิมพ์หนังสือ
 เรื่องพระพุทธรูปคันธารชนใหม่ ได้ให้ส่งไปชอทเมือง Calcutta
 นานแล้ว หวังว่าจะถวายในงานเฉลิมพระชันษาของท่านในชน แต่
 เมื่อเขียนจดหมายนั้นยังไม่ถึง จึงรู้ไม่ได้ว่าจะมาทันส่งถวายในวัน
 เฉลิมพระชันษาของท่านหรือไม่

อนึ่งหญิงมารยาตร์ได้ส่งหีบขันถมที่จะถวายพระเจ้ายอร์ช
 ในงานเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๗๐ ปี มาถึงหม่อมฉันแล้ว ขัน
 ทองและหีบที่ใส่ขันถมทำเรยบรอยคามาก ขอบพระเดชพระคุณ
 เป็นอย่างยิ่ง ของนั้นหม่อมฉันจะส่งลงเรือในวันที่ ๒๖ เดือนนี้.

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

เจ้าพระยาทิพากร

★

★

★

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

พิธี ๑๒ เดือน

เดือน ๕ (Taen) พิธีสังกรานต์ (Hnitthit Thigyandaw Pwè)

ด้วยถือกันว่าเทวดามหาสังกรานต์ (Thingan Nat) ลงมาอยู่ในมนุษยโลกปีละ ๓ วัน

วันแรกให้ตักน้ำในแม่น้ำเอราวดีใส่หม้อดินประดับดอกไม้ ชำราชากรผู้ใหญ่แห่มาถวายพระเจ้าแผ่นดิน และมีพิธีทำนํ้ามนตร์ แล้วแบ่งนํ้ามนตร์นั้นส่งไปสร้งพุทธรูปเจดีย์ที่สำคัญ ทั้งในกรุงมณฑลและกรุงอมรปุระ

วันเถลิงศก เวลาเช้าพระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีเสด็จสู่มณฑลป่ากายสนาน ทรงสระพระเกศา โหระพราหมณ์ถวายพรชัยมงคล (จะเป็นในวันเถลิงศกหรือวันหลังต่อไปไม่ปรากฏ) มีการเสด็จออกมหาสมาคมเป็นการเต็มยศใหญ่ทมหาปราสาท เจ้านายและข้าราชการกับทั้งเจ้าประเทศราชไทยใหญ่ และเจ้าเมืองทั้งหลายเข้ามาเฝ้าถือนาททองพระโรงหน้า แล้วเสด็จออกทองพระโรงหลังให้สตรมบรรดาศักดิ์ทั้งในกรุงและหัวเมืองเข้าเฝ้าและถือนา

ส่วนประชาชน เมื่อดวงนักษัตรฤกษ์สังกรานต์สาคนากันและกันตลอดทั้ง ๓ วัน

เดือน ๖ (Kason) ทำพิธีสมโภชนํ้าเสก (พม่าเรียก Nyaung Ye Pwè) ฝรั่งเศสแปลว่า Consecrated Water Feast

วันชน ๑๔ ค่าเจ้าพนักงานตักน้ำในแม่น้ำเอราวดีมา (ใส่หม้อ) รักษาไว้ในเรือนหลวง (Court House) แห่งหนึ่งทีในพระราชวัง ถึงวันกลางเดือนแรมชานนเบน ๒ ส่วน

ส่วนหนึ่งเรียกว่า Nyaung Ye เชิญไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน อีกส่วนหนึ่งเรียกว่า Anang Nyaung Ye เชิญไปถวายพระอัครมเหสี ในวันกลางเดือนนั้นเอง พระเจ้าแผ่นดินให้เจ้าพนักงานสร้างพระพุทธรูปทีในพระราชวัง รุ่งชวันแรมค่ำ ๑ สร้างพระพุทธรูปด้วยน้ำ ส่วนของพระอัครมเหสี (มุลจะมาแต่พิชิตลนาต่างพระบาทกระมัง) เนื่องการพินมละคร (Gat Pwè) ที่สนามในวังคานหลังตั้งแต่วันชนค่ำ ๑ (พระอริญรักษา ซอเหลียง เป็นชาวเมืองมณฑลเสฉวน เล่าว่ามีละครหลายวัน แต่จะกวันไม่ทราย)

เดือน ๗ (Nayon) มีการพิชิต่าง ๆ ๔ พิธี คือ

๑) พิธีขอฝน (Mo-nat Puzaw Pwè)

๒) สอขพระปริยัติธรรม (Sadaw Pyan Pwè) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า (Patama Sa-pyan-me Pwè)

๓) พิธีขอภัย (Kint-thit Kadaw Pwè) ฝรั่งแปลว่า Beg Pardont Festival

๔) พิธีแรกนา (Mingala Ledaw Pwè)

พิธีขอฝนนั้นทำในสัปดาห์แรกของเดือน ๗ พระราชาคณะ (Sadaw) สังฆ ประชุมกัน ณ โรงพิชิต่างหน้าศาลาลูกขุน สวด

พระปรีต (Nya Payeik) คาทาพระยาปลาสอนใน ๑๒ คำนานขอฝน
 พราหมณ์ทาพิธีกรรมประทศเมืองค่านไต ปลกโรงพิธีเขนมณฑล ๒
 หลัง ขนเทวรูปกัษรปลัศวนาเขนประธานในมณฑลปนน พราหมณ์
 ร่ายมนตรขอฝนแล้วแห่เทวรูปกัษรปลัศวเหล่านี้ไปทงลงในแม่น้ำ
 เอรากค ในการพิธีขอฝนพระเจ้าแผ่นดินหาได้เสด็จออกไม่

การสอยพระปริยัติธรรมนั้น กำหนดวันชน ๘ ค่ำ เดือน ๗
 พระราชาคณะสงฆ์ ประชุมกัน ณ สุทธิมคธาลา (Thuthama Zayat)
 และปะตันคธาลา (Patan Zayat) ทเชงเขามณฑล สอยความรูพระ
 สงฆ์สามเณรในการนเมอครงพระเจ้ามณฑลเสด็จออกเสมอ หลัก
 สูตรที่สอยนั้น (มีพรรณนาไว้ในหนังสือออกเรื่องหนึ่งว่า) จัดเป็น ๔
 ประโยค ให้แปลคัมภีร์ต่าง ๆ ดังกล่าวต่อไปนี้

ประโยค ๑

กจฺจายน

อภิมฺมสังคห

มาตีกา

ธาคุกถา

ประโยค ๒

กจฺจายน

อภิมฺมสังคห

มาตีกา

ธาคุกถา

ขมก ๑-๕

ประโยค ๓

กจฺจายน

อภิชฺมมฺสงฺคห

มาตिका

ธาคุกถา

ขมก ๑-๑๐

อภิชานปฺปทฺชีกา

ฉนฺท

อสงฺการ

ประโยค ๔

กจฺจายน

อภิชฺมมฺสงฺคห

มาตिका

ธาคุกถา

ขมก ๑-๑๐

ปฏฺฐาน กุสลฏฺฐิกา

อภิชานปฺปทฺชีกา

ฉนฺท

อสงฺการ

สังกะตตามชอทธิไซหนงสอคมภรเคยวกันสอยทง ๔ ประโยค
 พงสันนษฐานวาคงเลอกตออง่ายเป็นปโยคตั้น แลวสอยตามท
 ยากยงชนเป็นลาคยไป นำสังกะตออย่างหนงทไซคมภรพระปรมัตถ
 เป็นหลกสตรเป็นพน ขอนไปเซากยเรองนทาน (ในหนงสอเรองไต
 นกไม้ออก) วาเมอเชิญพระไตรปิฎกมาจากสิงกาทวปี พายพิศพา
 เรอลาบรทกคมภรพระวินยพลตไปเมือมอญ ลาทบรทกคมภร
 พระสตรพลตมาเมือไทย จึงเป็นเหตุให้พระสงฆ์มอญชำนานายพระ
 วินย พระสงฆ์ไทยชำนานายพระสตร นำเค็มความในนทานนนั้นว่า
 เรอลาบรทกคมภรพระปรมัตถ พลตไปเมือพม่า แต่ถ้าวาตาม
 เค้าเงอนทางโยธาณคคิ พม่าน่าจะถ่ายแบขการสอยพระปริยติธรรม
 ไปจากมอญ จึงจิระเข็ยเป็น ๔ ประโยคอย่างเค็ยวกัน คงเห็น
 ว่าความรูพระวินยรุ่งเรองอยู่แลวในเมือมอญ (อันเป็นอาณาเขต
 ของพม่าอยู่แลว) จึงบำรุงความรูพระปรมัตถในเมือพม่า มีเรอง
 ปรากฎทอมาว่าตงแต่เมือพม่าตกเป็นเมือชนขององกฤษเมือ พ.ศ.
 ๒๔๒๘ ไม้มพระเจ้าแผ่นดินคึนเป็นคาสนปถัมภก การสอยพระปริยติ-
 ธรรมกลเล็กมาชานาน จนเมือเรว ๆ นพระเถรานูเถรสงฆ์พม่า
 เซาชอกนรองทุกชตอริฐบาลองกฤษ ทวยกเรงว่าพระคาสนาจะ-
 เสื่อมสญ ฐบาลองกฤษจึงกลบให้มการสอยพระปริยติธรรมชนอก
 พธิชอภยนน อธิบายวาเป็นประเพณีชานเมือ ผูนอยตอง
 แลคองความเคารพชอภยผู้ใหญ่ในการพธิช เป็นคึนแต่บคุตรกยบคิ

ญาติท้ออายุกษัตริย์ใหญ่ ย่าวกษัตริย์ ฝั่งอกษัตริย์ใหญ่ จน
ทศกษัตริย์การกษัตริย์แผ่นดิน ส่วนพศหลวงนน เสด็จออก
เป็นการเต็มยศ แต่เดิมเจ้านายและข้าราชการต้องถือนำพระพุทธรูป
สัตยาอกครุรงหน่ง แต่พระเจ้ามนตรัสสั่งให้งดเสีย เพราะถอมือ
ขี้ใหม่แล้ว

พศแรกน่านน พอฝนตกพนคนออกกำหนดฤกษ์ พระเจ้า
แผ่นดินเสด็จออกทรงไถนาหลวงททุ่งหลังเมืองมณฑล ทางสัก
ไม้ ๑ แต่งพระองค์อย่างจอมทัพ เจ้านายและข้าราชการแต่ง
เต็มยศ มีไถทองไถเงินและเครื่องแต่งตัวโคอย่างหรูหรา เจ้านาย
และข้าราชการผู้ใหญ่ก็มหน้าทศอไถนาขวัญด้วย พวกพราหมณ์
ก็ทำพิธีบูชาขอพรเทวดาตลอดเวลาทไถน่านน

เดือน ๘ (Waso) มีพิธีบูชาคหลวง เรียกว่า Pyinsin-
daw kan Pwé หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า Pyinsin Shin-pyu อย่าง
๑ กษพศเขาวส์สาเรียกว่า Wawin Kadaw อย่าง ๑

พิธีบูชาคหลวงนน คืออุปสมบทพวกสามเณรทแปล
หนังสือโคเขียนเปรียญในชั้นน ขวชนชั้น ๘ ค้าฉวัดหลวงทเชิงเขา
มณฑล และมีการฉลองอย่างครึกครน

พิธีเขาวส์สานน ในกฎมนเฑียรบาลกล่าวแต่ว่ามีการเสด็จออก
มหาสมาคมทมหาปราสาท เจ้านายข้าราชการในกรุงและเจ้าเมือง
ทงหลาย ต้องเข้ามาเฝ้าพร้อมกัน

เดือน ๕ (Wagaung) มีการ Sayedan Pwè อธิบายว่าถึงวัน
แรม ๘ ค่ำ พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานจัดขจยทานแก่พระภิกษุ
สงฆ์เท่าจำนวนพระชนษา และทรงทำพลกรรมแก่เทพารักษ์
(Nat) ควีย

เดือน ๑๐ (Thawthalin) มีการพิธี Hledaw Pwè หรือเรียกอีก
อย่างหนึ่งว่า Ye-thabin Hle Pwè คือแข่งเรือในแม่น้ำเอราวดี

เดือน ๑๑ (Thadingyut) พิธีออกวัสส์สา

- ก) ให้ผูกโครงเป็นเขาพระสุเมรุชนทนอกพระราชวัง
คานหน้าประดับด้วยดวงประทีป เป็นที่ประชุมชาว
พระนครตั้งแต่วันขึ้นค่ำ ๑ ไปจนถึงขึ้น ๓ ค่ำ
- ข) ตั้งแต่วันขึ้น ๘ ค่ำมีหุ่น (คือมหรสพ) ราชรอบ
พระราชวัง ๗ วัน
- ค) วันกลางเดือนแห่เครื่องขชา (เห็นจะเป็นผ้าขาว)
ไปถวายตามวัด มณฑลเป็นของหลวงและของ
ราษฎร มีกระบวนแห่ไปทางบกบ้าง ไปทางน้ำ
ด้วยเรือกลไฟหรือเรือพายบ้าง มีผูกหุ่นเป็นรูป
สัตว์ต่าง ๆ รองเครื่องขชา และมีเครื่องดนตรี
กับคนพอรำไปในกระบวนแห่ เป็นการรื่นเริง
อย่างใหญ่
- ฅ) เสด็จออกมหาสมาคมอย่างเมื่อเช้าวัสส์สาอีกครั้ง ๑

และมีการถอนา ครองอนุญาตให้พวกพ่อค้าและ
เศรษฐีเช่าเผาด้วย

ง) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ ไปจนถึงแรม ๘ ค่ำ ตามวัด
แต่งประทักษิณ และมีการมหรสพต่างๆ (ฉลองบุญ)

เดือน ๑๒ (Thasaungmon) มพิธีทอดกฐิน (Katein-daw
Pwè) อย่าง ๑ พิธีเผารูปปราสาทจำลอง (Tazaungdaing Pwè)
อย่าง ๑

พิธีทอดกฐินนั้น วัน (ขึ้น ๑๔ ค่ำ) ก่อนวันทอดกฐินพอ
เวลาเย็น หมายถึงเรียกพวกภรรยาข้าราชการเข้าไปประชุมกันใน
พระราชวังทางด้านหลัง พอพลบคากลางมือบนผ้ายทอดผ้า กำหนด
ให้เสร็จเป็นผืนผ้าก่อนรุ่งสว่าง ถ้าจับได้ว่าใครเอาผืนผ้าปลอมเข้าไป
ทั้งสามภรรยาต้องระวางโทษให้เอาผ้านั้นนุ่งห่ม แล้วร้องเพลง
เซาขพาทยประจักษ์ตัว ผาทยทอดแล้วนอนพอเสากตคเยบยอมเป็นใคร
ถวายขบพระหัตถ์แล้วพระราชทานไปทอดกฐินที่พระอารามหลวงใน
วัน (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) นั้น หากใครเสด็จไปทอดเองไม่

อนึ่งในวันกลางเดือน ๑๒ นั้น พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปบูชา
เทวรูป ณ หอเทวาลัย เจ้านายและข้าราชการทั้งปวงก็ไปบูชาด้วย

พิธีเผาโครงปราสาทจำลอง เห็นจะเป็นพิธีเสด็จพระเคราะห์
ในกฏมนเทียรบาลกล่าว ว่าถึงวันแรม ๘ ค่ำ ให้เอาปราสาท

(Pyathat) ซึ่งผูกโครงด้วยไม้ไผ่ ๘ หลัง ถวายพระเจ้าแผ่นดินกับ
พระมหาลิขิตพระหัตถ์ แล้วแห่ไปเผา ณ พระอารามที่สำคัญ ๘ แห่ง

เคอนอาย (Nadaw) มีการพิธีถวายข้าวใหม่เรียกว่า Maha
Peinne Pwè-daw คือเมื่อเกี่ยวข้าวใหม่ที่ปลูกในนาหลวงได้แล้ว
เอาไปถวายบูชาพระพุทธรูปมหาชัยมุนี (ที่พระเจ้าปู่ดงเชิญมาจาก
เมืองยะไข่) ชุนนางเรียกว่า Loamaing Wun กับ Loamaing Saye
(สันนิษฐานว่าในกรมนา) เป็นพนักงานทำพิธีมส่านผูกเป็นรูปโค
กระบือและกึ่ง ไล่ข้าวเปลือกและพืชพรรณ ไม่นานก็เกี่ยวเกี่ยวได้ผล
ในฤดูเดียวกัน แล้วขนไปถวายทั่วคະไข่

อนึ่งเมื่อถึงวันพระจันทร์ขึ้นดวงกนกกับดาวฤกษ์ กติ-เกยา
(Kyattiya) และ โรหิณี (Yawhani) ให้เชิญเทวรูปพระขันธกุมาร
(Maha Peinne) อันทรงนกกงออกมาตั้งทรงบูชา แล้วไปรยทาน
และแจกผ้าแก่ประชาชน

เคอนย (Pyatho) มีการพิธีออกส่นามเรียกว่า Mying-daw
Pwè พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีเสด็จออกท่องพระโรงหน้า
และปลุกปราชาการพักข้างหน้าเขื่อนราชมนเฑียร มีการกีฬา
ททองส่นามชัย

การกีฬา ชุดแรกเป็นของเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่
กับนายทหารจัดมาประกวดกัน

ก) ชนช่างตีเหล็ก

- ข) ชนข้างมีคนช
- ค) ช้างสี่เสือ (ข้างตกเสือจริง ข้างตกหุ่นเสือ)
- ฅ) ชนมาวังพุ่งหอกให้ถูกเข้า

ชุดหลัง พวกทหารมาทงนายไพร่ประจวคกัน

- ก) ยนบนหลังมาวังแทงห้วง
- ข) ยนบนหลังมาวังพน Chatty (ตีคคัพทนแปล
ไม่ออก) มีให้ตกถึงดิน
- ค) ยิงเข้า

ใครตกม้าตกปรยเอาเงินไปรวมเป็นรางวัลคนชนะ

อนึ่งในเดือนนี้ เจ้าฟ้าประเทศราชไทยใหญ่ส่งกล้วยไม้

(เอองแชะ) มาถวายด้วย

เดือน ๓ (Tabodaw) มีพิธีทำข้าวยาคุ (Yagu) คือถวงวัน

ชน ๑๔ ค่ำ กลางคืนให้พวกฝ่ายทหารหุง (Cooking) แปะงเข้า

ควยนามะพร้าวเจอนเยและเครื่องหอม ใช้ไม้หอมต่าง ๆ มีจันทร์

๕ ๒ ๕ ๗ รุ่งชนวนกลางเดือนเอาไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน

ทรงเจอนามนตร์ แล้วส่งไปถวายพระสังฆตามพระอารามในกรุง-

มณฑลและเมืองอมรปุระ พวกพลเมืองต่างก็หุงข้าวยาคุถวายพระ

เป็นประเพณีบ้านเมือง

เดือน ๔ (Tabaung) มีพิธีขวงสังขวงเทพารักษ์และก่อพระ

ทราย

การหลวงนน ส่งเครื่องพลกกรรมไปบวงสรวงเทพารักษ์ทรก-
ษาประตพระนครทง ๔ ทศ และบวงสรวงเทพารักษ์ทศกคสทช ๓๓ ๓๓
สถานต่าง ๆ อีก ๓๗ แห่ง ส่วนประชาชนกเส้นฝกนเป็นประเพณทวไป

การก่อพระทราย (ตามวัด) นน ทำเป็นการกศลและเป็นประ-
เพณบ้านเมืองเหมอนกัน ส่นเรื่องพิช ๑๒ เดือนเพยงน

ในตอนเรื่องพงศาวดารกล่าวถึงพิชโดยพระนครออกอย่างหนึ่ง
ว่าโตมครงพระเจ้าสยอ แต่ไม่ปรากฏว่าเนชกษราชากิเชก หรือพิช
ประจาย คือให้แต่งเรือพระที่นั่ง “การเวก” (เคยเห็นรูปฉายาลักษณ
เมื่อทอารยเสด็จ Prince of Wells หัวเรือเป็นรูปหคคตลنگค กลางลำมี
ขยขกทประทข) ให้เสด็จพระเจ้าแผ่นดินทางคดของครอยพระนคร
และมีภษณะสำหรับบรรพูกาทงรายตามฝั่งคลอง ใครมีทุกขร้อน
ถวาชฎีกาได้ในเวลาเสด็จโดยพระนคร

สันนิษฐานว่าการโดยพระนคร ตามแบบเดิมเห็นจะเป็นการ
จรแล้วแต่จะเสด็จเมื่อใด มีอยู่ในเรื่องเวสสันดรชาดก ก็ไม่เกยวกับ
พิชราชากิเชก ในรัชกาลหนึ่งอาจจะโดยไปหลาย ๆ หน
ส่นเรื่องกฏมนเทียรบาลพมาเพยงเทาน

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมนเศจกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๕ ได้รยประทานแล้ว ทำให้เกิดความ

ชื่นใจเหมือนกัน ในระหว่างที่ไปเที่ยวนอนชอนตัวอยู่ รู้สึกว่าเหวออยู่
เหมือนกัน ที่เคยได้รบลายพระหัตถ์แล้วไม่ได้รับ

ขอขมพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ที่โปรดประทานกฎมนเทียร
บาลพม่าตอนพระราชานุกิจ กับธรรมเนียมในพระราชสำนักไป ได้
พิจารณาและจดบันทึกความเห็นถวายมาแล้ว โปรดประทานไปแก่
ทละตอนเช่นนค ได้มีเวลาตรวจตราเป็นคราว ๆ

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๓ โปรดประทานกฎมนเทียรบาลพม่าไปอีก
ตอนหนึ่งได้รับประทานแล้วเหมือนกัน ขอประทานกราบทูลคราวหน้า

ได้สั่งชั้นถม อันได้ทำห้อยธงรองและหีบบรรจุ ส่งหญิงมาร-
ยาตร์ไปแต่วันที่ ๑๖ แล้ว ได้ยินว่าฝากนายเอตมุน กรต นำออก
มาถวาย หวังว่ายานันคงได้ทรงรับแล้ว มีที่ยังไม่พอใจในการทำนั้น
อยู่ข้างกลางอย่าง จะให้ทำแก้ไขให้เรียบร้อยก็ไม่มีเวลา หญิงมาร-
ยาตร์เร่งจะเอาส่งมาถวายด้วยกลัวจะไม่ทันการ ก็ต้องส่งทิ้งยังไม่
พอใจ ขอประทานโทษ

พระสุจริตสุตมาปรักษา อยากจะพิมพ์หนังสือสำหรับงานศัพ
ษยากได้ขบทะเลศร จะช่วยนำความประสงค์ไปคึกคักใครก็ไม่เห็นทัว
จนใจเหลือเกิน

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

นรวิ

บันทึกความเห็น

เรื่องกฎมนเทียรบาลพม่า(ต่อ)

พระราชานุกิจ

๑. เสด็จออกสามเวลาอยู่ข้างจะมาก แต่เห็นจะกล่าวไวเป็น
ว่าอย่างเต็มท ถาทรงเห็นตเห็นออกอาจลดลง เอาแต่เพียงสองเพลลา
หรือแต่เพลลาเดียวก็คงได้

๒. เสด็จออกเวลาเช้าเป็นเวลาสำคัญ ทตรัสว่าราชการงาน
เมืองเพลานั้น ผิดกันกับกฎมนเทียรบาลไทย ซึ่งเสด็จออกกว่าราชการ
เป็นเพลาย้าย แต่กำหนดเวลาเสด็จออกนั้นไม่เป็นสิ่งสำคัญ คงจะ
ได้เปลี่ยนแปลงไปตามความสะดวกของพระเจ้าแผ่นดินเป็นคราว ๆ
ไม่อยู่ที่

๓. พระเจ้าแผ่นดินเสวยวันละ ๔ เพลลา คือเช้า กลางวัน
เย็น คำนัน ทแต่ก็คงเป็นแต่ ๓ เพลลาเท่านั้น เพลลาค้างเป็นของแถม
หากว่าเสด็จออกก็จงเรียกเครื่องว่างเวลาค่า

๔. พระภรรยาเจ้ากับเจ้านายผู้หญิงปฏิบัติในเวลาเสวยนั้น
งคงาม ทงนนักเป็นการตามปรกติแห่งพระเจ้าแผ่นดินทางแถย่น

๕. เมื่อเสวยแล้วเลื่อนเครื่องถวายเจ้านายที่ทรงปฏิบัติเสวย
นักเป็นปรกติเหมือนกัน ซึ่งควรแล้วที่จะเช่นเช่นน

๖. นางสนมผลัดเวรกันอยู่ยามในเวลาเช้าทพระบรรทมนอก
ห้องพระบรรทมหนักเป็นประเพณีปรกติ ทว่าอ่านหนังสือถวายทรงฟัง
ตลอดรุ่งนั้น เห็นจะเป็นอธิบายพอให้เป็นที่สังเกตได้ ว่าผู้อยู่ยามมิได้
หลับเสียเท่านั้น

๗. หน้าที่พระมหาลี้ปฏิบัติเวลาทรงเครื่องนั้น มิได้สู้จำเป็น
ว่าจะต้องเป็นเช่นนั้น

๘. พระชายากับนักสนมเป็นเวรกันประจำอยู่ในพระราชมน-
เทียรหนักเช่นการปรกติ แต่ทว่ากล่าววามชนทไซ่ด้วยนั้นสะกด
ใจอยู่ เรากเคยมีชนทไซ่เหมือนกัน แต่เห็นจะเล็กน้อยนานมาหนัก
หนาแล้ว ได้เคยเห็นรูปเขียนเรื่องพระภริยัตในสมุดหนังสือสวดของ
โบราณ ตอนอาลัยพายนำพระภริยัตไปเล่นถวายพระเจ้าลง ทบ
พลับพลาทายนางนักสนมมีแขกนั่งตออยู่สองคน จะเป็นอนไปไม่ได้
นอกจากเป็นชนท ทำให้เกิดความริษนาว่าชนทนั้น เราส่งเอาชนทแขก
เข้ามาไซ่ มิได้ทำไทยให้เป็นชนท เซอว่าพมากน่าจะเช่นเช่นเคยถก

ขนบธรรมเนียมในพระราชสำนัก

๑. เจ้านาย เสนายศ ข้าราชการ ขาดเผ่าต้องรับไทยนั้น
อยู่ข้างจะเป็นการเรยวแรงเกินเหตุ

๒. เวลาเกิดไฟไหม้ เจ้านายและข้าราชการต้องเข้าไปใน
พระราชวัง ถ้าไม่เข้าไปมีไทยนั้น เป็นการระวังกบฏ มีเหตุพอให้เห็น
การกระทำได้

๓. ชุมนางอ่านรายงานและรายชื่อผู้เข้าเวรประจำชองถวาย
นิน ทางเราก็ม แต่เขนมมหาคเล็กอ่านถวายในเวลาค่ำในพระที่นั่ง
อมรินทร์ ประทับทรงสคัยในพระที่นั่งไพศาล ก่อนอ่านต้องเข้าส่งช
ให้ทรงทราบก่อน

๔. บิดประตพระนครทกคนน เขาใจว่าแต่ก่อนเรากบค
เหมอนกัน การยงบ้นเขามคเขนสนญาให้เบคประต แต่ทหลังเรา
เล็กไม่บคเพราะเห็นเขนการลำยาก คงยงบคแต่ประตพระราชวง

๕. การนำฎกาชนถวายเรากมเหมอนกัน แต่หน้าทผู้ถวาย
ไม่ตรงกัน

๖. ประเพณถวายฎกา ทางเราชนแรกถวายต่อพระหัตถ์
ใครมคคกมาตกลองร้องฎกาให้เสด็จออกกรบ ยงมห้องกลองวงจฉย
เกรอยททมคายกรมวง เพงรอลเล็กเสยเมอรชกาลท ๕ เพราะว
ประเพณเปลยนไปเขนยงฎกาทตารวงหลวงนำชนถวาย อย่างเคยว
กบประเพณพม่า ไม่ตองคกกลอง

๗. ทางรบสังราชการ พม่ากบไทยตรงกันไม่ไคกระคิก

๘. เมอกอนนการเสยภาษอกรชองเรา ล่งอย่างไร และจ่าย
อย่างไร หาไคเรียนทราชวธไวม เห็นแต่พระยาไชยยศสมบคทำ
ยงชรบจ่ายทลถวายเทานน จึงเขนการยากทจะเอามาเทยบกบพม่าไค

๙. ขาราชการรบตำแหน่งใหม่ตองถอนานน เขนการทเขา
ถถวนมากกว่าเรา

๑๐. ข้าราชการออกไปรักษาราชการหัวเมือง ต้องให้ภรรยา
 ๑๑. เจ้าประเทศราชต้องเข้ามาเฝ้าละครงนน ทางเราเห็น
 ๑๒. ความถ้วนในเรื่องพระมหาอุปราชของเรา ไม่ค่อย
 ๑๓. เจ้านายและข้าราชการที่เข้าไปนอนประจำของในพระ
 ๑๔. ผู้เข้าไปเฝ้าวังต้องนงนายนนั้นเราไม่เคยทำ
 ๑๕. ทหารเข้าเฝ้าประจำในพระราชวัง เปลี่ยนกันเดือนละ
 ๑๖. พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกนอกพระราชวัง ต้องขุดประ
 ๑๗. ยิงปืนใหญ่สัญญาขอกเวลาส่งกรานต์เราไม่ได้ทำ
 ๑๘. วิทยาลัยความเขียนทางปฏิบัติในศาลหลวง แต่เข้ามา
 ๑๙. ลักษณะลงโทษก็อย่างเดิวกนกบทุกแล้วในข้อ๑๘
 ๒๐. ห้ามขายเนื้อขายปลาในเวลาเข้าพรรษานั้น เอาการ
 ๒๑. ข้าราชการมาใช้เป็นอาญาเกินสมควร

๒๑. เสด็จออกมหาสมาคมบดระสามครั้งนน หนแรกขณบ
ใหม่ กบหนหลังออกพรรษานน ตรงกบเสด็จออกถอนาตรษสารท
ของเรา แต่เสด็จออกหนกลางเขาพรรษานนเราไม่มี เห็นจะเป็นการ
นยถอศาสนามากพาไป

๒๒. เสด็จออกมหาสมาคมบดระสามครั้ง เจ้านายและ
ข้าราชการฝ่ายใน ทงภรรยาข้าราชการ ทองเขาเผาฝ่ายในเหมือน
ฝ่ายหนานน ทางเรามเสด็จออกแต่สองครั้งกมฝ่ายในและภรรยา
ข้าราชการเผาเหมือนกัน คอถอนาตรษสารท

๒๓. ขอบังคบในการเขาเผา ดจะไมผิดกน การสขบหรงกอน
นเรากเห็นจะสขบไมไค แต่เคยวนเคลอนคลาบไป การสวมรองเท
แต่กอนเรากสวมไมไค แต่เคยวนเปลยนธรรมนิยมแลวจสวมไค.

ควรมีควรแล้วแต่จะปรท

Handwritten signature

★ ★ ★

บ้านชินนามอน บ่ง

วันที่ ๒๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

พล สมเด็จพระนเรศวร ๖
เมอเมลมาวนอาทิตย์ท ๒๑ หม่อมฉนไครบราย พระหัตถ์
ฉบบลงวันที่ ๒๐ กบขนทกพระวจฉยเรองกฎมนเทยรบาลพม่า ใน
ลาบพระหัตถ์ฉบบนทรส์ปรกษามาว่า พระสุจริตสุดาไปทลหารอ

ถึงเรื่องหนังสือที่จะพิมพ์ในงานศพ หม่อมฉันเข้าใจว่าศพเจ้า
 พระยาสุธรรมมนตรีผู้บิดา โปรดให้หม่อมฉันช่วยเลือกหนังสือ
 ถวายนันทน์ หม่อมฉันปรึกษากับหญิงเหล็กด้วยเธอเอาใจใส่ด้วยเรื่อง
 บทละครอยู่ เธอมีความเห็นว่าหนังสือที่เหมาะสมกับคนคอบทละคร
 เรื่องสาวตรี พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 แต่ต้องพิมพ์รูปภาพพระหัตถ์ของท่านด้วย ท่านคงจะยังทรงจำได้
 รูปภาพสาวตรีชุดนั้น เจ้าพระยาธรรมมา ฯ เอามาให้หม่อมฉันเมื่อ
 เป็นนายกราชบัณฑิตยสภา หม่อมฉันได้ให้นายมิกส่งไปสืบ
 ราคาจะพิมพ์ที่เมืองญวน แต่ราคาแพงไม่สำเร็จจึงค้างอยู่ รูป
 ภาพชุดนั้นจะอยู่ที่ไหนเดี๋ยวนี้หม่อมฉันก็จำไม่ได้ แต่นายมิกกับ
 นายสมบุญ โชติจิตร คงจะรู้ เห็นพอจะค้นคว้าเอามาได้ ขอให้
 ทรงไต่สวนดู

บทละครเรื่องอื่น ถ้าจะเอาที่เป็นแบบบทละครสำหรับบ้าน
 เมืองมทยงไม่ไช่ชำระพิมพ์อยู่อีกเรื่อง ๑ คือเรื่องอนุรุต ถ้าได้
 ชำระพิมพ์เข้าชุดกับเรื่องอิเหนา รามเกียรติ์ ทห่อพระสมุด ฯ
 พิมพ์แล้วก็จะดีเหมือนกัน แต่การชำระนั้นจะต้องมีผู้ชำนาญจริง ๆ
 เป็นผู้ชำระสักคน ๑ ไม่ใช่ “นักปราชญ์รูปปลิง” สมัยใหม่ (คำ
 นเป็นคำของหญิงเหล็ก เธอเอามาใช้ชื่อนี้ใหม่) แต่จะเป็นหนังสือ
 มากสักหน่อย

มอภิสถานหนึ่ง รวมบทละครเรื่องสั้น ๆ พิมพ์แสดง
 ให้เห็นสำนวนบทละครต่างสมัยผิดกันอย่างไร คือบทละครครึ่ง

กรุงศรีอยุธยา บทธละครกรุงธน บทธละครรัชกาลที่ ๑ บทธละคร
 รัชกาลที่ ๒ บทธละครรัชกาลที่ ๓ (สำนักงานกรมหลวงภูวเนตร)
 บทธละครรัชกาลที่ ๔ บทธละครรัชกาลที่ ๕ และบทธละครรัชกาลที่ ๖
 บทธละครสมัยต่าง ๆ เหล่านี้ หม่อมฉันรวมไว้ในหอ

พระสมุดวชิรญาณอีกมาก ถ้าโปรดให้นายสมบุญเอาบัญชีมา
 ถวายทอดพระเนตรเห็นว่าพอจะทรงเลือกได้

ตาม ททล มาณ หม่อมฉันออกตะขิดตะขวง นึกท้อใจ อยู่บ้าง
 ด้วยรู้สึกว่าคุณนิยมของหม่อมฉัน หรืออาจจะกล่าวเลยไปถึงว่า
 พระนิยมของพระองค์ท่านเองด้วย มันเป็นอย่างเก่าพันสมัย อย่าง
 ที่เราเห็นว่าดี พิมพ์ออกไปก็ไม่แลเห็นว่าใครจะชอบในสมัยนี้ แต่
 จะเลือกให้ต้องตามความนิยมทุกสมัยในปัจจุบัน ใจหม่อมฉันก็ไม่
 นิยม มันออกตลกขบขันอยู่อย่างนั้น

เมื่อวันอาทิตย์ หนึ่งแก้วมาจากสมพร พาหลานกลับมาสั่ง
 ที่ Cinnamon Hall ค่อยหาขี้เียงขเหงาแล้ว

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

ถึง สมเด็จพระเทพ

★ ★ ★

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระยาพิชัยมาลากาจ ทรราชเจ้าพระยา

ขอประทานคอบลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๓ ขอพระเศษ
 พระคุณที่โปรดประทานกฐนเทียรบาลพม่าไปอีกตอนหนึ่ง ได้
 พิจารณาแล้ว และขบขันทกความเห็นถวายนแล้วตามทีละศุติใจ
 ยบิลพระเจ้าชคจะทำกันใหญ่มาก เห็นหนังสือพิมพ์
 เขาลงโปรดรามจะทำการติดต่อกันไปถึงสามเดือน เป็นพระเศษ
 พระคุณอย่างยิ่งแล้วทตรัสชวนให้หญิงงามมาคหัทษยหนึ่ง แต่ขอ
 ประทานโทษให้มากก็ไม่มีใครใช้ช่วยงานวันเกิด แต่ที่จริงก็ไม่มี
 งานใหญ่โตอะไรมิได้ จะทำบุญเล็กน้อยเท่านั้น หากแต่ครอบครั
 เล็ก ยิ่งคิดไม่อาศัยใคร ลูกก็ยังจำเป็นต้องการมาก

ตามทตรัสถึงประตูพระบรมมหาราชวังทางบ้านใต้ ว่าเป็น
 ประตูหอรบข้างบน เกลากระหม่อมไม่รู้สึกรักไม่ออกเลย ต่อแต่
 ใ้กรับลายพระหัตถ์แล้วเข้าไปในวังจึงจะศุ ทำชอยกถ เช่นหลังคา
 คฤห์ แก่กักชองประตูขึ้นไปเกือบถึงชายคา บนหลังประตูไม่มีห้อง
 มีห้องอยู่สองข้างประตู แต่ไม่มีชองที่ระตือสูทางบ้านหน้าเลย
 คันทย มีแต่ประตูเล็กทางบ้านข้าง ออกได้ทางเชิงเทียนข้างใน
 เท่านั้น คุระเป็นห้องพักชอผู้กักขหน้าทีมากกว่าหอรบ คันทยบุรี

เกือบจำได้ ก็เหมือนมีหน้าตาต่างเขคออกมาทางค่านหน้าได้ แต่ที่
 ราชบุรุษกาญจนบุรีจำไม่ได้เลย ทนครรชสีมาได้สอบถามพระยา
 เพชรดา ได้ความว่าทมิฬหรือขรยปรากฏอยู่ที่แต่ประเทศชยเท่านั้น
 ประเทศอื่นข้างบนหกพงไม่มีอะไรเหลือ จะเคยมีหรือไม่มี
 ไม่ทราบ

เรื่องฝรั่งชกคนเมืองโบราณแถวแม่น้ำสินธุ พยรปลงค
 ชงเป็นของทนต์ถมมาก่อนพวกอารยัน ยศตองกันกบทว่าพบใน
 กลางทวีปอาฟริกานันค้อย่มาก เป็นหลักให้รู้ความจริงยาวออกไป
 ได้ เมื่อศรีสขอกไปคราวที่ใต้ทรงทราบมาครังก่อนนั้น ได้ศรีส
 ตามเข้าไปด้วย ว่าใต้ทราบทางสินธุเขาว่ากระไรกันบ้างในเรื่องลึงค์
 เกลากระหม่อมไม่สามารถกรายทูลให้เป็นหลักฐานได้ เพราะ
 ท่านพวกครู ๆ สินธุคน ลินแกยาว แกเล่านี้ท่านหลอกเล่นตาม
 ซอยใจ ออย่าหาอันไกล เอาแต่เพียงว่าทำไมจึงทำรูปพระคเณศ
 หวเป็นช่าง ท่านนเกลากระหม่อมก็ไต่พบนิทานถึงสามเรื่องท
 บอกเหตุ แต่ไม่เหมือนกันเลย

เมื่อดวายผำจ่านำพระยาทวศราชประดิษฐ์ เกลากระหม่อม
 ชนไปบซาพระบรมรูปทลกระหม่อมบนปราสาท คศรีสก็ว่าไม่ค
 นกว่าสู้ทปราสาทเมืองเพชรไม่ได้ จึงตั้งไปให้เขาถ่ายส่งมาให้
 แต่เผอญเขาถ่ายไว้แล้ว เขาพิมพ์ส่งมาให้หลายแผ่น จึงได้ส่ง
 มาถวายแผ่นหนึ่ง คุณลยจะเลวกว่าทวศราชประดิษฐ์เข้าไปเสียอีก

เมื่อวานชนน พระยาเทวาคคยกระเบง กลาตไม้ และ
 ซอท่าโหม่งครุ่มมาให้ แก่กว่าคั้นพยจกไว้ในกองพิชทกระทรวงวัง
 เชนลายมือพระยาราชาเวศม เข้าใจว่าเจ้าพระยาธรรมมาจะให้สย
 จกไว้ เกลากระหม่อมไครบักพอใจ เพราะที่รักเท่าที่ไคยน ไม้
 ครยถวนเท่าที่จกมา แต่พิจารณาเห็นเลอะเทอะ จึงไค้ลองจัด
 เรียบเรียงใหม่ ไค้คคถวายทอกพระเนตรเล่นด้วยแล้ว
 ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ ไค้รับประทานแล้ว ขอประทาน
 ถวายตอบคราวหลัง

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

บันทึกความเห็น

กฎมนเฑียรบาลพม่า (ต่อ)

ราชบัลลังก์

อนชอราชบัลลังกทง ๘ นน ๒ ซอคอสหัสนกับบัทมาสน
 เชนชอแบชเคมสยมาแต่ประเทศอินเคย สหัสนเป็นทนงกษัตริย
 ชงเคมทขาจาลกเขนรปลิงห บัทมาสนเป็นแทนรองพระพุทธรูป
 พระเทวรูป ชงจาลกเขนกลีบขัว

ออกจากขอเทียบด้วยพาหนะพระเป็นเจ้า ตรงกับพระราช-
 ลัญจกรของเราอยู่สามข้อ คือ หังสาสน์ ตรงกับหังสพิมาน
 คชาสน์ตรงกับไอยราพต สังฆาสน์ตรงกับสังฆพิมาน มยราสน์
 หมายถึงพาหนะพระชินชกุมาร แต่พระราชลัญจกรทางเราไม่มี
 ออกจากข้อ ๑ มิคาสน์ ที่จะเห็นรูปที่ทางอินเดียทำพทธอาสน์
 ปางปฐมเทศนาณมฤคทายวัน ซึ่งมีรูปกว้างอยู่เชิงแท่นนั้น นำ
 มาเป็นช่อราชอาสน์

ออกจากข้อ ๑ ภูมราสน์ คืออาสน์ผงน คิดไม่เห็นวแหวทางที่
 มาเลย แผลกหนักหนาอยู่
 จำได้เมื่อไปเที่ยวที่เมืองมณฑลอยู่แต่ ๒ องค์ คือสหาสน์
 กับมยราสน์ตั้งอยู่ระหว่างฝาแนบกับทวารทั้งสององค์ พระแท่นอยู่
 นอกห้อง ทางขึ้นอยู่ในห้องตั้งได้พรรณนาไว้แล้ว ในบันทึกตอนต้น
 ทรงแห่งราชอาสน์ทำอย่างของไทยเราเรียกกันว่ายลลังก คือ
 มีขั้วหงายติดกับขั้วคว่ำ แต่ตรงท้องไม้ขั้วต่อกันเขาทำคอดเข้า
 ไปมาก จนฝรั่งเห็นว่าเข็นนาฬิกาทราย

ราชมนเทียรสถาน

พระราชมนเทียรสถานนั้น ไม่มีสิ่งใดที่คิดใจจะกล่าวถึง
 แต่ลักษณะแห่งเมืองมณฑลนั้นคิดใจยิ่งนัก จำจะต้องกล่าวชมว่า
 ไม่มีเมืองใดบรรดาที่ใดเห็นมาจะงามเท่า วงกำแพงแลเห็นเป็น

สหทัยมจทรส ก้าแพ่งค่านหนึ่ง แต่มุมหนึ่งถึงอกมุมหนึ่งยอ
 เป็นกะเปาะสเหลยมย่นออกมาเป็นข้อมหรือหอบมากหลาย มี
 ระยะเวลาเป็นจังหวะเท่ากัน ย่นกะเปาะน่นยกเส้าสหมหลังคาไม้ทำเป็น
 หลังคามณฑปทาแดง ตรงกะเปาะกลางตัดขาดเป็นช่องประตูเข้า
 ออก ก้อก้าแพ่งอจุเป็นล้วยแลกันหน้าประตูกันยงทำลายบานประตู
 เมอศไปตามก้าแพ่งค่านหนึ่ง จะเห็นยอดมณฑปสล้างเป็นระยะ
 ตลอดไปงามยิ่งนัก ห่างก้าแพ่งออกมามีคูกว้างใหญ่ มีน้ำเต็ม
 ล้อมก้าแพ่งอยู่โดยรอบอกชั้นหนึ่ง ตรงกลางย่านมีสะพานใหญ่ข้าม
 ตรงเข้าประตูทงสถาน รอบนอกคือออกมามีถนนใหญ่ล้อมอยู่อกชั้น
 หนึ่ง ซึ่งจะขั้บรรดชมเมืองได้โดยรอบ และในขอบเขตนั้นไม่มี
 ต้นไม้ใหญ่อันจะพียงบังทรรคนวิสัยให้เลียงามไปได้แม้แต่น้อยหนึ่งเลย
 เห็นได้ว่าเป็นเมืองใหม่ทำด้วยความคิดกิจการโดยรอบคอบ เขา
 ว่าฝรั่งชาติอิตาลีเป็นผู้ข้านวยการสร้าง

นอกจากเรื่องพระราชวังและเมืองแล้ว ก็ยังมีเหลือที่สงสัย
 อยู่อย่างเดียวแต่พระศัพ เหตุใดจึงผังข้างเผ่าข้าง เข้าใจไม่ได้
 เลย ตามประเพณีแห่งชาติ ชาติไหนถือเผ่ากเผ่ากันทงนนั้น ทถอ
 ผงกผงกนทงน

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

★ ★ ★

บทระเบง

(ตามทสี่บสวนมาได้)

โอดะพ่อชอถวายยังคม	โอดะพ่อเทวันมายอก
โอดะพ่อพร้อมกันทั้งปวง	โอดะพ่อประนมกรทั้งปวง
โอดะพ่อกลับซ้ายไปขวา	โอดะพ่อกลับขวามาซ้าย
โอดะพ่อบัวตุมทั้งปวง	โอดะพ่อบัวบานทั้งปวง
โอดะพ่อกลับหน้าเป็นหลัง	โอดะพ่อกลับหลังเป็นหน้า
โอดะพ่อจะไปไกรลาศ	โอดะพ่อขวางหน้าอยู่โย (มีซ้ำ)
โอดะพ่อยกออกจากเมือง	
รักแก้วชำเอยจะไปไกรลาศ	รักพี่ชำเอยจะไปไกรลาศ
รักน้องชำเอยจะไปไกรลาศ	รักพี่ชำเอยจะไปชมนก
รักน้องชำเอยจะไปชมนก	รักแก้วชำเอยจะไปชมนก
รักน้องชำเอยจะไปชมไม้	รักพี่ชำเอยจะไปชมไม้
รักแก้วชำเอยจะไปชมไม้	
โอดะพ่อขวางหน้าอยู่โย	โอดะพ่อหลีกไปให้พ้น
โอดะพ่อตั้งตะบะทั้งปวง	โอดะพ่อก่งศรทั้งปวง
โอดะพ่อแผลงศรทั้งปวง	

บทพระกาล

โอดะพ่อสลบทั้งปวง	โอดะพ่อพนชนทั้งปวง
โอดะพ่อยกกลับเข้าเมือง	โอดะพ่อเรามาถึงเมือง

(จบ)

บทระเบง

บทระเบงตาม ทส^๕ทส^๕ว^๕น^๕ ไค^๕มา^๕น^๕น^๕ ค^๕ไม่^๕เป็น^๕ระ^๕เบ^๕ย^๕ย^๕
 เชอ^๕ว่า^๕ผู้^๕เล่น^๕ไม่^๕เอา^๕ใจ^๕ใ^๕ส^๕ เล่น^๕แต่^๕พอ^๕เป็น^๕รา^๕ช^๕กา^๕ร^๕พา^๕ให้^๕เล^๕อะ^๕เล^๕อ^๕น^๕ไป^๕
 ไค^๕ล^๕อง^๕จ^๕ค^๕ใ^๕ห^๕เ^๕เป็น^๕ระ^๕เบ^๕ย^๕ย^๕ช^๕น^๕ค^๕ง^๕ค^๕อ^๕ไป^๕น^๕ ฝ^๕ิ^๕ค^๕ถู^๕ก^๕ไม่^๕ท^๕ร^๕า^๕ย^๕

รำถวาย

โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ข^๕อ^๕ถ^๕ว^๕าย^๕ข^๕ัง^๕ค^๕ม^๕
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ข^๕ว^๕ัต^๕ม^๕ท^๕ง^๕ป^๕ว^๕ง^๕*
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ก^๕ล^๕ย^๕ช^๕้าย^๕ไป^๕ช^๕ว^๕า^๕
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ก^๕ล^๕ย^๕ห^๕น^๕้า^๕เป็น^๕ห^๕ล^๕ัง^๕

โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ป^๕ระ^๕น^๕ม^๕ก^๕ร^๕ท^๕ง^๕ป^๕ว^๕ง^๕
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ข^๕ว^๕ิ^๕ย^๕า^๕น^๕ท^๕ง^๕ป^๕ว^๕ง^๕*
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ก^๕ล^๕ย^๕ช^๕ว^๕า^๕มา^๕ช^๕้าย^๕
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ก^๕ล^๕ย^๕ห^๕ล^๕ัง^๕เป็น^๕ห^๕น^๕้า^๕

เดินดง

โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕เท^๕ว^๕ัน^๕มา^๕ข^๕อ^๕ก^๕
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕จะ^๕ไป^๕ไ^๕ก^๕ร^๕ลา^๕ค^๕
 ร^๕ัก^๕พ^๕ชา^๕เ^๕ย^๕จะ^๕ไป^๕ไ^๕ก^๕ร^๕ลา^๕ค^๕
 ร^๕ัก^๕แ^๕ก^๕ว^๕ช^๕้า^๕เ^๕ย^๕จะ^๕ไป^๕ช^๕ม^๕น^๕ก^๕
 ร^๕ัก^๕น^๕อ^๕ง^๕ช^๕้า^๕เ^๕ย^๕จะ^๕ไป^๕ช^๕ม^๕น^๕ก^๕
 ร^๕ัก^๕พ^๕ชา^๕เ^๕ย^๕จะ^๕ไป^๕ช^๕ม^๕ไม้^๕

โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ย^๕ก^๕ข^๕อ^๕ก^๕จ^๕า^๕ก^๕เ^๕ม^๕เ^๕อ^๕
 ร^๕ัก^๕แ^๕ก^๕ว^๕ช^๕้า^๕เ^๕ย^๕จะ^๕ไป^๕ไ^๕ก^๕ร^๕ลา^๕ค^๕
 ร^๕ัก^๕น^๕อ^๕ง^๕ช^๕้า^๕เ^๕ย^๕จะ^๕ไป^๕ไ^๕ก^๕ร^๕ลา^๕ค^๕
 ร^๕ัก^๕พ^๕ชา^๕เ^๕ย^๕จะ^๕ไป^๕ช^๕ม^๕น^๕ก^๕
 ร^๕ัก^๕แ^๕ก^๕ว^๕ช^๕้า^๕เ^๕ย^๕จะ^๕ไป^๕ช^๕ม^๕ไม้^๕
 ร^๕ัก^๕น^๕อ^๕ง^๕ช^๕้า^๕เ^๕ย^๕จะ^๕ไป^๕ช^๕ม^๕ไม้^๕

ปะทะ

โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ช^๕ว^๕า^๕ง^๕ห^๕น^๕้า^๕อ^๕ย^๕ใ^๕ย^๕
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕พ^๕ร^๕อ^๕ม^๕ก^๕ัน^๕ท^๕ง^๕ป^๕ว^๕ง^๕
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ก^๕ง^๕ศ^๕ร^๕ท^๕ง^๕ป^๕ว^๕ง^๕

โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ห^๕ล^๕ัก^๕ไป^๕ใ^๕ห^๕ี^๕พ^๕ัน^๕
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕ต^๕ง^๕ค^๕บ^๕ะ^๕ท^๕ง^๕ป^๕ว^๕ง^๕
 โอด^๕ระ^๕พ^๕้อ^๕แ^๕ผ^๕ล^๕ง^๕ศ^๕ร^๕ท^๕ง^๕ป^๕ว^๕ง^๕

* หมายถึงมือประนมไหว้ และเปิดมือจากประนมไหว้

พระขันธกุมารสาป*

โอรสพ่อสลบทั้งปวง

โอรสพ่อพนชนทั้งปวง

คนเมือง

โอรสพ่อยกกลับเข้าเมือง

โอรสพ่อเรามาถึงเมือง

ท่าโหม่งครุ่ม

ขอท่าว่าโหม่งครุ่มตามทสยสวนไต้มาน^๕ เป็นคำที่ผู้คิด
แต่งแล้ว^๕ เพื่อให้คล้องจองเพราะพริ้ง คำเดิมคงเป็นคำง่าย ๆ
อย่างเคี้ยวกล้วยชอท่าละคร ไต้ลองเคาไว้ดูเล่นเท่าที่คิดได้ ถูกหรือ
ไม่ถูกไม่ทราบ

สืบได้มา

เดาขอเดิม

ประทุมทองวิมลมาศ

บัวตม

จงกลกายผลากลิ่น

บัวบาน

วายุพินทราร้อน

ลมพัด—?

จักรวรรดิงามงอนทรงเครื่อง

มังกรเยองย้ายหาง

มังกรพาดหาง

พระจันทร์กุ่มกรกาดกลด

พระจันทร์ทรงกลด

* เรียกกันว่าพระกาล แต่เห็นควรเป็นพระขันธกุมาร เพราะขึ้นกยุง และมา
ตำนานแทนพระอิศวรซึ่งสิงไกรลาส

เทพประนตประนมกร

พระยากุญชรประสานงา

เมขลาเล่นเวลาหก

รามสูรยกอสนี

ไมราพณ์อสูรวิภูติ

พระยาอินทรชิตแปลงกายา

องค์ศรีอนุชาเชิดชู

หน่อสมพพานง้างศิลป์

หน่ออินทรแผลงผลาญ

หน่อสมพพานง้างศิริ

ราชกระบถวายแหวน

รำแพนปล่ายพฤกษา

องค์อินทรเจ้าพาเข้าสังข์

เทพสิงพระสุทศ

เทพประนม

ช่างประสานงา

เมขลาล้อแก้ว

รามสูรขว้างขวาน

ไมราพณ์แผลงฤทธิ

อินทรชิตแปลงกาย

พระลักษมณ์ชูศร

หน่ومانถวายแหวน

นกกยงรำแพน

พระอินทรเข้าสังข์

เทวดารังพระสุเมรุ

หมด

บทกุลาตีไม้

บทร้องกุลาตีไม้ จะเป็นโคลงหรือกาพย์นำสังข์ หาก

เป็นอะไร ลักษณะที่จะเขียนก็ต่างกันดังนี้

ถ้าเป็นโคลง

คักคานภาพเลิศล้ำ

แดนไตร

สิทธิ์กรมอบให้

จิงแจ่ง

ฤทธาเชยวชาณชัย

เหตุไค นาพ่อ

พระเดชพระคุณปกเกล้า

ไพร่ฟ้าอยู่เย็น ฯ

ถ้าเป็นกาพย์

คักคานภาพ

เลิศล้ำแดนไตร

สิทธิ์กรมอบให้

จิงแจ่งฤทธา

เชยวชาณชัย

เหตุไคนาพ่อ

พระเดชพระคุณปกเกล้า

ไพร่ฟ้าอยู่เย็น* ฯ

บ้านชันนามอน บันง

วันที่ ๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทล สมเด็จพระนริศร ฯ

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๘ เมษายน เวลาบ่าย หม่อมฉันได้รับ

พระโทรเลขตอบโทรเลขที่หม่อมฉันถวายพรเฉลิมพระชันษาครบ

๒ รอบไปในตอนเช้า ครั้นเวลาเย็นวันนั้นหญิงมารยาตร์ออก

*ระเบียบแห่งโคลงเก่า ย่อมไม่ถือจำนวนคำ สัมผัสและเอกโทเคร่งเครียดนัก
ถ้า "พระเดชพระคุณปกเกล้า" นั้นเกรงว่าจะหลงไป ถ้าหากเป็น "เหตุ
พระคุณปกเกล้า" จะกินความกันตั้งขึ้นมาก

มาด้นำเครื่องเล่นที่ท่านประทานเนื่องในงานเฉลิมพระชันษามา
 ส่ง ล้วนเป็นของเลือกสรรโดยประณีตบรรจง หม่อมฉันมีความ
 ยินดีขอบพระเดชพระคุณ และขอบคุณคุณ โทกภัยหญิงอภัยเป็น
 อันมาก รุ่งขึ้นวันจันทร์เวลาเช้าไปรชมหรือนำถวายพระหัตถ์ด้วยขลัง
 วันที่ ๒๗ มาส่ง ในซองลายพระหัตถ์นั้นมีฉายาลักษณ์พระบรมรูป
 ทูลกระหม่อมมาอยู่ ณ เมืองเพชรบุรีส่งมาด้วย หม่อมฉันรู้สึกสนใจ
 ที่ได้เห็นพระบรมรูปองค์นั้น คงงามสู้องค์ที่อยู่วัดราชประดิษฐ์ไม่
 ไก่อยู่เอง เพราะองค์หลังเป็นของถ่ายแบบขององค์ก่อน และแก้ไข
 ในสมัยเมื่อรู้จักกับรูปคนคชนกว่าแต่ก่อน

เมื่อสองสามวันมานมพระสงฆ์กรุงเทพฯ ๓ จาริกมาถึงเมือง
 บึง ๓ องค์ เป็นเปรียญและพระอนันตวัดเทพศิรินทร์ ๒ องค์ เป็น
 เปรียญวัดราชประดิษฐ์องค์ ๑ มหาภูซงศ์วัดราชประดิษฐ์บอก
 ว่างานถวายผ้าจำนำวัดสาขานเจ้านายอยู่ข้างมนอช ที่เป็นบรมวงศ์
 ผู้ใหญ่มีแก่พระองค์ท่านกับพระองค์ประดิษฐ์าเท่านั้น หม่อมฉัน
 เลยถามพระสงฆ์รูปนั้นก่อนไปถึงเรื่องพระสงฆ์เป็นเด็กเหมิงชนอก
 ตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ เธอเข้าใจว่าเห็นจะมีคฤหัสถ์ผู้
 แก่อย่างไรก็ตามผลทอรรยถึงตัวเธอด้วย เคยมีคนทำบุญน้อยลง
 แม้ออกบิณฑบาตก็ได้ข้าวไม่ใคร่พอฉัน

ที่ท่านทรงไต่คำชี้ของพวกกระเบงและกุลาที่ไม่ไว้แล้ววงค
 ประทานมานันต์หนักหนา เพราะมันเป็นของใกล้จะสูญเต็มที่อยู่แล้ว

คำที่ทรงปรุปรุประทานมานั้นหม่อมฉันเห็นชอบด้วย เติมคงจะเป็น
 เช่นนั้น แต่หากมาซัดกันสับสนจึงแหลกเหลวไป ได้อ่านลาย
 พระหัตถ์ทำให้หม่อมฉันคิดวิญญูญิตต่อไปถึงหลักฐานเรื่องการเล่น
 ระเบง โมงครุ่ม และกุลาตีไม้ หม่อมฉันเห็นว่างคงเป็นการเล่นใน
 อินเดีย ไทยเรารับมาแต่อินเดียภาคใต้แต่โบราณจึงมีปรากฏใน
 กฎมนเทียรบาล นานมาแล้วหม่อมฉันไปเมืองตรังครัง๑ เห็นพวก
 แชกกลิ้งก็ตบเขนกลิ้งกลางเล่นกัน ถัดไม่มอลละอนย่นเขนวงร้อง
 เพลง ตไม้ทถอนนกกบเพอนทยนคอกนทง ๒ ข้างเขนจังหวัด กนก
 ชนในขณะนั้นว่าอ้อ นเองเขนมดเค็มของกุลาตีไม้ แต่มานักต่อไป
 ในคราวนี้ว่าคำร้องของเติมคงเป็นภาษาทมิฬหรือภาษาอินเดียอื่น
 ที่ใกล้เคียงกัน ไทยเราเอามาแปลให้ร้องเป็นภาษาไทย จึงเห็นเป็น
 ปัญหาว่าคำที่ทรงปรุปรุประทานมานั้น จะเป็นคำแปลตรงตามคำของ
 ชาวอินเดีย หรือมาแต่งขึ้นใหม่ หรือมาแก้ไขความบ้าง อีก
 ประการหนึ่ง เรื่องที่เล่นระเบงตามทโคย่นเล่ากันมา ว่าพระอิศวร
 จะทำพิธีโสกันต์พระศุณเศวร์หรือพระขันธกุมาร พวกกษัตริย์ร้อย
 เอ็ดเจ็ดพระนครจะไปช่วย พระขันธกุมารมาห้ามไว้ พวกกษัตริย์ไม่
 ฟังจึงถกพระขันธกุมารสาปให้สลาย แล้วต้องกลีบคณยงบ้านเมือง
 มาเกิดคิดสงสัยกันว่าเรื่องเดิมจะไม่เป็นอย่างเล่า เพราะเมือกษัตริย์
 ทงร้อยเอ็ดไปพยพระขันธกุมาร พระขันธกุมารห้ามควรระยำเกรง
 หรือมีฉะฉนนักพูดว่ากล่าวกันโดยดี นกลบระฆ่าพันพระขันธกุมาร

คนกล่าวว้ว่า พระเจ้ารามกำแหงไปพาเอาเจ๊กเข้ามาตั้งท่าด้วยสาม
 ทศวรรคโลก แต่คำคักคานของพระยานครพระรามนนักลยสมด้วย
 พระคำรของผาพระบาท ทว่าเจ๊กเข้ามาตั้งท่าด้วยสามอยู่ก่อนแล้ว
 พระเจ้ารามกำแหงเป็นแต่ไปพาเอาเจ๊กทมมอดคเข้ามา ทำการ
 ส่งเสริมให้ไตของคเป็นประโยชน์ใหญ่ชน นำอัครรยหนักหนา
 มาถกคองตรงกัพระคำรไต

ขอขพระคณทไ้ปรคปรธานรูปผู้แทนเข้าไป และครัส
 อภิปรายถึงโฮเตลทชนง เป็นทางให้ทราบเกล้าคทุกประการ เรือง
 ทไตทรงพบคนสำคัญนกว่าสนุก ทไตทรงพบคนประหลาดก
 ประหลาด แต่ไม่เป็นแก่นสาร ไม่พบเสียดักว่า

กฎมน เทียรบาล พม่า ตอน พิธิ สิบสอง เดือน ชง ทรง
 พระเมตตาไปปรคปรธานไปอ่านเสียบ่งใจ ไ้บันทึกความเห็นตาม
 สติขัญญาถวยามาครวนแล้ว

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๔ เมษายน ปรธานพระคำรเรือง
 พิมพ์หนังสือของพระสุจริตสุคานันไ้รับปรธานแล้ว เป็นพระเศษ
 พระคุณล้นเกล้า ขอปรธานโทษทกรายทลไม่ละเอียกว่าเป็นงาน
 ศพใคร พระสุจริตอยากรพิมพ์ถึงสองเล่ม สำหรับศพเจ้าพระยา
 สุธรรมมนตรีเล่มหนึ่ง สำหรับศพท้าววนคาศิจารณเล่มหนึ่ง ท่าน
 ตกกลงแล้ว สำหรับศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีนั้น ท่านไม่เอาบท
 ละคร ท่านจะพิมพ์หนังสือพงศาวดารโยนก ชงพระยาประชาภิ
 กรจักร (แหม่ม) แต่ง ส่วนสำหรับงานศพท้าววนคาศิจารณนั้น

ท่านจะพิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์สาวิตร เรื่องรูปสำหรับเรื่องนั้น
 มีใครเคยบอกว่าย้ายเสียแล้ว เกลากระหม่อมจะไปไต่ถามก็จะ
 เป็นจันจ้าน ไต่แนะนำพระสุจริตไปว่าขอให้พิมพ์สาวิตรแล้ว ควรจะขอ
 ให้เขาพิมพ์รูปที่เกลากระหม่อมเขียนติดไปกับหนังสือนั้นด้วย เมื่อ
 มีคำขอเขาก็คงไปค้นคว้าหากันเอง การพิมพ์หนังสือสำหรับงาน
 ศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีที่จะสนุก ข่าว่าสกหลานต่างคนต่าง
 พิมพ์ เป็นการประชันขันแข่งกันด้วย เห็นจะได้หนังสือหลายเล่ม

งานวันเกิดเกลากระหม่อมได้ทำสำเร็จ เรียบร้อยแล้วใน
 วันที่ ๒๘ เดือนก่อน เวลาเช้าตั้งพระบรมรูป นิมิตพระ ๗๓ รูป
 มาสทียปกรณ แล้วถวายอาหารบิณฑบาต เวลาเพลเลี้ยงพระสงฆ์
 ๑๐ รูป เวลาเย็นไปถวายบังคมพระบรมรูปที่ปฐมบรมราชานุสรณ์
 เท่านั้นเป็นเสร็จไปอย่างเรียบร้อย ขอดถวายพระกุศล

เกลากระหม่อมขอประทานทูลลาไปเที่ยวในวันที่ ๑๑ เดือน
 นี้ คราวนี้จะไปกับเพชรลอยดองของบริษัทเรือไฟไทย เที่ยวไป
 ตามฝั่งทะเลทางบกยี่ไต จะไปที่ไหนอย่างตั้งใจจะไปคิดเอาข้างหน้า
 สดแต่จะเป็นการสะดวก ขอให้โปรดหยดลาพระหัตถ์ไว้คราว
 หนึ่ง ถ้าหากว่าไปหยดพักเป็นหลกแหล่งลงที่ไหนนานวัน อัน
 อาจจะมีลาพระหัตถ์ที่นั่นได้ ก็จะกราบทูลมาให้ทรงทราบ

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

บันทึกความเห็นในกฎหมายเทศบาลพม่า (ต่อ)

พิธีสิบสองเดือน

เดือน ๕ พิธีสังกรานต์ ทำอะไรเหมือนกบเมืองเราทุก
อย่าง ต่างไปแต่การสงรมุรธาภิเษก มีพระอัครมเหสีชนพระ
มณฑปสงรวด้วย ซงทางเราสงรวแต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว
กษัตริษการตักน้ำในแม่น้ำแห่มาถวายพระเจ้าแผ่นดินนั้น ทาง
เมืองเราไม่มีทำ เห็นจะเป็นด้วยเมืองพม่าตงชอแม่น้ำตงเมือง
หลวงเรียก "อิรวดี" ตามชอแม่น้ำแถวหนึ่งในห้าแห่งประเทศ
อินเดย ซงถอกันว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ จึงตักน้ำในแม่น้ำนั้นมา
ถวายสงรวเพื่อเกิดสวัสดิมงคล แต่นามอิรวดีคนนเรียกเลื่อนไปเสีย
เป็น "อิรวดี"

เดือน ๖ พิธีสมโภชน้ำเสก ทางเมืองเราไม่มีทำที่จะพง
เอามาเทยขกันไค กุระเป็นพิธีทางพระพุทธศาสนา เหตุว่าสงท่าย
น้ำนั้นเขาไปสงรวพระพุทธรูป ส่วนการมละครนนั้น กุระมาตรงกบท
ทางเรามีละครบวงสงรวในพระบรมมหาราชวัง แต่เราทำในเดือน
๕ เป็นงานขนบใหม่

เดือน ๗ ซงมวธิต้อย่าง คช

(๑) พิธีขอฟน วิธากคล้ายกนกับทางเมืองเรา แต่เรา
ไม่ได้ทำเป็นงานประจำ คอขไคฝนแล้งเราจึงทำ

(๒) พิธีสอยพระปริยัติธรรม เมืองเราก็มเหมือนกัน แต่กำหนดวันสอยและหลักสูตรไม่ตรงกัน

(๓) พิธีขออภัย ทางเมืองเราทำกันแต่ทางวัด พระภิกษุ นำดอกไม้ธูปเทียนไปถวายพระเถรกล่าวคำขมาโทษ ทำกันในกาลเช้าพรรษา ล่างที่ทางเมืองพม่าจะเห็นชอบในการกระทำอันนั้น ถ้ายทอคมมาให้ศฤห์สัดทำกันชน

(๔) พิธีแรกนา มีการกระทำตรงกัน แต่ทางพม่าพระเจ้าแผ่นดินยังคงเสด็จ ออกทรงจรด พระนั่งคิลด้วย พระองค์เอง ตามประเพณีโบราณอยู่ ทางเราใช้วิธีแต่งตั้งผู้แทนพระองค์ไปจรด พระนั่งคิลเสียแล้ว พิธีแรกนาเราทำกันในเดือน ๖ ฝนจะตกหรือยังไม่ตกก็ทำ โดยถือว่าเข้าฤดูฝนแล้ว การที่เราทำโดยรีบร้อนเช่นนั้น เพราะดูเหมือนแต่ก่อนจะมีขอรห้ามไม่ให้ใครลงมือทำนาก่อนพระเจ้าแผ่นดินทรงทำการแรกนาแล้ว หากว่าไม่รีบร้อนทำพิธีแรกนาเสียโดยเร็ว แขวงหัวเมืองที่ฝนตกก่อนราษฎรจะเสียผลด้วยต้องรอการทำนาไว้ภายหลังในกรุง แต่ทางเมืองพม่าเขาถือเอาการไถนาได้จริงเป็นหลัก จึงลากมาถึงเดือน ๗

เดือน ๘ ซึ่งมีพิธีสองอย่าง คือ

(๑) พิธีขวชนาคหลวง เมืองเราก็มตรงกัน ต่างกันแต่ชนิดบุคคลซึ่งทรงพระกรุณาโปรดขวชนพระราชาทาน ทางเมืองเราเป็นพระราชาวงศ์ ทางพม่าเป็นสามเณรที่สอยพระปริยัติธรรมได้ ครบขวชน เห็นจะเป็นด้วยพระราชาวงศ์สมัครขวชนน้อยกว่าเมืองเรา

(๒) พธิเขาวัวสสา ควรจะกล่าวถึงการทรงขำเพ็ญพระราช

กุศลในทางพระพุทธศาสนา แต่หาได้กล่าวไม่ ได้กล่าวถึงแต่

การเสด็จออกมหาสมาคม คณะบกพร่องอยู่

เดือน ๕ พธิ "สะเยกน - เบว" ก็จะเขียนเฉลิมพระชนม

พรรษา ถ้าเทียบด้วยกฎมนเทียรบาลของเรา ทักจะได้แก่พธิ

ตุลาภา

เดือน ๑๐ พธิ "เหศคธ - เบว" ก็จะตรงกับพธิอาศวยช

ซึ่งมีในกฎมนเทียรบาลของเรา คือพธิแข่งเรือ แต่เราทำในเดือน

๑๑ ทางพม่าทำในเดือน ๑๐ อาจเป็นด้วยฤกษ์น้ำมาผิดกัน

เดือน ๑๑ พธิออกวัวสสา อยู่ข้างจะเข้าใจยาก ขอทหมาย

ก. ข. ค. ด. อธิบายพธิอินทราภิเษกในกฎมนเทียรบาลของเราเข้าไป

ที่เดียว แต่ก็เป็นการฉลองบุญอย่างงานของพระสงฆ์ ซึ่งกล่าว

ไว้ในข้อ ง. ทหมาย ค. เป็นผ้าข่าน้ำ ทหมาย ฉ. เป็นถอนาสารท

ทหมาย ง. เป็นฉลองบุญของพระสงฆ์ซึ่งอยู่จำวัวสสา เมืองเราไม่

ได้ทำ

เดือน ๑๒ ซึ่งมีสองพธิ คือ

(๑) พธิทอดกฐิน ผิดกันอยู่ที่ทางพม่ามุ่งไปในทางทำผ้า

ทางเรามุ่งไปในทางนำผ้าไปทอดถวายพระสงฆ์ ส่วนการที่พระเจ้า

แผ่นดินเสด็จไปบูชาเทวรูปที่หอเทวาลัยนั้น ก็ไปเข้าทางพธิตร

ียมพวายของเรา ซึ่งแต่ก่อนพระเจ้าแผ่นดินเสด็จตามสั่งพระเป็น

เจ้า ซึ่งนำเทวรูปออกแห่จนถึงเทวสถาน

(๒) พิธีเผารูปปราสาทจำลอง หมกขัญญาที่จะคาดเห็น
ว่าทำเพื่ออะไร เพราะเราไม่ได้ทำ แต่ทางมณฑลอุดรของเรา
พิธีเผาปราสาทผึ้ง น่าจะเป็นพิธีอย่างเดียวกัน แต่พิธีปราสาทผึ้ง
ของเราก็งงไม่เคยได้ฟังคำอธิบายของใครเลย ว่าทำกันอย่างไร
และทำเพื่ออะไร

เดือน ๑ ชงมสังข์พิธี คือ

(๑) พิธีถวายข้าวใหม่ เมืองเราไม่ได้ทำ หรือหนึ่งจะ
ได้กับพิธีถวายข้าวยากของเรา ซึ่งเราทำในฤกษ์สารท

(๒) พิธีทักทาย ชอนเคยได้ยินที่ไหนนึกไม่ออก และ
จะทำอะไรก็จำไม่ได้ ที่ทางพม่าว่าบายซารูปพระขันธกุมารก็ควรแล้ว
เพราะว่าคำ ทักทาย เป็นชื่อพระขันธกุมาร เป็นพิธีพราหมณ์
แท้ เราไม่ได้ทำ

เดือน ๒ พิธีออกสนามใหญ่ ต้องกนกขันธ์ในกฏมนเทียร
บาลของเรา แต่เราทำเรียวลงมา มีแต่แห่ช้างแห่ม้า ลางคราวิก
มีผลช้างช่วย เรียกเสียว่าพิธีเซนทรควสนาน แต่เคยวนเราก
เลิกไม่ทำแล้ว

เดือน ๓ พิธีทำข้าวยาก เราเคยทำในฤกษ์สารท แต่ที่
กล่าวนคไกลไปทางกวนข้าวทิพย์มากกว่า ซึ่งเราทำในฤกษ์สารท
เหมือนกัน

เดือน ๔ ชงมสังข์พิธี คือ

(๑) พิชิตวงศ์รวงเทพารักษ์ ทางเราก็มีประเพณีทรงขวง
สรวงเหมือนกัน แต่ฝากอยู่ในพิชิตอื่น ไม่มีพิชิตทรงขวงโดย
เฉพา:

(๒) พิชิตของพระทราย ทางเราก็มีเหมือนกัน แต่ทำใน
เวลาสงครามที่ ซึ่งล่าไปกว่าพม่าหน่อยหนึ่ง
อินพิชิตเลยบพระนครนนเป็นพิชิต ซึ่งควรจะทำเมื่อไรก็ได้

Handwritten signature

ข้าหมื่นปลายนเนิน คลองเตย
วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๗๘

★ ★ ★

บ้านจีนนามอน บึง

วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จพระนริศร ฯ

ในจดหมายของหม่อมฉันฉบับนี้ เรื่องที่จะทูลเสนอเชิญ
สยคราวเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์โดยมาก เมื่อสัก ๒
สัปดาห์มานี้ มีพระออกมาบิณฑบาตแล้วแหวะมาหาหม่อมฉัน เป็น
เปรียญวิเศษราชประดิษฐ์สมมหาจุฬารัตนคฤหาสน์ ๑ พระอินทขันธ์เทพสุนทร
ชอพระชมองค์ ๑ ต่อมาอีกสักสองสามวัน เปรียญวิเศษเทพสุนทรชอ
พระมหาเปรมออกมาอีกองค์ ๑ ไปพักอยู่ที่วัดบุญโลภิกุส พวกไทย
ทั้งหม่อมฉันและพวกทนายอนช่วยกันอุปการะตามเคย เมื่อ

หม่อมฉันสนทนาปราศรัยพระภิกษุ ๓ องค์นั้น ตามถั่งเรื่องที
 เห็นในหนังสือพิมพ์ว่ามพระสงฆ์เป็น เกกเหม็งชนอกด้วยเหตุอันใด
 เธอตอบว่าเธอเข้าใจว่าเกิดชนแต่มีพวกคฤหัสถ์ขยง แต่เลยมี
 ผลมาถึงตัวเธอด้วย เพราะตงแต่เกิดเรื่องเกกเหม็งคราวหลังน
 คนทำบุญต่อพระสงฆ์น้อยลง เธอออกบิณฑบาตเคียวน ไค้อาหาร
 ไม่ใคร่พอฉัน ถ้าไม่ไค้อาศัยการ เลียงขของวัดก็เห็นจะเคือกร้อน
 แต่ส่วนหม่อมฉันเองไม่ประหลาดใจอันใด ไค้เคยบอกสมเด็จพระ
 พุทธโฆษาจารย์กับพระพิมลธรรมไว้นานแล้ว ว่าให้ระวังเถิดมัน
 จะเกิครำคาญด้วยเรื่องเกกเหม็ง เพราะมันอยู่ในหลัก ๓ ข้อของ
 สัททิกคณมิมวณิสัม ถือว่าข้อ ๑ ต้องทำลายคาศสนา ข้อ ๒ ต้อง
 ทำลายความผูกพันในครัวเรือน ข้อ ๓ ต้องทำลายวิธิการปก
 ครองอย่างอน มีอยู่ตงน เห็นในหนังสือพิมพ์หม่นมการทงไบ
 ปลิวคณมิมวณิสัมแพร่หลาย มันก็อยู่ในเรื่องเคียวกันนเอง เป็น
 นำอนาถใจอยู่อย่างหนึ่งทีไค้ย่นว่ามีเปรียญประโยคสูง ๆ แม้เป็น
 คิษย์พระพิมลธรรมอยู่ในวัดมหาธาตุ ไปเข้าชอกกับเขาด้วย ช่าง
 งมกายไม่พิจารณาขอความในเรื่องราวทเขาชอกกันย่นน ชงท
 ริงขอให้ทำการให้เกิคโทษแก่พระคาศสนา และการที่ไม่ฟังเป็น
 ไค้โดยวิสัยมนุษย์ หม่อมฉันไค้ย่นว่าเจ้าคณะสงฆ์ไม่รับเรื่องราว
 ให้ไปยื่นต่อกระทรวงธรรมการ ๆ กำลังให้ไค้สวนอยู่ ทราบแต่
 เพียงเท่านั้น

เรื่องเกี่ยวกับหม่อมฉันที่มตอมา เมื่อสองสามวันนั้นหม่อม
 ฉันได้รับลายพระหัตถ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ไบ ๑ ครัสขอให้
 แต่งหนังสือเรื่องประวัติคณะสงฆ์ธรรมยุติกาวาย ท่านจะทรง
 พิมพ์ด้วยทุนของท่านเอง ค่อนนั้นมาอีกสองสามวันได้รับลิขิตของ
 สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์อภิกขัมภ์ ๑ นำฉันทะเลของพระกรรมการคณะ
 ธรรมยุติ เชิญให้หม่อมฉันแต่งหนังสือนอกทาง ๑ หม่อมฉันก็
 ยอมรับจะแต่งถวาย เกิดเป็นกิจเพิ่มขึ้นสำหรับหม่อมฉันอีกอย่าง ๑
 แต่ในเบื้องต้นจะต้องการหนังสือซึ่งจะต้องเก็บความมาใช้เป็นหลัก
 ฐานเสียก่อน แล้วจึงจะลงมือแต่งได้ หม่อมฉันแต่งหนังสือ
 เมื่อใด จะส่งไปถวายท่านเป็นตอน ๆ ขอให้ช่วยทรงตรวจแก้ไข
 และทักท้วง

หมื่นเขาเริ่มงาน Jubilee ที่เมืองยบงแล้ว แต่หม่อมฉัน
 จะรอเรื่องไว้ให้เสร็จงานจึงจะเขียนพรรณนารายการถวายท่าน

หญิงมารยาตร์กับหญิงแก้วจะกลับวันจันทร์ที่ ๒๓ นี้ ด้วยได้
 ข่าวมาว่า หญิงจงอาการทรุดลงอีก จะต้องกลับเข้าไปกรุงเทพฯ
 น่ากลัวจะไม่เป็นการ หม่อมฉันได้สั่งหญิงมารยาตร์ไปว่าถ้ามี
 เหตุการณ์เกิดเกี่ยวด้วยหญิงจง ให้ทูลปรึกษาหารือ และขอพระ
 บารมีท่านเป็นทัพอง ด้วยหวังใจว่าจะทรงพระกรุณาโดยไม่รังเกียจ
 ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

กิ่ง ๒๖ กษม ๒๔๗๗

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทุก สมเด็จพระพรยาจารย์ ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันเสาร์ เกลากระหม่อมไต่รับลายพระหัตถ์ลงวันที่
๑ เดือนนี้ จึงจะกราบทุกทอขเสียให้สนโสดหมดความก่อนไปเที่ยว
เรื่องพระสงฆ์ชวนวายนนาราคาญจริง คุประภาคแจ้ง
ความของพระสงฆ์ทลงหนังสือพิมพ์ สำนักไม่สมเป็นพระสงฆ์
เลย อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนั้นคุสมเด็จพระสังฆราชเจ้าไม่ตกพระ
ทัยเลย

นิทานประกอยการเล่นระเบง ที่ว่าพระอิศวรจะ โสกันต์
พระคณศนั้นฟังไม่ได้ เพราะประเพณีโกนจุกไม่มีในอินเดีย ยิ่ง
กว่านั้น มีพิธีในกฎมนเฑียรบาลหลายอย่างที่มีระเบงโหม่งครุ่ม
แต่ล้วนไม่เกี่ยวกับโสกันต์ทั้งนั้น เห็นได้ว่านิทานประกอยการ
เล่นระเบงนั้น ผูกขึ้นในกรุงเทพฯ นี้เอง เพราะว่ารเบงที่เล่น
ในกรุงเทพฯ นี้ มีแต่เล่นงานโสกันต์อย่างเดียว

กลางไม้ เกลากระหม่อมเคยเห็นรูป ในสมุดฝรั่งเขียน
ถ่ายรูปเขียนรูปบนในอินเดียมา จะเรียกชื่อหนังสือว่าอะไร
ไม่ได้จำไว้ ในนั้นรูปหนึ่งเป็นเทวดายืนเป็นวงถือไม้สองมือค
กระทบไม้กัน ตรงกลางมีกลองตั้งบนขาอยู่ใบหนึ่ง พอเห็นเข้า
ก็ต้อออกปากร้องว่า “อฮ นึกกลางไม้” เขากหนังสือเป็นตัว
สันสกฤตไว้ว่า “สิราสุ มณฺฑล”

อย่างไรก็ดี จะได้ออกรายงานพราหมณ์ศาสตร์ในเรื่องการ
เล่นเหล่านี้

ขอทูลถวายรายงานต่อไป ในคดีรูปประกอบเรื่องสาวีตรี
พระสุริยาศาส์ส่งหนังสือให้นายกิมโรงพิมพ์พระจันทร์มาให้ คยประ
หนึ่งว่าพระสุริยาศาส์จะให้นายกิมพิมพ์ และให้นายกิมไปติดต่อกับ
หอสมุดเอง ในหนังสือให้นายกิมว่า รูปนั้น หอสมุดให้นายมิกก
ไปทำพิมพ์ยังไม่ได้ออกมาจนบัดนี้ เพราะฉะนั้นให้มาขอต้นรูปภาพ
ที่เกล้ากระหม่อม เกล้ากระหม่อมต้องตอบว่า เกล้ากระหม่อม
ถวายคนชนไปทีเดียว ไม่ใช่ถวายสำเนา ไม่มีอะไรจะให้อีก
แล้ว เป็นการประหลาดหนักหนา ทำไมมารัดเอาแก่เกล้า
กระหม่อม ไม่ไปรัดเอาแก่นายมิกก

หม่อมอ่อนกรมราชบุรุษแจ้งแก่กรมเลี้ยวแล้ว ไปเที่ยววกเกิด
แล้วชนรยมนตรีไปเที่ยวตะกั่วยา รยมนตรีไปตกถนนคิดว่าที่ข้าย

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

คำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระยาตากวาง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวานนี้หญิงมารยาตรเซียวลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๕ ไป
ให้ และบอกว่าหญิงงกกลับกรุงเทพ ฯ แล้ว วันนั้นเกล้ากระหม่อม
ไปเยี่ยมเธอ คร่างกายซบซอมผิดคิดว่าเมื่อออกไปหัวหินมาก เกล้า
กระหม่อมเห็นว่ากลับกรุงเทพ ฯ เสียหนัก ทหัวหินกันดารทุกอย่าง
ในการรักษาชีวิตด้วยหมอด้วยยา ในการเลี้ยงตัวกับชีวิตอาหารที่
จำเป็น เช่นนมสด เป็นต้น ทั้งอากาศทะเลก็สังเกตุว่าหนัก คน
เจ็บมารักษาไม่ค่อยอยู่ กลับกรุงเทพ ฯ เสียหนักแล้ว ตัวเธอเองก็
รู้สึกว่ายายช่นกว่าอยู่หัวหิน ส่งสารเธอ เธอคร่ำครวญถึงฝ่า
พระบาทมาก

ต่อไปนี้จะกราบทูลทอความในลายพระหัตถ์ ข้อที่จะทรง
แต่งเรื่องธรรมยุตินั้นไม่ค่อยชอบ ด้วยเห็นว่าจะไม่เป็นการกระทำ
ที่ร้ายแรง เกรงจะมีภัย ขอใต้ทรงระวังให้จงหนัก

เมื่อวานนี้เกล้ากระหม่อมไปหาพระพิมลธรรม พยนาถกิม
โรงพิมพ์พระจันทร์ทนน ไต่ต้อว่าแกเรื่องรูปสาวตรี ว่าควรที่จะ
ถามทวงเอาทางนายมิกก ไฉนไม่ทำ กลับมารัดเตาแก่เกล้ากระหม่อม
แกหัวเราะว่าถามทวงแล้ว นายมิกกว่ารูปอยู่เมืองญุ่น ไต่ความ

ท่านเกล้ากระหม่อมมกัใจ ด้วยเป็นอนนายมิกกรยว่าอยู่ทศว ต้อง
รับผิดชอบที่จะสั่งคน ของไม่สูญหายอย่างคาด
ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พร

เรือวลย

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๔๗๔

กราบทูล สมเด็จพระยาตากวาง ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมเขียนหนังสือถวายมาเมื่อวันที่ ๑๐ มีเรื่อง

ธรรมดาอย่างห่วยห่วย ไม่กล้าเขียนยาวด้วยเกรงไม่ปลอดภัย

ตั้งใจจะมาเขียนเพิ่มเติมส่งถวายทางหัวเมือง จึงมาเขียนในเรือ

ทุกถวายต่อไป ถ้าเป็นการที่เกล้ากระหม่อมคิดมากเกินไปแล้ว

ขอประทานโทษ

ฝ่าพระบาททรงทราบหรือเปล่า เมื่อหลายเดือนมาแล้ว

มีหนังสือพิมพ์ค่าเอาทลกระหม่อมเบง เรื่องจดตงพระธรรมยุต

และค่าเลยถึงพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสยตอลงมา ตลอดถึงพระราช

วงศ์ เหตุว่านับถือพระธรรมยุต เป็นถ้อยคำหยาบคายมาก มี

คนอ่านเลือกเดือก เขาตัดส่งมาให้เกล้ากระหม่อมดูสองอาทิตย์เกอล

เป็นของสองหนังสือพิมพ์ อ่านความปรากฏเห็นว่าที่เขาตัดส่งมาให้

นั้นไม่ใช่เป็นค่าแรก มีอย่างถึงค่าที่ได้อีกมากก่อนแล้ว คงจะได้ค่า
มาหลายตกแล้ว ไปฟังทางวัดว่าพระจะว่าอะไร ได้ทราบความ
จากสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ว่าใครร้องขออารักขากระทรวง
ธรรมการไป เรอังกส่งมาโตคราวหนึ่ง.....

เมื่อเป็นดังนี้ จะแต่งหนังสือยกยอธรรมยติประกาศออกไป
จะไม่เท่ากันเอาพันไปใส่ไฟ ซึ่งเหอกลงแล้วให้กลับลุกช้อชนชกหรือ
เกรงว่าจะเป็นทางกระทำที่ไม่ฉลาด เชื่อว่าผ้าพระบาทยังไม่ทรง
ทราบความขึ้นมาโดยตลอด จึงกราบทูลให้ทรงทราบ เพื่อบรร
ระวังพระวาทาที่จะแต่งไป อย่าให้เป็นเหตุที่เขาจะตำทลกระหม่อม
ให้ออกได้ อันเป็นการไม่สนุกอย่างยิ่ง ถ้าจะใคร่ทรงทราบว่า
เขาค่าอย่างไร ตรัสสั่งนายสมบุญให้คนหนังสือพิมพ์เก่าในหอ
สมุดส่งมาถวายก็จะได้ทรงทราบ เชื่อว่าพระโทะศักดิ์จะลูกโพลง
ทเดียว

นอกจากนี้ยังมีเรื่องช้อชอนชนมาอีก สมเด็จพระ
วชิรญาณวงศ์สั่งในหน้าที่เจ้าคณะธรรมยุติกแทนสมเด็จพระสังฆราช
เจ้า ให้ยุบเลิกวัดดวงแข (วัดธรรมยุติก) ไล่พระเณรออก ไม่ใช่
เป็นวัดต่อไป ชาวบ้านพากันเดือดร้อนร้องแรกแหกกระแหงกันใหญ่
เมื่อเขาขอทราบเหตุทลส่งขยยกโตค้ำชแจงว่า เพราะพระสงฆ์ใน
วัดนั้นไม่ปรองคองกัน ผู้น้อยกล่าวโทษผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่กล่าวโทษ
ผู้น้อย ค้ำชแจงโดยประการถึงนักคเป็นว่า ราคาญใจชนมาก
ส่งทลลาวยวัดเสีย ชาวบ้านคงเห็นเป็นการไว้อำนาจราชศักดิ์ ได้

ร้องคัดค้านและวิงวอนให้ตั้งเป็นวัดต่อไป ในที่สุดก็อยู่แก่ชาวบ้าน
ตกลงจะตั้งเป็นวัดชนใหม่ แต่ว่าจะเป็นวัดธรรมยุตหรือมหานิกาย
นั้นแล้วแต่จะจัดได้ เกล่ากระหม่อมเห็นเป็นเรื่องทำให้ธรรมยุต
เสียชื่อเสียงลงไปอีก เป็นการฆ่าตัวเองไม่คิดเลย

กราบทูลเรื่องขุ่นมัวมามากแล้ว ทนจะกราบทูลเรื่องส่วน
ตัวจะมาเที่ยวตากอากาศต่อไป ไต่ลงเรือวลัยในวันที่ ๑๑ เวลา
บ่าย ๕ โมงครึ่งเรือออก แล่นลอยเตงเตงมาในทะเลตลอดคืน

วันที่ ๑๒ เวลายามครึ่ง เรือแวะรับสินค้าที่บ้านสับพล
แล้วไปถึงชมพรเวลา ๕ ทุ่มครึ่ง ขนไถ่สินค้าขนลง แล้วหยุด
นอนพักอยู่ที่ถนนตลอดคืน

วันที่ ๑๓ ย่ำรุ่งเรือออกเดินต่อไป เช้า ๓ โมงครึ่งหยุด
ที่ตะโก เช้า ๕ โมงหยุดหลังสวน บ่าย ๓ โมงครึ่งหยุดที่ฝรัง
เรียก "ตาช" ย่ำค่ำหยุดที่ฝรังเรียก "คิว" ซอตาบลดที่ฝรังเรียก
ทั้งสองแห่งนส่งสยเหลือเกิน สงสยตั้งแต่มาทะยวเมอบกถายน
แล้ว จึงให้ลองสย ก็ไปไต่ความจากคนโดยสารชนคาตพาซึ่งเขา
เป็นชาวขี้กั๊ไต เขาบอกว่า "ตาช" คือท่าจ่าย "คิว" คือ
ท่าบลดคิว อยู่ในอำเภอไชยา ทำให้โล่งใจไปมาก เวลายาม
ครึ่งถึงอรุขานดอน เรือหยุดรับส่งสินค้าแล้วออกเดินต่อไป

วันที่ ๑๔ เวลาเช้า ๒ โมง เรือหยุดที่สี่ชล (ศรีชล)
บ่ายโมงครึ่งไปหยุดที่นครศรีธรรมราช ขนไถ่สินค้าแล้วเรือออก
เดินต่อไป

วันที่ ๑๕ ก่อนโมงเช้าถึงสงขลา ก็ยัดขึ้นโเวตาเขียนลงมา
 รัย ฝ่ายเราปรึกษากันว่าจะขนคหรือจะลดยะล่องกินอากาศต่อไป
 ก็กรรมาธิการในครอบครัวยกกลางกันว่าไปต่อไป เพราะยังสบาย
 จึงจัดส่งคนครัวและเครื่องครัวให้ยกขึ้นโเวตาเขียนพาสขึ้นไปก่อน
 ครัวในเรือไม่ต้องหาอาหารกินเอง จะได้เปลืองพระราชทรัพย์
 น้อยลง เมื่อเรือได้สินค้าแล้วก็ออกเดินต่อไป ถึงยัดตานเวลา
 ย้าย ๕ โมง เรือหยุดขนได้สินค้าที่ยัดตานนมสินค้ามากกว่าท่า
 ไหนหมดก็ได้หยุดขนได้มาแล้ว ขนได้กันตั้งแต่ย้าย ๕ โมง จน
 ๒ ยามจึงแล้ว เรือเลยจอดพักนอนอยู่ที่นั่นตลอดคืน

วันที่ ๑๖ เวลารุ่งสว่างเรือออกเดินต่อไป เวลาเช้าโมง
 หนึ่งกับ ๔๕ นาที เรือหยุดได้สินค้าที่เตลูนิน แล้วไปถึง
 นราธิวาสเวลาเที่ยง ได้สินค้าแล้วไปตากใบถึงในเวลาทุ่มครึ่ง
 ขนได้สินค้าแล้วหยุดพักนอนที่นั่นอีกคนหนึ่ง

วันที่ ๑๗ เวลารุ่งสว่างออกเรือ โมงเช้าถึงกะลันตัน
 หยุดได้สินค้าแล้วเดินต่อไป วันนั้นเป็นวันวิสาขบูชา แต่มาเดิน
 ทางอยู่ในเรือ สุกขัญญาที่จะทำอะไรก็ได้ คนไทยที่เทียบชั่งมิตก
 มา แต่ขาดดอกไม้หอม จึงจัดการเอาแป้งละลายน้ำอบเจิมเทียบ
 แขนบทลกระหม่อม เรียกประชุมลูกเมียบูชาพระรัตนตรัยตามมี
 ตามได้ ขอถวายพระกุศล

วันที่ ๑๘ เวลาบ่ายรุ่ง เรือหยุดได้สินค้าที่ท่าอะไรเหลือ
 ที่จะรู้ ก็ยัดขึ้นเรียก "เคอเทร" หนังสือฝรั่งเขียน Cratray แล้วเรือ
 ออกเดินต่อไป

สิ่งเกศศิลาที่นำลงมาบรรทุกเรือ ตามท่าดอนแก่นคร
 ศิริธรรมราชและเหนือขึ้นไป มีชาวกบปลาเค็มเป็นมากกว่าอน
 ดอนไต้นครศิริธรรมราชลงมา มียางกบหมุ่เค็มเป็นพัน แต่ยาง
 มากกว่าสิ่งอื่น ส่วนสินค้าที่บรรทุกมาจากกรุงเทพฯ ได้ลงตาม
 ท่าต่าง ๆ นั้น มีสีเมนต์มากกว่าสิ่งอื่น เป็นสีเมนต์ตรางัวหรือ
 ควายทำมาจากเคนมารค ไม่ใช่สีเมนต์ไทยตราช้าง เห็นจะเป็น
 ทางหาผลประโยชน์ของห้างอีสต์เอเชียติก จะได้อะไรเยอะมาก
 อยู่ รู้สึกประหลาดใจไม่ได้คิดถึงว่าเรามีการก่อสร้างที่ตองใช้
 สีเมนต์มากมายถึงเพียงนั้น

วันที่ ๑๕ เรือเดินเรือมาไม่แวะที่ไหนอีก และว่าจะไม่แวะ
 ที่ไหนจนกระทั่งถึงสิงคโปร์ เมื่อถึงแล้วจะได้จัดส่งหนังสือถวาย
 โดยทางไปรษณีย์ เกลากระหม่อมหมัดทั้งครอบครัวต่างมีความ
 สุขรื่นเรงยินดีใจทั่วกัน เมื่อแรกมาแม่โตเมาคลน แต่ที่หลัง
 ค่อยหายไป เห็นจะเป็นด้วยชินเข้า อันนั้นและเป็นเหตุให้ปรึกษา
 กันออกอกเมื่อถึงสงขลาว่าจะชนิดหรือไปต่อไปดี มีความระลึก
 ย่นถึงฝ่าพระบาทอยู่ด้วยกันทุกคน หวังว่าฝ่าพระบาทจะทรงพระ
 สำนัญพร้อมทั้งพระญาติ เมื่อขาดบิจะเขียนหนังสือส่งมาถวาย
 แต่สงขลาอีก

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

★ ★ ★

สงขลา

วันที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก
เกล้ากระหม่อมชนจากเรือมาอยู่สงขลาจนแล้ว จะมีลาย
พระหัตถ์โปรดประทานไปก็ได้อแล้ว จะเขียนอะไรกราบทูลมากกว่า
นักจะไม่ทนส่งเมล็ดวนอาทิตย์ที่ ๒๖

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พรหม

บ้านชินนามอน บึง

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จพระนริศร
เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับ
ลงวันที่ ๑๕ ซึ่งสังเกตว่าท่านทรงเขียนในเวลาว่างเมื่อเสด็จมาในเรือ
วลัย และมาทางไปรษณีย์เมื่อมาถึงเมืองสิงคโปร์ หม่อมฉันก็ขบถ
ลึกทุกคนมีความยินดีอย่างยิ่ง ททราบายว่าเสด็จประพาสทางเรือมี
ความสุขสบายทั้งพระองค์และผู้ติดตามโดยเสด็จ คือคุณโต โดยเฉพาะ
ประหลาดที่หายเมาคณเภาเป็นชนะหญิงพนักได้ จนได้ตามเสด็จลงมา
ประพาสถึงเมืองสิงคโปร์ นักเสวยกายอยู่นครหม่อมฉันไม่ทราบก่อน

ถ้าทราบก่อนเสด็จถึงเพียงสัก ๒๔ ชั่วโมงคงจะพยายามไปเฝ้าทูลนม
 เพราะจากขบวนอาจไปได้ไม่ยาก ไปทางเรือหรือทางรถไฟระยะทาง
 ๒๔ ชั่วโมง ถ้าไปเครื่องบินระยะทางไม่ถึง ๕ ชั่วโมง แต่คิดเมื่อ
 ไตรยลาฯ พระหัตถ์เห็นว่าเรือวลยคงถึงแล้วสัก ๒ วัน เรอนนจะกลับ
 จากสิงคโปร์วันใดก็ทราบไม่ได้ จึงเห็นว่าพณวิสัยที่จะไปเฝ้าทูลนม
 สิงคโปร์ แต่ทเมืองสิงคโปร์มีพระองค์หญิงประภาวสีต เชิดชอรับ
 อาคันตุกะคนิก หม่อมฉันเชื่อกว่าคงได้มารบเสด็จด้วยความยินดี
 หลวงวศมิสารภงสุลสยามเขาเป็นคนชั้นสมัยใหม่แท้ แต่เมื่อเขามา
 ขันงเคยมาหาหม่อมฉันดวงอธยาศย์ไม่แสดงความรังเกียจเจ้า พระ
 องค์หญิงประภาวสีตก็เคยออกพระโอษฐ์ชมกับหม่อมฉัน หม่อมฉัน
 เข้าใจว่าเขา คงมาแสดงความเอื้อเฟื้อ ต่อพระองค์ท่านด้วย เหมือนกัน
 แต่อย่างไรก็ดี หม่อมฉันหวังใจว่าการทเสด็จไปประพาสถึงเมือง
 สิงคโปร์ คงจะสนุกสบายทั้งพระองค์ท่านตลอดจนผู้ไปตามเสด็จทุก
 คน หม่อมฉันขอทูลส่งความถึงคุณโตช้อ ๑ ว่าอย่าเพ้อปลงใจว่า
 เมืองขบวนมณก้อย่างเคยวกบเมืองสิงคโปร์นั่นเอง เพราะทจริง ๒
 เมืองนผดกนหลายสถาน ตัวหม่อมฉันเองเคยไปนับครั้งไม่ถ้วนทั้ง ๒
 แห่ง ไม่เคยชอขสิงคโปร์เพราะอากาศร้อนอบและฝนตกไม่เป็น
 กิจจะสักขณะ ผู้คนพลเมืองก็เห็นแต่มุ่งหน้าหาเงินกันจาละห้วนชย
 เสมอทงขานทงเมือง ไปหนไหนดกรูสึกเช่นนน แต่ทขบวนนมเขน
 เกาะเล็กกว่าสิงคโปร์ก็เขนทงขยขงตกว่า อากาศดีกว่า ถ้าอยู่เสย

ทางที่เขาตั้งบ้านช่อง ออย่าเข้าไปซอกแซกทางตำบลค้าขาย ก็อยู่ที่
 อย่างเรียบง่ายสงบเหมือนอย่างอยู่บ้านของตนเอง นอกจากถนนหนทางมี
 ราษฎรที่คนไทยและมีพวกจีนที่คุ้นเคยไทยมาก ทั้งมีภูเขาสูงสำหรับ
 ชนหาอากาศเย็น และที่ส่งของมาจากบ้านใกล้เคียง ใคร ๆ มา
 ขยับบงจึงยอมว่าสบายกว่าสิงคโปร์ทุกคน แม้จนพระองค์หญิงประ
 ภาวเสด็จมาครั้ง ๑ ก็ออกพระโอษฐ์ว่าอยากย้ายมาอยู่ที่นี่ เห็น
 สบายกว่าสิงคโปร์ เหตุใดหม่อมฉันจึงได้ส่งถึงคุณโต เหตุนี้
 เพราะถนนหนทางเหมาะสำหรับชาวกรุงเทพฯ และส่งขลาเขามากมาเที่ยว
 กัน มาจากหาดใหญ่ด้วยรถไฟเวลาบ่าย ๑๓ นาฬิกา ถึงไปร ๑๗.๕๕
 นาฬิกา ข้ามฟากลงบึง ๑๘.๓๐ นาฬิกาได้ทุกวันอาทิตย์และวัน
 พุธสลับก็ กลับไปหาดใหญ่ออกจากบึงเวลาเช้า ๑๐ นาฬิการถไฟ
 ออกจากไปร ไปถึงหาดใหญ่เวลาบ่าย ๑๕ นาฬิกาทุกวันจันทร์และ
 วันศุกร์ ถ้ามาอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นอย่างนักเที่ยวชอบมากนั้นโดยมาก
 เพราะถอกันว่าไม่ต้องพบปะใคร คือมารถยนต์ หม่อมฉันเคยมา
 หลายเที่ยว รู้สึกว่าเวลาที่เหมาะสมแก่การมารถยนต์นั้น ออกจาก
 หาดใหญ่เวลาเช้าวรา ๘ นาฬิกาตามสบายไม่ต้องรีบร้อนราว ๒ ชั่วโมง
 ครองถึง Alorstar (เมืองไทร) แวะชออะไรกินที่ไฮเทลและให้รถไป
 เติมน้ำมันสักครึ่งชั่วโมง แล้วแล่นต่อมาทางสักชั่วโมงหนึ่งถึงสี่
 ปัตตาน มทพกสำหรับผู้เดินทาง จะแวะชออะไรกินก็ได้ หรือถ้าไม่
 แวะเลยมาที่เคียวอกชั่วโมงเศษถึง Butterworth ทำสำหรับเขารถลง

เรือข้ามมายัง ถึงบนงพอทนเวลากันชาวกลางวัน ขางคนท
 มาเขาเที่ยวบนงจนกินอาหารเย็น แล้วจึงกลับไปหาตใหญ่ในวันนั้นกม
 แต่คงเห็นอยเต็มที โดยมากจึงคางพกคนหนึ่งหรือสองคนทบนง
 เทียวเตรจนพอใจแล้วจึงกลับ อีกประการหนึ่งถ้าจะชอหาสิ่งของ
 เครื่องใช้เป็นของฝรั่งหรือญบน มาหาชอทบนงคเหมอนจะหาได้ค
 และถกกว่าให้ไปชอหาทางกรงเทพ ๗ รายการท ทลมาน คุณหญิง
 เหมกัยคุณนายเกสรคล่องแคล่วชำนาญคทเคียว

หม่อมฉนเตรียมเรื่องที่จะทลสนองลายพระหิตถ ฅบข ลงวันท
 ๑๕ พฤษภาคม ๓ เรือง คอเรื่องทพระมหาเถรธรรมยติกาชอให้
 หม่อมฉนแต่งประวัตินกายสังฆธรรมยติกาเรือง ๑ แต่ชอประทาน
 รดไว้เขียนถวายในจดหมายฅบขอน ทวยฉนบายจะยคยาวอยข้าง
 จะทลในจดหมายฅบขนแต่เรืองทพธิวสาชบชา กบเรืองทเขาทา
 การ Jubilee ฅลของรัชมิงคลาของพระเจ้ายอรัชทบนงน

เมอวันวิสาชชน หม่อมฉนคไ้ไปถงวัดไทยบรรคามีในเกาะ
 ชนงนทง ๕ วัด ไ้ถามเรืองประวัติของวัดไว่กอนข้าง ทราบในวัน
 ทไปข้าง รวมเรืองประวัติของวัด ๕ วัดตั้งจะทลคไ้ไปน

๑. วัดปโลติกส อัยริมถนนกาเลไว่กบทรอกพม่า วัดน
 เก่ากชนเพอน เป็นทลสมเด็จพระราชนวกคตอเรียพระราชทานให้พวก
 ไทยในบนงสร้างวัด อยู่ตรง กนกับวัด พม่าซึ่งไ้ พระราชทานน
 อย่างเคียวกัน

๒. วัดประตูลิ้นจี่ (สมเด็จพระกรมพระสวัสดิ์ฯ ขนานนามใหม่
ว่าวัดขนิบงอร) วัดนี้สร้างขึ้นเป็นวัดที่ ๒ อยู่ห่างวัดปโลตีกุสไปทาง
เหนือสัก ๒๐๐ เส้น คงเป็นเพราะพวกไทยที่ตั้งบ้านเรือนอยู่แถวนั้นจะ
มาทำบุญที่วัดปโลตีกุสลำบากจึงขอทสร้างวัดขึ้นใหม่ เมื่อหม่อมฉัน
มาขบถครั้งแรกกว่า ๕๐ ปีมาแล้ว มีแต่วัดปโลตีกุสกับวัดประต
ูลิ้นจี่ ๒ วัดเท่านั้น

๓. วัดจันทาราม เขตอยู่ติดต่อกับวัดประตูลิ้นจี่ ได้ยิน
ว่าเหตุที่จะสร้างวัดจันทารามนั้น เกิดแต่พระสงฆ์ในวัดประตูลิ้นจี่
รังเกียจกัน พวกสัพพรหมจึงไต่แยกวัดกัน แต่เดิวนั้นไม่มีพระ
หรือมีพระ แต่องค์เดียว แม้วิน วิสาขบูชา ก็ไม่ได้ทำ อะไรในวัด
จันทารามนั้น

๔. วัดสว่างอารมณ์ อยู่ห่างข้างใต้ไม่ห่างวัดปโลตีกุสนัก
ว่าเศรษฐีคนหนึ่ง สร้างขึ้นเมื่อไม่ช้านัก ในเวลานั้นมีพระอยู่รูปเดียว
ชื่อท่านแดง บอกหม่อมฉันว่ามาแต่เมืองนครศรีธรรมราช แต่
ถาเนียงพดเป็นชาวบางกอก คำผู้สอนพดกันว่าพวกนี้กลับมักชอย
อาศัยที่วัดสว่างอารมณ์

๕. วัดขยฆาราม อยู่ติดต่อกับวัดสว่างอารมณ์มาทางข้าง
เหนือ โยสถารามทำเรื่องขร่อยกว่าวัดอื่น พระประธานเป็นแบบหล่อ
จำลองพระชินราชมถง ๓ องค์ มีพระอยู่ ๒ องค์ ๆ สมภารนับว่าเป็น
คนสำคัญในขบถนั้น ชื่อขรรวตาสีแก้ว นัยว่าอายุกว่า ๘๐ ปีแล้ว

พอหม่อมฉันไปตั้งกลองมาหา แส้ตงกริยาอย่างคนคุ้นเคย บอกว่า
 เมื่อยังหนุ่มเคยอยู่วัดมกุฏ ฯ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณะยังประทับอยู่
 วัดนั้น บ้างก็ไปอยู่วัดราชบูรณะ กับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
 (แสง) ว่าสมเด็จพระมหาสมณะไม่ทรงรังเกียจจะอยู่ที่ไหนก็ได้ตาม
 ชอบใจ มาอยู่ขณังกว่กว่า ๒๐ ปี เคยอยู่วัดสว่างอารมณ์ไม่ถูกกับ
 พระในวัดนั้นจึงขอทแยกมาสร้างวัดขบขารามขึ้นใหม่

เรื่องยขลทำกันใหญ่โตมาก ตามประเพณีถึง ๗ คน หม่อม
 ฉันนึกว่าพวกอังกฤษเขาไปอยู่กรุงเทพ ฯ เมื่อถึงวันเฉลิมพระชันษา
 เขาก่อตส์ห่มแก่ใจ แแต่่งประเพณีทุกข เรามาอยู่ขณนงเฉยเสี่ยในงาน
 เช่นนี้ ขใจจิดเต็มหน้าอาย จึงให้หญิงพิลยนายช่างคิคแแต่่งบ้านตาม
 กำลึง เธอคิคทำเป็นธง ๒ คน ขวักนคคทหน้ามข Cinnamon Hall
 ธงอังกฤษขาง ๑ ธงไทยขาง ๑ คนธงเป็นไฟฟ้า ขคเป็นสง่าคิ ใน
 การต่าง ๆ ขเขาทำ หม่อมฉันพยายามเทยวคทกขอย่าง มการแห
 ขน แห่มลายู แห่นักเรียน แห่เรือ แต่ไม่มีอย่างคิทหน้าแแต่่ง
 พรรณนามาทล เพราะทงเงินและมลายูมักชอบคิคทำอย่าง “หิวหรง”
 ไปเสี่ยทงนน ไม่มีอะไรนำคทเขนของเงินเทหอรอมลายูแแต่ เขาทำ
 เหยยญทระลกล่งมาขายจากประเทศอังกฤษ แลเพิ่มพิสมครปการ
 กคแแต่่งยขลททำในขณนงน หม่อมฉันจึงหาคิเหยยญทระลกลเหยยญ
 ๑ สุ่มคทระลกลเล่น ๑ สุ่มมาถวายท่านพรอมกขจคทหมายคขขน

มีความเสียใจอยู่หน่อยหนึ่งที่ต้องทูลว่า หม่อมฉันเกิดมี
 อาการช่วยชนเมื่อนพฤษภศก ๒๓ รู้สึกเสาะแสวงคล้ายกับหวัดจะลง
 คอมา ๒ วัน ครั้นถึงวันพุธเวลาบ่ายอากาศร้อนอบ หม่อมฉันแต่งตัว
 เครื่องบางขนรถไปตาก อากาศก็แห้งเหลือ เทยวอยจน เวลาค่ำรู้สึก
 เย็นคล้ายกับจะสะท้าน เอาเสื้อคลุมใส่ก็ส่งไป กลับมาถึงบ้าน
 หม่อมฉันผลอตัวไปอาบน้ำเย็นตามเคย ไม่อาบน้ำอุ่น เวลาเช้านอน
 รู้สึกเหมือนอย่างกับจะเป็นหวัด ถึงตอนเช้ามืดเกิดหนาวเป็นกำลัง
 หิมผ้า ๓ ผืนแล้วยังต้องใส่เสื้อตัวเดียว ถึงต้องปลุกหญิงเหลือด้วย
 เสียงแหงควยเสียบคอกกระหาญนำเป็นกำลัง ลุกต่างเอะอะให้ไปตาม
 หมอมาในเวลาเช้า หมอตรวจปรอท ๑๐๒ ว่าเป็นไข้หวัดให้ยาแล้ว
 บังคับให้นอนแช่อยู่ในเตียง มีอาการทงไอทงจามทงซากคายน้ำลาย
 และเสมหะวุ่นตลอดวัน รุ่งขึ้นจึงค่อยคลาย แต่เกิดโรคกล้ามเนื้อ
 คอขยับคาคเพิ่มจนทำให้ลึกลงยากกว่าปรกติ แต่อาการค่อยคลาย
 มาโดยลำดับ ถึงเช้าวานนี้ได้รับลายพระหัตถ์ประทานมาแต่สงขลา สั่ง
 นกเบิกเขียนจดหมายถึงกันตามเคย ก็มีความยินดี ประจวบอาการ
 ค่อยคลายขึ้น ก็เขียนจดหมายฉบับหนึ่งส่งมาถวาย.

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

เจ้าพระยาพระเทพ

ป.ล. กับได้ส่งตัวตราไปรษณีย์ อังกฤษาทำเป็นตระลักในงาน
 ยบลดควย๔ ดวง ได้ยินว่าทำควลายเตยวกันทงหมด ผิดกันแต่ที่
 หนึ่งสอชอเมอง คลวควลายและควมคคททากังดงามค้อย
 แต่หเรยณยบลกขสมคยบสททาทบง ๒ ลังน จะล้งทาง
 ไปรษณีย์ไม่ไวใจ จึงจะรอกคนไปล้งชลา พบทจะไวใจเมอใด จะ
 ฝากไปถวาย.

ค. ร.

ล้งชลา

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล ส้มเตจกรมพระยาตำรง ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานทลถวายรายงานการเทยวต่อควรวกอน วันที่ ๑๕
 เวลาบ่ายโมงถึงล้งคไปร์ วันแรกมาถนอยข้างลนก เวลาบ่าย ๒ โมง
 พากันชนบกททายอนสนเขย โดยควมเออเพอของเอเยนคห้าง
 อลคเอเชยคก ด้วยนายฉมริสเตยนเสนล้งออกมา เราปรกษากันว่า
 ไปเยยมหญิงเล็ก ประภาวลิต กอนจะเป็นค จัรบถแทกชชอกคนชบ
 ใหไปทประทบกรมพระกำแพงเพชร เขากไม่รู้จก เอเยนคห้างอลค
 เอเชยคกก็ไม่รู้จก ถามไปลคกก็ไม่รู้จก เรายกบอกใหไปทโรงงานทำ
 ไฟฟาโนลไลค ด้วยหวังว่าทนนเขาคงบอกได้ แต่กเคระหะราย ทง
 เอเยนคไปลคและคนแทกชกไม่มีใครรู้จกอกทงนน หญิงอามรู้มาว่า
 ทประทบกรมพระกำแพงเพชรอย่นำเขอร ๑๐ ถนนชะโรกคคจะเลอน

เมื่อบอกเขา เขากว่าถนนซอสนั้นไม่มี ตาเอเยนต์แนะนำว่าให้ไปหากง
 สลัสยาม อันเป็นทางที่ไม่พึงปรารถนาเราไม่ไป เจ้าคนรถออก
 ความเห็นว่าลางที่จะเป็นถนนอันหนึ่ง ซึ่งมีเสียงคล้ายกับชอทหญิง
 อามบอก แต่ในการพดจาปรกษากันอยู่นั้น ทำความคังคตเอาคน
 หย้อยกันเข้ามาลอมพอง ในที่สุดจะเป็นสัก ๓๐ คนไปได้ เราเห็นที่
 ไม่ดีจึงทำความตกลงกับคนขับรถแท็กซี่ ให้เขาพาไปที่เขาคาด ถ้า
 ไม่ถูกกับที่เราหมายก็ให้เขาพากลับมาส่งท่า จึงพร้อมกันขึ้นรถไป
 เขาพาเข้าถนนโซมๆ สายหนึ่งหยุดที่นาเบอร์ ๑๐ เป็นตึกแถวโกโร
 โกโล ในห้องนั้นมีแต่แขกยาหย่าไม่มีทำทกรรมพระกำแพงเพชรจะ
 อยู่ได้ เราจึงสั่งให้กลับ แต่ตรงนี้จะต้องชมคนแท็กซี่ว่ามีบุญญาไว
 พาเรากลับมาแวะถามทวดพุทธคยา ซึ่งเรียกกันโดยสามัญว่าวัดเลื้อ
 พอเห็นวัดเขาก็ใจมา เพราะได้เคยเห็นรูปฉายาลักษณะและรู้ว่า เป็น
 วัดไทย จึงลงจากรถเข้าไปในวัด คนทนนเป็นไทย ต้อนรับเราอย่าง
 ยดี ถ้ามถึงเจ้าอธิการเขาบอกว่าจำวัด ถ้ามถึงที่ประทับกรมพระกำ
 แพงเพชร เขารู้จักจะให้คนนำไป เราเกรงใจเขาบอกเขาว่าไม่ต้อง ฐ
 แจงกับคนขับรถให้เขาใจแล้วกัน เขารู้เห็นจะเข้าใจไม่ได้ เขากนำ
 ไปจนได้จนถึง หญิงเล็กตกใจตื้นเต้นมาก วุ่นวายต้อนรับ ให้ส่งรถ
 แท็กซี่กลับ ให้รถของเขอพาลูกๆ ไปเที่ยวร้านกลับมากเลียง
 กล้วยเคี้ยว อยู่จนเย็นเธอจึงให้รถของเธอมาส่งท่าเรือ

วันต่อไปหญิงเล็กต้อนรับเป็นรับซารวิธ มีโตมือนาทรร้อนใจ

อะไรอีกเลย

วันที่ ๒๐ พอเช้าขึ้น แม่โตกยลุก ๆ ก็พากันขึ้นรถไปเที่ยวร้าน
 ดชอของควยความรุนแรง ครนเวลาย้าย ๕ โมง หอญิงเล็กมาพาไป
 เที่ยวททางทเขาถมขามช่องทะเล แต่ยะโฮไปสิงคโปร์ และเลยเที่ยว
 ชมเมืองยะโฮควย กลับมาพาชมสวนหลวงสำหรับเมือง และเลยบ
 ขนทางบนเขาชมวิวทะเล แล้วไปบ้านเธอ วันนเธอเลยงอาหารคาก
 บ้านเธอ จนเวลา ๒ ทุ่มครึ่ง เธอจึงให้รถมาส่งตาลงเรือ ได้ความพอ
 ใจมาก ที่ได้ไปเห็นทางทเขาถมใหม่ และได้เห็นเมืองยะโฮ ซึ่งยัง
 ไม่เคยไปเลยควย

วันที่ ๒๑ เวลาเช้าพากันไปวัดพุทธคยาบซาพระ เพราะว่า
 ไปวันก่อนไม่ได้ขซา พระอธิการวฑฒนศีลารตอินริยแข็งแรง ช่างพค
 พอใช้ ในเวลาทไปอยทวคมาอายุกายนำฝรั่งผู้หอญิงผู้ชายุคหนึ่งไปท
 วัด ดูอะไรลวก ๆ แล้วทไป ไม่เห็นว่าจะได้อะไรไป

ออกจากวัดไปเที่ยวร้านขายของ ของขายไม่มีอะไรทผคจาก
 กรงเทพะ มากนัก เห็นเครื่องรถญบุนนนแหละมคกทวาทกรงเทพะ
 จงได้เลอกซอเครื่องรถมคกระบายหนึ่ง ซึ่งตงใจจะส่งมาถวายเบนของ
 ฝาก เพราะเห็นว่าลายงามคและเป็นของแปลกจากทเคยเห็นชงเป็น
 ลายเขียน แทนเป็นลายแกะ เกลากระหม่อมกลบเรอกอน ลกขง
 เพลคเพลคจึงปลอยไวให้กลบทหลัง

เวลาย้าย ๕ โมง หอญิงเล็กมารบไปดูสวนสัตว์ ก่อนไปเกลา

กระหม่อมฉันประมาณ คิดว่าก็จะอย่างเดียวกับสวนสัตว์ของตำบอง
 ะไรที่หาค่าใหญ่ขึ้น แต่ครั้นไปถึงสี่สิคคาท ของเขาใหญ่โตมีสัตว์
 มาก ทั้งตกกขงกทาเป็นของถาวรเรียบร้อย เสียหายไปเย็นเสีย
 หน้อยดไม่ทว มคตองกลบ หนึ่งเล็กเลยพาไปกินโจ๊กที่ร้านเจ๊ก แต่
 เกลากระหม่อมตองขอทวกลบเรอ เพราะกลัวจะตายเสียด้วยเรื่องกิน
 อย่านกินสองเวลาเท่านั้น มาเที่ยวรถให้กินวันละสี่ห้าเวลา ต้อง
 รองทุกซึ จึงปลอยแต่ลูกไว้ ให้รนเริงเลียงกินตามประสาฬ ๆ นอง ๆ
 วันท ๒๒ เวลาเช้า เรอวลยไปเกาะบกม ันอยโตสิงคโปร
 ไปหน้อย รัยเอานามนเซอเพลิง แลวกลบมาทอคทเกา เรงบรรทก
 ลินคาลง ส่วนแม่โตกขลกพากนชนไปเที่ยวรานซอของสังเมอง พอ
 เวลาบ่าย ๔ โมง เรอกออกแล่นกลบเขากรงเทพฯ คิคอก การบรรทก
 ลินคาสังคโปร เขาทำกันแต่เวลากลางวัน กลางคินเขาหยุด ได้
 นอนสขายไม่หนวกห

การทมาเที่ยวถงสิงคโปร เติมทคคิว่าจะซคของอะไรต่าง ๆ
 เพราะไม่มีหนงสอเคินทาง แต่ทแทเปลาทงนนั้น กยัตันเอาไบอะไร
 อยากรีเอกว่าไบเบีกค่านมาให้หญิงอามตรอกรายซอพวกเราทไป ยาก
 มากในสวนตัวเกลากระหม่อม เพราะจะลงซอไปตรง ๆ ก็จะไม่เอิกเกริก
 จะลงนามแฝงกเป็นชปด คิคอยเป็นนาน ตกกลงซอไปเป็น
 N. Chitrabongs ลุก ๆ กเขียนไปเบบเคียวกัน พอเรอถงกมเจ้าพนก
 งานลงมาหากยัตัน กยัตันเอาไบเบีกค่านสังให้กเป็นแล้ว ต่อไปก็ไม
 เห็นมีใครมาจุจอะไร จะไปไหนก็ไปได้ จะทำอะไรก็ทำได้

วันที่ ๒๓ เวลาทุ่ม ๑ เรือเข้าจอดที่ตำบลเกรเทรย์ใกล้สินค้า
 ช้อตำบลนทงกระยะทางถวายเป็นอันดีไป เจ็บใจที่ไม่รู้ตำแหน่ง
 แห่งที่นอกพระราชอาณาเขต เมื่อไปถึงสิ่งคโปรจึงหาแผนที่แหลม
 มลายมาไว้แผ่นหนึ่ง ตรวจดูแผนที่พบแม่น้ำลำที่ ๒ ในมณฑลตรัง
 กานนบแต่ชายแดนของไทยขึ้นมา จุดชื่อไว้ว่าสโห่งเกรเต (Kretay)
 และมีคนลงมาเดินสำนเรือ ตามคเขากก็ออกออกเสียบตรงกยทอ่าน
 ไทคองนั้น เมื่อใกล้สินค้าแล้วเรือก็ออกเดินต่อไป

วันที่ ๒๔ เวลาเที่ยง ถึงปากน้ำกลันตัน เรือจอดชนใกล้
 สินค้า เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งหยุดที่ตากใบ ย่ำค่ำหยุดที่บางนรา
 ๔ ทุ่มหยุดที่เตลูนิน ชนใกล้สินค้าทุกแห่งมา เวลา ๗ ทุ่มเรือออกเดิน
 ทัพไป ตามปรกต์เรือเคยหยุดคนอนที่เตลูนิน แต่คราวนี้ไม่พัก เป็น
 ความเอื้อเฟื้อของกัปตัน ที่จะให้ไปถึงสงขลาพร้อมเวลาเย็นแทน
 ที่เคยถึงกลางคน เพื่อช่วยให้เกล้ากระหม่อมชนบกได้สะดวก

วันที่ ๒๕ เวลาบ่ายถึง อ่าวปัตตานี เรือหยุดชนใกล้สินค้า
 จนเวลาเที่ยงเรือจึงออกเดินต่อไป การบรรทุกสินค้าที่เตลูนินและ
 ปัตตานีกินเวลามาก คุ้มมีสินค้าส่งลงมาบรรทุกมาก เป็น
 มะพร้าวแห้งทอดเป็นชิ้นใส่กระสอบก็มี ที่เป็นลูก ๆ ก็มี เรือเดินถึง
 อ่าวสงขลาเวลาบ่าย ๕ โมง ปลัดจังหวัดกับผู้บังคับการตำรวจเอา
 เรือยนต์ของเมืองลงมาไว้ เพราะรู้ข่าวจากกัปตันไว้ตาเขียน
 ทั่วกัปตันก็ลงมาด้วย ปลัดจังหวัดบอกว่าข้าหลวงประจำหวัดไป

ราชการเสี้ยบกัษริมนตรักระทรวงเกษตร ณ เมืองไทร เราก็ขอยใจ
 เขาพากันลงเรือที่เขาเอาไปรับมาชนททาเมืองสงขลา แล้วพากัน
 มาพักอยู่ที่ท่าหน้าหัวขางของสมเด็จหญิงน้อย ขจรมาตามทาง
 สังกะตว่าถนนทรตโทรมลงมาก จขรายงานการเที่ยวแทน
 พุดถึงเมืองไทร นักชนมาได้ เขาลงข่าวในหนังสือพิมพ์
 เรื่องเจ้าพระยาไทรทำการฉลองอายุ เขาออกชออย่างแขกยกยาว
 มีคำ "บรม" อยู่ในนั้น ทำให้หนักถึงทตงศพแขกทสงขลา ซึ่ง
 เรียกว่า "มรหุ่ม" จะเป็นคำเดียวกันตอกกระมัง แปลว่าอะไร
 ไม่ทราบ.

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

พร

★ ★ ★

บ้านชุนนามอน บึง

วันที่ ๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทลสมเด็จกรมพระนริศร ฯ

เมื่อวันที่ ๑ หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๕
 พฤษภาคม ซึ่งประทานมาแต่สงขลา ตรัสเล่ารายการที่ท่านเสด็จ
 ประพาสเมืองสิงคโปร์ อ่านเพลินเพลินสนุกดีมาก เห็นได้ว่าทั้ง
 กระบวนเสด็จได้รับความสะดวกนบเป็นชนิต ๑ เพราะเป็นทแปลกไม่

เคยเที่ยวอย่าง ๑ ต้องรับความลำบากอย่าง ๑ ในที่สุดได้
 เทยวสมประสงค์อย่าง ๑ ประกอบกันทั้ง ๓ ประการ เสียดจกัถย
 มาพักที่ท่าหนกสมเด็จหญิงน้อยตกเป็นทาสขายดี หวังว่าจะทรง
 พระล้าราญทรงพระองค์และพระหฤทัยตลอดเวลาที่เสด็จอยู่หัวเมือง
 หม่อมฉันไปเมืองสงขลาครึ่ง ๑ ออกไปเที่ยวที่สะพานสำโรง พบ
 ราษฎรหาบของเข้าไปขายในเมือง ถามเขาว่าจะไปไหน เขาบอก
 ว่าจะไป "บ่อข่าง" หม่อมฉันนึกกลับถึงเมืองไปถามพวกข้าราชการ
 การเก่าว่าตำบล บ่อข่าง อยู่ที่ไหน เขาบอกว่าคือตำบลที่สร้าง
 เมืองสงขลานั้นเอง เดิมเรียกว่าตำบลบ่อข่าง เมื่อสร้างเมืองชน
 ชาวบ้านนอกยังคงเรียกว่าบ่อข่างอยู่ตามเดิม ต่อเมื่ออยู่ใกล้จึงเรียก
 ว่าในเมืองหรือกลางเมือง ซอตำหนกสมเด็จหญิงน้อยซึ่งทรงเขียน
 มาในลายพระหัตถ์ว่า "ตำหนักห้วยข่าง" ก็น่าจะมาแต่บ่อข่างนั้น
 เอง ขอให้ทรงสังเกตอย่างหนึ่ง ที่อากาศทางตอนเมืองสงขลากับ
 ทางตอนหาดใหญ่ผิดกัน ทางตอนเมืองสงขลาร้อนไม่เย็นเหมือน
 กับทางตอนหาดใหญ่ หม่อมฉันไปเมืองสงขลาที่ไร ไม่เคยรู้สึก
 อยู่สบายเหมือนเมื่อไปอยู่บ้านพระเสนาหามนตรีคราวหลัง ปรารภ
 ชนกับพวกที่อยู่ที่สงขลาทั้ง ไทย และฝรั่งก็มีความเห็น อย่างเดียวกัน
 เห็นจะเป็นด้วยพินทเขนทรายมาก กับอีกอย่างหนึ่งมีเทือกเขาแดง
 อยู่ริมปากน้ำทางฝั่งตะวันตก ถึงฤดูลมตะวันตกลมพัดพาไอร้อน
 ที่เขาแดงเข้ามาลงในเมือง หม่อมฉันยังจำเรื่องเก่าที่เคยอยู่เรื่อง ๑
 เดิมเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์สร้างตึกที่พักไว้ที่ปากน้ำหลัง ๑ ตก

ที่เจ้าพระยาสุรสงคราม สร้างไว้ตามชายทะเลมีหลายแห่ง เจ้านาย
 พวกเราเคยตั้งชื่อให้ทุกแห่ง ท่านยังทรงจำได้หรือไม่ เมื่อจะทรง
 จำไม่ได้หม่อมฉันจะทลรายชื่อตามทชชานต่อไปดังนี้

๑. ตก “ตระกรອງกรรทา” อยู่ปากน้ำบ้านแหลมเมือง
 เพชรบุรี

๒. ตก “กามาภิรมย์” อยู่ปากน้ำเมืองปราณ

๓. ตก “อุตมราคฤาดี” อยู่ปากน้ำชุมพร

๔. ตก “นารขำเรอรัก” อยู่ปากน้ำสงขลา

๕. ตก “สัมคสังวาส” อยู่ท่าทางหิน ดง

ตกที่เมืองสงขลานั้น อยู่ตรงบริเวณที่ตั้งโรงตำรวจฉัตร

เกยวน แตรอเสียหมดแล้ว พวกชาวเมืองเขาเล่าให้หม่อมฉันฟัง
 ว่าเป็นที่ผิดนัก ใครไปอยู่มักเจ็บไข้ไม่สบาย ถึงตายก็มี เช่นท่าน
 ผู้หญิงสุนของเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ ก็ไปเจ็บตายที่นั่น ได้ฟังเขา
 เล่ามาอย่างนั้น วันหนึ่งหม่อมฉันไปเรือพอผ่านตรงตกหลังนั้น ลม
 พัดมาจากเขาแดงถูกตัวรู้สึกร้อนวูบเหมือนเปลวไฟ แสบหายใจ
 ไม่ออก จึงไม่รู้เหตุของความไข้เจ็บล้มตายที่ตกนั้น เพราะไปอยู่
 ริมลมเขาแดงอยู่เสมอ แต่เมื่อลมเค็จชายออกไปอยู่สงขลาจึงคิด
 หาทายาสถานต่างๆ ไปตั้งให้ห่างลมเขาแดง ค่อยสบายชน ถึง
 กระนั้น อากาศก็ยังไม่ดีใหญ่ไม่ได้อยู่นั่นเอง

หมื่น หม่อมฉันไปจับอ่านลายพระราชหัตถเลขาของทล

กระหม่อมทูลขอพระสมุทรวรรวมพิมพ์ไว้เป็นเล่ม ๆ พบขุมทรัพย์
 ความรู้เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ซึ่ นอกหลายอย่าง จะคิดความมาลงในจด
 หมายฉบับนี้สำหรับทรงวินิจฉัยเรื่อง ๑ ว่าด้วยลักษณะการเคารพ คือ

“อันการอ่อนน้อมค่านับในโลกนมนิกิริยาทำต่าง ๆ กัน ฯลฯ
 ตามที่ว่าไว้ในหนังสือที่มีในพระพุทธศาสนา ในพระบาลีมีอยู่ ๔
 อย่าง ตามชื่อ คือ อภิวัต ๑ วันทนาการ ๑ นิยัจจนาการ ๑
 อัญชลิกกรรม ๑ เป็นสำแดงกิริยาค่านับต่อหน้าผู้มีत्वประจักษณเพราะ
 ยงมอก ๒ อย่าง คือ นมการ ๑ นมัสการ ๑ สองอย่างนี้ว่าด้วยการ
 นบถอเป็นพระที่ยิ่งและแสดงความน้อมไปแก่พระนั้นด้วยไตรทวาร
 คือ กายวาจาจิต จะหาที่ชื่อที่หาหรือเยี่ยงอย่างของคำที่สำแดงชื่อ
 ๖ อย่าง คือ อภิวัต วันทนาการ นิยัจจนาการ อัญชลิกกรรม และ
 นมการ นมัสการ นั้นก็เห็นอยู่ชุกชุม คือ “ภควนต์ อภิวัต-
 เทตวา” ในที่นั้น ๆ และ “อภิวัตทสนธิสสุ” ที่เป็นคาถาและ
 อื่น ๆ เป็นอุทธานของอภิวัต “ภควโต ปาเท สิริสา วนทาหิ”
 ฤา “วณทติ” ในพระวินัยเรียกชื่อ “อวณทโย ปุคฺคโล วณทโย
 ปุคฺคโล” และอื่น ๆ เป็นอุทธานของวันทนาการ ในพระบาลีว่า
 “ภควโต ปาเทสุ สิริสา นิปตติวา” และ “นิยัจจการํ ภโรมิ”
 เป็นอุทธานของนิยัจจนาการ “เยน ภควา เตนณฺชลิมฺปณาเมตฺวา”
 ฤา “อณฺชลิมฺปคฺยห” ฤา “อณฺชลิโก อณฺฐาสี” และในบทสวด
 มนต์ว่า “อณฺชลิกรณฺโโย” เหล่านี้เป็นอุทธานของอัญชลิกกรรม

“นโม ตสฺส ภควโต นมตฺถุ นโม เต ปรีสาชณฺณ” และอื่น ๆ เป็น
 อุทาหรณ์ของนมการ “นมสฺสนฺติ โศตมํ นมสฺสมาโน สมพุทฺธ” และ
 อื่น ๆ เป็นอุทาหรณ์ของนมัสการ ฯ ก็ในช้ออาการอย่างที่มาในบาลี
 นี้ คนทำอย่างไรจะเรียกว่าช้อไรก็ไม่ไต่ความชัด อภิวัตนนเห็น
 ที่มาเป็นกิริยาที่เขาใช้ต่อหน้าและทำแก่ผู้สังคักดิ์ คือพระพุทธเจ้า
 และพระสาวกผู้ใหญ่ และพระเจ้าแผ่นดินและพราหมณ์ มีคำอรรถ
 กถาข้างอื่นแก่ว่า “อภิวัตเตตฺวา สุขิ โหหิติ วทาเปตฺวา” ก็มีข้าง
 แต้ทแก่ว่าอภิวัตนน ก็คือวันทนกิริยานั่นเองโดยมาก ถึงกระนั้น
 เห็นที่มาในบาลี อภิวัตตฺวาจะเป็นการ อย่างสูงและการต่อหน้า
 วันทนากการเป็นการต่ำลงมา และมีในคำสั่งฝากให้ไว้ค่านับไป
 อภิวัตและสังฆและคณะก็ไม่ใครจะมี มีแต่วันทนากการและอัญชล
 กรรม จะช้ออุทาหรณ์มาให้เห็นได้แต่จะเพ้อมากนั้ไป ฯ อัญชล
 นัน อรรถกถาแก่ว่า “ทสนขสโมธานํ” พระราชานิพนธมตังน
 พระเจ้าพระสังฆในชั้นหลังเช่นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ได้เคย
 วินิจฉัยลักษณะ การเคารพทตรงพระราชานิพนธต่อมาอย่างไร อีกข้าง
 ท่านทรงทราบหรือไม่ ยังมีวินิจฉัยเรื่องอื่น ๆ อีก หม่อมฉันจะคัด
 ทลบรรเลงต่อไป

หม่อมฉันหวังใจว่าทั้งพระองค์ท่านและบรรดาผู้ที่มา โดย
 เสด็จ จะมีความสุขสบายค้อยู่ สัจจหมายคราวนั้นมีโอกาสที่จะ
 ฝากของถวายได้ หม่อมฉันจึงฝากเหรียญกับสมุดรูปภาพงานยขลิ

ของพระเจ้ายอรัช ซึ่งรออยู่มาถวายพร้อมภักศหมายฉบับหนึ่ง อีก
 ประการหนึ่งเวลานักกลางเป็นฤกษ์ผลเงาะออกที่ขบง หม่อมฉันจึงจัด
 ฝากผลเงาะเข้ามาถวาย แต่ส้มจี๊ฟ้านั้นขาดคราวมาช้านาน ได้
 ยินว่าสิ้นฤกษ์จึงไม่มีมาขาย.

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

กิ่งขบภักศหมาย

คำหนักห้วยาง สังขลา

วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สัมเด็จพระบรมราชาธิบดี ทราบฝ่าพระบาท

ลาขพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ได้รับประทานแล้ว

ทำให้มีความชุ่มชื่นใจเหมือนได้รับประทานยาหอม เวลาที่ขาดไป

ออกจะมีใจหงุดหงิด เกลากรรมหม่อมฉันจะอยู่ที่สังขลาจนวันที่ ๒๒

เดือนนี้ แล้วจะออกเที่ยวต่อไป

ที่แรกขอประทานตอบความในลาขพระหัตถ์ก่อน ในการที่

ไม่ได้กราบทูลล่วงหน้าว่าจะไปสังขไปรนั้น เพราะไม่เป็นการแน

นอนว่าจะไปถึงได้หรือไม่ ทงนนักเขนด้วยเรื่องเมาคณของแม่โต

ถ้าต้องทรงมานหนักกักตองชนเสียดที่เห็นที่จะพ้นความทรมานได้เป็น

จะทดลองสักชุดหนึ่ง แต่ภายหลังได้เห็นเขาพิมพ์ตัวอย่างสแตมป์ที่
 จะออกในเมืองอังกฤษมาในหนังสือพิมพ์ท้อใจ ด้วยผลกลายเป็น
 แมวต่างอย่างแบบโฆษณาสมัยใหม่ ลวดลายอะไรพิสดาร ไปวัน
 ทำแต่พิมพ์สแตมป์ให้ต่างคำบ้างยาวบ้าง หนังสือท้อใจไปย่นพจนานุกรม
 นกต่างให้ชดกยพจนานุกรมต่างหนังสือชาว ทพจนานุกรมหนังสือ
 คำ ความต่างทกรายทลนมิใช่ว่ามีระเบียบ ในหนังสือบรรทัดหนึ่ง
 เช่น ONE PENNY ที่ ON เป็นชาว PEN คำ NY ชาว คิงน เห็น
 ว่ามันเป็นตลกเท่านั้น ไม่เป็นช่าง และในหนังสือพิมพ์บอกว่าจะมี
 ออกตามโกโลนนี้ทั่วไปด้วย ลวดลายเหมือนกันหมด แต่หนังสือจะ
 ผิดกัน ทำให้สำคัญว่าจะเป็นแมวต่างไปทั้งนั้น นกเสียใจ แต่เมื่อ
 ได้ประธานแล้วกลับดีใจ เพราะเป็นแบบที่เขาฝากโดยผมอย่าง
 อย่างน่าชม เป็นคติ ไม่ใช่เป็นแมวต่างอย่างเมืองแม่

เรื่องท้อใจไปเพราะความประมาทนั้นไม่คิด เพียงแต่
 เป็นหวัดเท่านั้นนึกว่าเป็นพระเคราะห์ดีแล้ว ควรจะระวังอย่างกวัด
 ขันเพราะพระชันษามากแล้ว

มีความสะอึกใจอะไรขึ้นอย่างหนึ่ง เมื่อไปไหว้พระทวด
 พุทธคยาสิงคโปร์ พระภิกษุเทศมัสสารเรือให้รูปไปสถกาศมาสำหรับ
 หนังสือ ในแผ่นแสตมป์ปางพระเจ้าตรัสรู้หนังสือเขียนไว้ว่า Prince
 Siddhartha sat under a big "Sye" tree คำในตวลกนาคันนั้นน่าจะ
 อ่านว่า "ไซ" เป็นภาษาอะไรก็ไม่ทราบ ทำให้เกิดสงสัยขึ้นว่า

ต้นไทรกับต้นโพธิ์จะเป็นต้นไม้ด้วยกันเสียดอกกระมัง น้ำ
 หนักในความสงสัยนั้น อยู่ที่ต้นโพธิ์ไต่ซ่อมาแต่พระเจ้าศรีสุริยได้
 ต้นไม้นั้น ไม่ใช่ซ่อโดยชนิดของมัน เรามาแปลต้นนี้ไครชื่อว่าไทร
 จะผิดไปไต่หรือไม่ เรื่องซ่อต้นไม้นั้นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
 เอาใจใส่มาก เมื่อท่านอ่านหนังสือพบทุกกล่าวถึงต้นอะไร มีลักษณะ
 เป็นอย่างไรท่านจดจำไว้เสมอ ดังอย่างก็ขบไต่ว่าแปลผิด เมื่อ
 ท่านถูกเกณฑ์แปลนิบาตชาดก ท่านคิดจะรับเอาเกณฑ์มหาพน
 ธุ์เห็นจะเป็นเพราะท่านเอาใจใส่แก่ซ่อต้นไม้นั้นเอง เกลากรรม่อม
 เตือนว่าท่านจะต้องแปลซ่อต้นไม้อันมากมาย ถ้าแปลผิดจะเสียซ่อ
 ไปหรือไม่ ท่านเห็นด้วยเลยเลยไปรับเอาเกณฑ์กุมาร

แม่เต่าแก่จะ ออกมาส่งลูกและมาเฝ้าฝ่าพระบาทในวันที่ ๖
 เห็นไต่ ซ่องคิงไต่ฝักของฝักอันจักมาจากสิงคโปร์ ตามท
 กรายทูลมาในหนังสือขยับก่อนให้แก่นำมาถวายด้วย

เมื่อวานชนนให้นายสมบุญไปรับของประทานที่สถานีรถไฟ
 ไต่มาทั้งลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒ ด้วย ข้อความในลายพระหัตถ์มี
 จัยใจอยู่หลายข้อ

เรื่องข้อย่าง นั้นพระยาอภิศรราชอุทยานมาพศอยู่เมื่อเจ็ด
 แปลวันนเองว่าเมืองสงขลาแต่ก่อนตั้งอยู่ฝั่งในทางเขาแดง ปาก
 นำเมืองสงขลาเข้าทางเก่าซึ่งปรากฏใน หนังสือหลวงอุดมสมบัติ
 ว่าสมเด็จพระยามาตั้งอยู่กันนั้น ที่เมืองเก่าไม่มาจักใช้ ชาว
 ยานต้องข้ามมาตักน้ำจืดที่ข้อย่างฝั่งนอก เมื่อจะตั้งเมืองสงขลา

ใหม่ จึงขามมาตั้งที่ข้อย่าง เพื่อสะดวกในการใช้น้ำ พระยา
สงขลา คนแรกได้สร้างวัดขึ้นเป็นวัดแรกในสงขลาที่ข้อย่างนั้น
เรียกว่าวัดคียงทอง ได้ทำยกยชนทวคณนคุหนึ่งเอาอย่างจาก
กรุงเทพฯ (เข้าใจว่าเอาอย่างจากวัดอรุณ) มาทำ คนจึงเรียก
กันไปอีกชื่อหนึ่งว่าวัดคยภษ ประจวบกับได้รับลายพระหัตถ์ตรัสถึง
ข้อย่างเข้าถวายเล่นเอนั่งอยู่ไม่ได้ ต้องแล่นไปวัดคยภษ แต่ไม่
เห็นมยภษ ถามพระท่านว่าพึ่งเสียหมดแล้ว ก็ควรแล้วที่จะพึ่ง
เพราะคงขกไม่เป็นแก่นขนขนทข พอแก่นขกขมเท่านน ขอขงควร
จะเป็นข้อย่างก็ไม่เห็นมี ถามพระท่านว่าถมเสียหมดแล้ว เพราะ
มนคณเชนไม่มน้ำ ตกลงไม่ได้เห็นอะไร

ตาบลทตาหนกขมเคจหญงนอยตงอยูนน เรียกว่าห้วยขาง
มีวัดห้วยขางเืองขามถนนไปขางไต้อยู่เป็นสำคัญ คงหมายควม
ว่าถนนเป็นหัวตาบลอนยงเข้แขวงข้อย่าง เมืองสงขลาอยู่สขย
ส้หาคใหญ่ไม่ไตจรงอยงพระค้วรส แต่เมอชนจากเรอทสงขลางจะ
จขเอาทไชน เป็นทอยทนทกไม่มทอนจะสะดวกกว่าค้าหนกขมเคจ
หญงนอย ขอตกเจ้าคุณทหาร เกล้ากระหม่อมจ้าไตขอเคยวแต่
“กามาภรมย” ที่จคประถานไปจนครบนนเป็นพระเคชพระคณหนก
น้าเสยกายทของชนคณจะต้องสญ เพราะเอาไปเขียนลงทไชนไม่
ไต เป็นทกขปฏีสันถาร ไตลงนถถมขลคคาถา “อเสวนา
พเรณถาน สรพการณจเสวนา” อนเป็นเรอชกชนแตงคยขกน
กนก็ไตไปไม่ตลอด เพราะกาลนานมาแล้ว

ขัญหาเรื่องการเคารพของทลกระหม่อมนน เป็นเรื่องที่น่า
พิจารณามาก เรื่องนเคยเข้ามาของใจเกล้ากระหม่อมคราวหนึ่ง
แล้ว มีพระราชาคณะองค์ใดองค์หนึ่งจำตัวไม่ได้เสียแล้ว ท่าน
พูดว่าอภวันทนนนคอยนไหว เหตุที่ไต่พตชนนนมาแต่พระคอบรบ
เสด็จสมเด็จพระมหาสมณเจ้าเมอลงจากกรถ พากนยืนประนมมือ
ไหว ทำให้เป็นข้อขใจเกล้ากระหม่อม นกว่าขอแห่งการไหวคงจะ
มีอาการตต่าง ๆ กัน แต่ไม่รู้ภาษาบาลีพอที่จะค้นหาเอาความไต่
ก็ตองระงับไป ก็ขสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ก็ยังไม่เคยพตกัน ใน
เรื่องนเลย ขค้นมาไต่เห็นพระราชนิพนธ์ของทลกระหม่อม เป็น
อนว่าทรงขขกรียาไหวอย่างไต่ไม่ได้ จึงมารู้สึกว่าขพระราชาคณะ
องค์ทท่านกล่าววว่า อภวันทนนเขยอนไหวนน ท่านนิกมาจากการ
วันทาเมอบวชนาคเท่านั้นเอง ไม่ใช่ค้นพขทมาในพระบาลี ขอ
ประธานตักกลัยกรงเทพ ฯ จะปรักษาหาหรือท่านผู้ริต ตามความ
เห็นเกล้ากระหม่อมนิกตามความรู้อย่างข่า ๆ อภิวาท ตเป็นสองคำ
ตอกัน คือ อภ+วาท วาทเขยคำกล่าวไม่น่าจะเขยไหว แต่
นมการ ก็ขนมสการ สมจะเขยคำเดียวกัน หากต่างกันไต่โดย
ภาษา ทเขยบาลี ก็ขสันสกฤต แทนเขยนิกข่า จะตองไปค้นหา
หลักฐานทในกรงเทพ ฯ

เหรียญรัชตภาภิเศกของพระเจ้ายอชชงประธานไป พิจาร-
ณาเห็นด้านหน้าชงเป็นพระรูปนนเขาขนค แต่ด้านหลังชงเป็นรูป

วังวินเชอเนนไม่ค่อยชอบ เพราะมันซัดไปเสียหมด รั้ววังนั้น
 ที่ไกลจะต้องเลื้อน ที่ใกล้จะต้องซัด ให้ค่อยเป็นชั้นๆ เข้ามา
 แต่ว่าการขนนเห็นจะยากกว่าการเขียนมาก คอลัมมีการตกแต่ง
 ทยิ่ง เห็นปรากฏมีการตกแต่งมากมาย ที่สังคโปร์เห็นจะแพ้
 เกลากระหม่อมไปถึงที่นั่นเขาก็เอาไปสกัดกั้นมาขายให้นักเหมือน
 กัน โคร่งซุ่มก็ไต่เห็น เขายังรอลงไม่แล้ว แต่ทั้งที่เห็นซากและ
 เห็นไปสกัดกั้น ดูเหมือนว่าทางบ้านทองเมืองจะมีซุ่มแต่แห่งเดียว
 ขอบพระเดช พระคุณอย่างยิ่ง ที่ทรงพระเมตตาโปรดประทาน
 เกรียณุกขอลดขมนั้นไปให้ดูเล่นเป็นขวัญตา

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

★ ★ ★

บ้านชินนามอน บึง

วันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

กุล สมเด็จพระบรมพรหมนริศร ฯ

แม่เต้าไค้เสัญลาขพระหัตถ์ขยขลงวันที่ ๕ มิถุนายน กย
 กะขะขยขของขระขานฝากจากเมืองสังคโปร์มาให้หม่อมฉันแล้ว
 ขอขอบพระเดชพระคุณขเป็นอนมาก ลกเต้าทไค้ขระขลาขพระหัตถ์
 กยขของฝากจากเสด็จอ่าวักพากนรรมขตามกนทวหน้า แม่เต้าไค้

มาพักอยู่ที่ Cinnamon Hall จะกลับไปวันจันทร์ที่ ๑๐ นี้ บอกว่า
 จะไปแวะเฝ้าท่านทสงขลา เป็นโอกาสฝากจดหมายฉบับนี้ของ
 บทรณบัญชา ๑ ซึ่งหม่อมฉันเตรียมจะถวายนานแล้วเป็นแต่ยังไม่ได้อ
 ส่งไป ของบทรณเป็นของประหลาดทขายเพียงราคา ๒๕ เซนต์ ไม่
 ถึง ๒ สลึง ชายใหม่ไปชอมาใช้ก่อน หม่อมฉันพิจารณาเห็น
 ประหลาดทมันทำอย่างไรจึงสามารถขายได้ด้วยราคาเท่านั้น คเขียน
 ของน่าใช้ด้วยเขาและแข็งแรง หม่อมฉันจึงได้ให้ไปชอมาอีก
 ๒ ใบ เอาไว้ใช้เองใบ ๑ เตรียมส่งมาถวายท่านใบ ๑ จะได้ทรงใช้
 เวลาเที่ยวเตร่เตร่ หายก็ช่างมัน ของบัญชาททรงหามาประทาน
 จากสิงคโปร์ก็ล้วนเป็นของน่าชมทั้ง ความคิดและฝีมือ ดูจะ
 ยักย้ายไปอย่างไรมันมีแต่ดีและน่าชมไปเสียทั้งนั้น

จะทลสนองความในลายพระหัตถ์ข้อ ๑ เรื่องวัดพุทธคยา
 ทเมืองสิงคโปร์ พระภิกษุวุฒิสารนนธเป็นองค์เดียวกับผู้ทสร้าง
 วัดพุทธคยานันไชร์ เป็นพระมอญในกรุงเทพฯ ขอว่าท่านกว้าง
 หม่อมฉันเคยไปพบที่วัดชนะสงคราม รู้จักมาตั้งแต่ก่อนมาสร้าง
 วัดทสิงคโปร์ เป็นพระทชอขเที่ยวเตร่ไปเมืองไกล เคยไปเมือง
 มอญ เมืองพม่า ตลอดจนเมืองลังกาและเมืองอินเดีย เมื่อ
 หม่อมฉันไปสิงคโปร์ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ เธอมาหาถึงโฮเตล และ
 เอาไปสทการ้มาให้อย่างถวายท่าน จึงได้รู้ว่าท่านกว้างนั้น
 เองทมาสร้างวัดพุทธคยา เวลานั้นพระมิตรกรรม (ซึ่งเคยวนเป็น

ราชทูตสยาม อยู่ที่เมืองโตเกียว) เป็นกงสุลเยเนอราลอยู่ที่เมือง
 สิงคโปร์ กระซิบบอกหม่อมฉันว่าความประพฤติกวีไม่มีใครเรียบ
 ร้อยในเรื่องเงินทอง และมีผู้กล่าวหาว่าเกี่ยวของกับสภา ต่อมา
 ถึงเป็นความในศาล ถูกหาว่าข่มขืนผู้หญิงจีนคน ๑ แต่ท่าน
 กร่างชนะความคดีก็เป็นอันระงับไป จะอย่างไรต่อมาอีกไม่ทราบ
 คำที่เขียนในโปสเตอร์ที่ว่า พระศรีธาดา เสด็จประทับใต้ต้น "Sye"
 นั้น คำว่า ไทร น่าจะเป็นภาษามอญ เพราะภาษาฝรั่งมักเรียก
 ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ในใต้ต้นว่า "โพธิ" เหมือนกับเรา ถ้า
 มีคำอธิบายกว่าเป็นต้น "Fig" อย่าง ๑ ส่วนต้นไทรนั้นก็มีชื่อเรียก
 ในภาษาฝรั่งต่างหากว่า "Banyan"

หม่อมฉันได้ขอคัด ทูลสนอง เรื่อง พระมหาเถรธรรมยุติก
 ขอให้หม่อมฉันแต่ง เรื่องประวัติร่างกายสมเด็จพระมหาเถรธรรมยุติก ว่าจะทูลต่อ
 ภายหลังนั้น จะทูลต่อไปในจดหมายฉบับนี้ หม่อมฉันได้คิดเห็น
 มาแต่ก่อนนานแล้วว่าเวลานี้เป็นสมัยเกิดจลาจลในวิชาวรรณคดีทั้ง
 ถ้อยคำและสำนวน ตลอดจนความคืดที่แต่งหนังสือกัน จึงได้ตั้ง
 ประชานไว้ว่าจะไม่ให้มีชื่อเสียงหม่อมฉันในสมัยที่กล่าวนี้ เพราะ
 ฉะนั้นจึงเลิกแต่งหนังสือให้พิมพ์ แม้จนคำนำหรือประวัติใครมา
 ขออีกขออีกมากกว่า ๒ ขแล้ว มูลเหตุที่พระมหาเถรธรรมยุติก
 มาขอให้หม่อมฉันแต่ง เรื่องประวัติร่างกายสมเด็จพระมหาเถรธรรมยุติกนั้น คงจะ
 เกิดแต่เห็นคำปราสาธในหนังสือพิมพ์เป็นแน่ แต่ความปรารถนา

ของพระมหาเถรธรรมยุติกาก็อาจจะเป็น ๒ อย่างต่างกัน คืออย่าง
 ๑ จะเอาหนังสือที่หม่อมฉันแต่งไปพิมพ์ โฆษณาคัดค้านคำทมิฬผู้แต่ง
 ลงพิมพ์ปรามาส ถ้าเป็นอย่างนั้นผิดกับ ปกติฐาน ของหม่อมฉัน
 หม่อมฉันเตรียมจะร้อง ขออย่าให้ ทำเช่นนั้น อันเหมือน เอาทองไปรู้
 กระเบื้อง เป็นเครื่องสำหรับร้อนใจเปล่า ๆ แต่คิดเห็นว่า
 พระมหาเถรท่านอาจปรารภอีกอย่าง ๑ ว่า ยังไม่มีหนังสือเรื่อง
 ประวัติในกายสังฆธรรมยุติกานั้นแต่งไว้เป็นหลักฐาน เกรงว่านาน
 ไปจะไม่มีใครรู้เรื่องเดิมที่เป็นมาอย่างไร จะไปหลงเชื่อความเข้า
 ใจผิดของคนชั้นหลัง ถ้าท่านปรารภกันอย่างนั้นหม่อมฉันเห็นว่า
 เป็นความจริง และเป็นการสมควรที่จะให้พิมพ์หนังสือเช่นนั้นไว้ให้
 ปราบกฏ เป็นการรักษาพระเกียรติยศของทุกกระหม่อมด้วย หม่อม
 ฉันจึงได้รับแต่ง แต่จะขอเป็นคำขาดว่าอย่าเพิ่งให้พิมพ์จนให้พัน
 สมัยจุลาจลของวรวงศ์คดี จะต้องรอไปอีก ๑๐ ปีหรือ ๒๐ ปีก็ตาม
 ที่ แต่การที่จะแต่งนั้นก็ยังไม่สำเร็จได้โดยเร็วนัก คงจะไม่เกี่ยว
 ข้องกับไปทะเลาะเบาะแว้งกับผู้หนึ่งผู้ใด ขออย่าทรงพระวิตกเลย
 นกเรื่องที่จะทูลบรรเลงในสัปดาหะนเรื่อง ๑ เมื่อ สองสาม
 เดือนมาแล้วหลวงภาษาพิรัชกงสุลสยามที่เมืองบึง มีจดหมาย
 มาถึง หม่อมฉันฉบับ ๑ ว่ามี บัณฑิตในราชการอังกฤษที่สหรัฐ
 มลายูถามมาว่าชื่อเมือง Klang อันเป็นเมืองหลวงของอาณาเขต
 สลังงอ เป็นคำภาษาไทยหรือมิใช่ กงสุลรับเขาไปว่าในภาษาไทย

มีคำว่า กลาง ตรงกัน แล้วจึงมาปรึกษาหม่อมฉัน ๆ มีจดหมาย
 ตอบกลับไปว่าชื่อเมือง Klang นั้น หม่อมฉันเคยได้ยินอังกฤษ
 เขาเรียกออกเสียงว่า “กะลิ่ง” ไม่ตรงกับคำ กลาง ของเรา ได้
 ตอบไปแต่เท่านั้น เมื่อตอบไปแล้วมาพิจารณาที่ตั้งชื่อเมืองและ
 ตำบลต่าง ๆ ในแดนไทยทางแหลมมลายู ทางทะเลตะวันตกตั้ง
 แต่เมืองตะนาวศรี เมืองมริค ระนอง ตลอดลงมา มันไม่ใช่คำ
 ภาษาไทยเสียเลย พิจารณาต่อเข้าไปทางบ้านในชายทะเลยกยู่ได้
 ตั้งแต่ สวี ตะโก เป็นต้นตลอดลงมาจนพัทลุง สงขลา ก็ไม่ใช่
 คำภาษาไทยแท้ทั้งนั้น แต่จะเป็นภาษาอะไรก็ไม่รู้แน่ ขอถวาย
 ให้ทรงพิจารณา

หม่อมฉันหวังใจว่าเสด็จมาประทับที่เขวเตร์ที่สงขลา จะ
 ทรงเป็นสุขสำราญค้อยู่ทั้งผู้ติดตามเสด็จด้วยทุกคน ถ้าหากทขอก
 เขายนงมศาลเทพารักษ์ หม่อมฉันจะขึ้นไปบนขวงขอให้คลไจคุณ โศ
 ให้ออกมาขนงโดยเร็ว ลูกเต้าเขอกย่นกันอยู่ทุกคนว่าอยากให้มา
 คัวมิควรแล้วแต่จะไปรด

ทำ ๖๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖

๒๐๔

บ้านสุคนธ์หงส์ หาดใหญ่ สงขลา
วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
เกล้ากระหม่อมย้ายออกจากสงขลามายืนที่นนทบุรีแล้ว กราบทูล
มาให้ทรงทราบเพื่อจะได้ส่งลายพระหัตถ์ในวันหน้าตรงถึงที่อยู่
ได้ทราบว่าถาวรกับแม่คลองลงเรือกลับจากยุโรปมาแต่
กลางเดือนก่อนแล้ว ถ้าจริงคงนึกคงมาตั้งบ่นในราวกลางเดือน
นี้ ได้ทรงพระเมตตาโปรดให้ใครคอยฟังข่าวด้วย เธอจะขึ้นรถไฟ
กลับกรุงเทพฯ ๗ วันไร โปรดมีโทรเลขไปให้เกล้ากระหม่อมทราบ
ด้วย เกล้ากระหม่อมตั้งใจจะคอยคักพบเธอ ที่สถานีรถไฟหาดใหญ่
ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

หงส์

★ ★ ★

บ้านชื่อนามอน บ่น

วันที่ ๑๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
เช้าวันพุธ ที่ ๑๒ นี้ หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ส่งมาจาก
หาดใหญ่โปรดให้ทราบว่าประทับที่บ้านสุคนธ์หงส์ หม่อมฉันรู้สึก
ยินดีมาก เพราะทราบว่าอาจจะส่งจดหมายไปมากับหาดใหญ่ได้ทุกวัน

จึงได้มีจดหมายฉบับหนึ่งส่งมาให้ทรงทราบว่าหม่อมฉันจะให้หญิงพิลัย
 กับชายใหม่ไปเฝ้าแทนตัวเทยวรรดิไพวันศักรท ๑๔ ตั้งแต่ได้ทราบว่า
 เสด็จมาประทับอยู่สงขลา หม่อมฉันนึกแต่อยากเฝ้าออกอ้วนบ้วนใจอยู่
 ทงกลางวันกลางคืน แต่จนใจด้วยเวลานั้น หม่อมฉันเป็นขี้ตกาศ
 ยังไม่หาย จะนั่งรถหลายชั่วโมงยังทนไม่ไหว จึงให้ลูกมาเฝ้าแทน
 ตัว มิฉะนั้นก็จะลอบขนรถยนตร์ไปเฝ้าที่หาดใหญ่เหมือนอย่างเคยไป
 เมื่อครั้งพระเจ้าอยู่หัวยังประทับอยู่ที่สงขลา เพราะไปมาได้ง่าย ๆ

เรื่องที่เจ้าถาวรกับแม่คลองจะกลับมานั้น หม่อมฉันได้
 ทราบข่าวเขาบอกกันมาแต่ยุโรป เล่ากันเป็นอย่างเรื่องขบขันว่า
 ถาวรคิดจะตรงไปเฝ้าที่ลกระหม่อมชายทชวา ไปขอหนังสือเดินทาง
 ที่พระยาสุพรรณธัมมขัตติย์ ขชลาตไม่กล้าออกหนังสือเดินทางให้ ต้อง
 ถึงมีโทรเลขถามกระทรวงการต่างประเทศ ได้รับอนุญาตจึงได้ออก
 หนังสือเดินทางให้ หม่อมฉันสันนิษฐานว่าถาวรเห็นจะมาเรือเมล์
 ขอแล่นที่ตรงไปชวาที่เคียว ต่อเมื่อกลับจากชวาข้างที่จึงจะกลับมา
 ทางนี้ หม่อมฉันจะคอยสับคตามรับสั่ง

หม่อมฉันเชื่อเป็นแน่แท้ว่าเสด็จมาอยู่ที่หาดใหญ่ จะทรงสบาย
 กว่าอยู่ที่สงขลา.

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

กิ่ง ๒๖ กรกฎาคม

หากใหญ่ สงขลา

วันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๘ แม่เต่าเชิญเข้าไปให้ พร้อมทั้ง
ซองขุหรือทรงพระเมตตาโปรดประทานเข้าไป ได้รับประทานแล้ว
รู้สึกในพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง

ซองขุหรืนั้นชอบใจเกินกว่าที่หวังพระทัยไปเสียอีก แรกแรก
ห่อออกคิดว่าทำด้วยชั้นลลอย แต่เมื่อเปิดดูข้างใน เห็นปรากฏ
เป็นทำด้วยไม้จริง ๆ แต่เมื่อกลับพิจารณาภายนอก เห็นเป็นทาสี
ปลอมเป็นไม้ ทำให้ความดีทรุดไปเสีย ความคิดจึงเกิดขึ้นว่า ถ้า
ซดสีทงเสีย ชักเงาให้ปรากฏเนื้อไม้จริง ๆ จะประเสริฐเลิศล้ำ
และถ้าจะให้ดีขึ้นไปอีก รอกรอยกำมะลอคืบตึงเสียทำกรอxygen
ประกอบใหม่ และติดตราเข้า อาจให้เป็นของกำนัลแก่ใครก็ได้
เพราะฉะนั้นขอประทานโทษที่จะรบกวนฝ่าพระบาท ได้ทรงพระ
เมตตาโปรดจืดซอสั่งเข้าไปประทานอีกสัก ๔ ใบ เพื่อดองทำดู จะ
เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า

ของญุ่นททำขายราคาถกน้นประหลาดหนักหนา จะทูล
ถวายตัวอย่างเทียบถวายแก้วอย่างกินน้ำ ฝรั่งทำมาขายโหลละ ๓
บาท ญุ่นททำมาขายแข่งขันโหลละ ๕๐ สตางค์ ทำได้อย่างไร
ไม่เข้าใจเลย เนื้อแก้วก็ต่ำกว่ากันแต่เพียงเล็กน้อย กรมพระกำแพง
เพชรตรัสอธิบายว่า ของญุ่นทขายในเมืองญุ่นราคาแพงกว่าทขาย

ในตลาดต่างประเทศ เขายอมขายขาดทุนเพื่อเอาชนะคู่แข่งต่างประเทศ
 ฟังก์ก็ชอบกล แต่ไม่สามารถซื้อลงไปได้ เพราะลดราคาต่ำกว่า
 กนตง ๔๐๐ เปอร์เซ็นต์ เป็นทางที่จะล้มละลายมากกว่าเป็นทางที่
 จะชนะโลก

พระภิกษุพุทธมิตสารนั้น เป็นองค์ที่สร้างวัดพุทธคยานันเอง
 เจอบอกเหมือนกัน ว่าเดิมอยู่วัดชนะสงคราม แล้วไปเที่ยวเมือง
 มอญ เมืองพม่า เมืองอินเดียนและลังกา แล้วจึงมาสร้างวัดที่เมือง
 สิงคโปร์ ที่ซึ่งสร้างวัดนั้นเธอเช่าจากรัฐบาลสร้างเป็นวัดชน ภาย
 หลังห่างขายยาตราเสือซอซอซอซอได้สร้างวัดไปจากรัฐบาล แล้วมา
 ไล่เธอให้ออกจากวัด เธอไม่ยอมออก เมื่อจะชอกก็ไม่บอกให้เธอ
 ทราบ ต้องเป็นความต่อสู้กันในศาล คดียังค้างอยู่จนทุกวันนี้ การ
 ไล่โทษว่าเธอชั่วร้ายต่าง ๆ นั้น เธอว่าเป็นอุบายของนายห้างขาย
 ยาตราเสือทางสัน ประสงค์จะกำจัดให้เธอหลุดพ้นไปเสียจากวัด
 เพื่อจะให้โคทเป็นสิทธิโดยไม่มีการขัดขวาง เธอคัดค้านพระมิตร
 กรรรมกงสุลสยามคนก่อนเทากบตงกงสุลคัดค้านเธอ สงสัยว่าพระ
 มิตรกรรรมรับสินบนห้างขายยาตราเสือ แต่งคนเข้ากบตำรวจรัฐบาล
 ช่วยกันจับเธอไล่กัญแจมือ ลักพาไปเพื่อเนรเทศส่งเข้ากรุงเทพฯ
 แต่ครั้นไปพักที่กวางาลามปรี เธอจึงร้องต่อรัฐบาลทนน เขาทำการ
 ไล่สวนเห็นเธอไม่มีผิดเขาก็ปลดปล่อยเธอกลับ ข้อความทงนมมิใช่ว่า
 เธอกล่าวโทษกงสุลตนเอง เป็นควยเกล้ากระหม่อมชกถามเธอชน
 กล้วยไ้ทราบบ่าวในหนังสือพิมพ์ว่าพระไทยถูกลักพา จึงสอขคว่า

จะเป็นท่านองคนหรือมิใช่ ตามคำที่เธอเล่าก็ตรงกับหนังสือพิมพ์
ลงข่าวโดยมาก ในเรื่องเงินทองถ้าหากว่าเธอขอเอาไปเป็น
ประโยชน์ส่วนตัวเสียมาก คงจะสร้างวัดขึ้นใหญ่โตถึงเท่านั้นไม่ได้
เกล้ากระหม่อมกลับเห็นไปว่าเธอมีอิทธิพลมากเสียอีก แม้อยู่ใน
เมืองต่างประเทศซึ่งไม่ใช่เป็นเมืองทศกัณฐศาสตร์เป็นหลัก เธอ
ก็ยังอุตส่าห์หาเงินมาสร้างวัดให้ใหญ่โตถึงเพียงนั้น

เรื่องแต่งประวัติกรรมยติกนิกาชกกราบทลมานัน ก็ด้วย
ปรารถนาที่จะให้ทรงระวิงพระองค์ เมื่อใดทรงระวิงแล้วเรื่องนั้นก็
เป็นอันระงับด้วยความพอใจ

เรื่องชื่อเมืองชอตาบดินน เป็นสิ่งที่ยิ่งเหยิงนัก ชอเตยว
ชากันหลายแห่งก็มี เช่นเมืองกลางที่อังกฤษถามมากก็ใกล้กับเมือง
กรุงของเรา (ซึ่งเราเขียนตรงนี้จะหลง) แล้วยังข้ามฟากไป
คล้ายกับเมืองแกลงอกด้วย เป็นชอที่แปลไม่ออกด้วยกันทั้งนั้น
อย่างไรก็ดี ไม่ใช่เมืองกลางแน่ เมืองสงขลาชากับสงขลาบริ
เคยไคยินสมเด็จชายทรงวินิจฉัยชอเมืองสงขลาว่าแย่งชอกันกับเมือง
สิงคโปร์ ไทยเรียกสงขลา แยกเรียกเสงคะละ ฝรั่งเศสเรียกสิงโครา
ตัว ป ตกไปตัวเดียว ทแท้คือ สิงหปุระ

จะยกเอาว่าเมืองโตตาบดินน เคยอยู่ในปกครองภาษาไต
ยอมจะมีชอเป็นภาษานั่นก็ได้ เช่นสทิงพระ เป็นคำเขมรแท้ๆ
ทงสองคำ (เขมรอ่านออกเสียงว่าสทิงเปริยะ) สทิง ว่าล่าน้ำหรือ
ลำคลอง พระกัว่าพระคือพระธาตุ ควรหรือคำเขมรก็ข้ามมาอยู่

สงขลาได้ แต่ที่จริงคำมลายูโค่นกันกับคำเขมรก็มีมาก เช่น
 หมูบ้าน มลายูเรียกกำปง เขมรก็เรียกกำปง (แต่เขียนกำพง)
 คำมลายูว่าอนะ เช่นอนะเวียตา ก็ตรงกับคำเขมรว่าอนัก เช่นอนัก
 อังควัดตา แต่ตัว อ ทน่านเขาไม่อ่าน เราเขียนจึงตัดทิ้งเสีย
 ภาษาไทยกับภาษาเขมรก็เหมือนกันมีมาก เช่น โคม เขมรก็เขียน
 โคม แต่อ่านว่าโกม กำแพงเขมรก็เขียนกำแพง แต่อ่านว่า กำแปง
 ข้อตำลึงแม่จะเป็นชื่อไทยก็ดี แต่เป็นภาษาไทยครึ่งบรมสุมกัลย์
 ดึงจะคงอยู่โดยตรงเราเคยนึกไม่เข้าใจกันก็มี หรือที่เรียกตาม
 สำเนียงอันเสียงเพี้ยนกันก็มี เช่นทางโคราชเรียกขิงว่าขุ่ม เรียก
 เนินว่าโนน เป็นต้น ที่สามารถจะเอาไคก็มี เอาไม่ออกก็มี เช่น
 เรื่องที่ยากยิ่งนัก

ไคเขียนหนังสือกราบทูลมาแล้ว ว่าไคย้ายออกมาอยู่หาด
 ใหญ่ เพราะพระเสนาหามนตรี คุณหญิงเหิม และแม่เกสร ชักชวน
 ให้มาอยู่ ด้วยความตั้งใจจะรับรอง ยกคอกที่เคยอยู่ก่อนนั้นให้อยู่
 เจ้าของ ตกแต่ง หรรษาจนอีกมาก สิ่งแต่ก่อนยังไม่สมบูรณ์
 เช่นห้องนาเบ็นตน บคนไคตั้งรานมาถงนา มีสับชนถงตงชกโคกรก
 มากอกไชนาลงอวางอวยเส็จเรียบร้อยแล้ว และไคปลุกสร้างครว
 ถาวรชนใหม่ด้วย ยงลานบ้านถงมกว่าก่อน ตกแต่งเรียบร้อยชน
 อีก ทงตนไมกเจริญชน ทำให้ชุ่มชื่นในใจมาก พอเหยยบ
 เขายานกรรู้สึกเหมือนหนึ่งบ้านของตน อันจากไปเสียนานแล้ว

ไต่กลยมาถงบ้านอก ทงผู้ที่เคยอยู่ภูจำกกอยู่พร้อมหน้า จน
 กระทั่งแมวก้ากยังอยู่ แต่มันไม่มารบกวนเหมือนคราวก่อน เพราะ
 มันมีลูกขนสองตัว มันมีพระวงเลียงลูกมันเสีย เย็น ๆ ออกเที่ยว
 เดินเล่นตามเคยรู้สึกว้าตลาตปสานเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน สิ่งปลูก
 สร้างปลูกใหม่ชุกมาก นายขณยเคอเจ้าของสวนสัตว์ก็ไปปลูก
 บ้านขนอยู่ใหม่ไปทางโรงฆ่าสัตว์ ไต่ย้ายเอาสรรพสัตว์ไปไว้ที่นั่น
 แต่เอาไปยังไม่หมด และที่เอาไปแล้วก็ยังไม่เรียบร้อย อากาศ
 ดีกว่าในสงขลาหลายเท่า เวลากลางวันพอสบาย ตกกลางคืนถึง
 หนาว มีไจรำลัดถึงผ้าพระบาทกบทั้งหลาย ๆ เป็นกำลัง เพราะ
 เคยอยู่ด้วยกันขลุกขลักแล้วมาขาดไปเสีย

เกล้ากระหม่อมไต่ส่งหนังสือพิมพ์ ซึ่งเขากล่าวถึงประวัติ
 พระยาเสนาภิมุข ซึ่งเขานับนมาถวายทอดพระเนตร เห็นผิดกับ
 ข้อความที่มีในพระราชพงศาวดาร (๒ เล่ม) มาก เขาไปเอาความ
 มาแต่ไหน หวังว่าจะตรัสพยากรณ์ให้ทราบเกล้าไต่.

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พร

★

★

★

อาศัยเค้าเงื่อนที่ทลน เห็นว่าชอทเรียกทองที่ต่าง ๆ ตั้งแต่ตำบล
 ขนไปจนถึงเมืองลวนเป็นของมนุษย์บัญญัติ มนุษย์ชาติใดภาษา
 ใดไปถึงก่อนก็ใช้คำภาษาของตนบัญญัติชอททองที่ พวกอันมาที่
 หลังกก็เรียกตาม เพราะฉะนั้นชอททองที่เมื่ออยู่ในแถวเดียวกันเช่น
 แหลมมลายุน บางแห่งชอจึงเป็นภาษาหนึ่ง บางแห่งชอจึง
 เป็นภาษาอื่น ยกเป็นอาหารคาวเช่นชอทเรียกว่า "สิงหประ"
 กติ "ตรังกนะ" กติ "ปัตนะ" กติ พวกชาวอินเคยคงให้ชอนั้นๆ
 ตามชอเมืองในอินเคย ชอนั้นเป็นคำภาษาอินที่เรามาแปลไม่ออก
 คงเป็นคำพวกมิลกชที่อยู่ตามเกาะเกียนในมหาสมุทรให้บ้าง พวก
 ชาวและมลายูให้บ้าง แล้วเรียกตามกันมา และบางทีมาแก้ไข
 ให้เข้ากับภาษาของตน เช่นเมืองตะกั่วบาและตะกั่วทุ่งเป็นต้น
 ที่ทรงปรารภมาในลายพระหัตถ์ว่าทางหน้าในมีชอภาษาเขมรอยู่
 มากนั้น เป็นขัญหาสำคัญอินหนึ่งทีเดียว เพราะไม่ใช่แต่ชอ
 ทองที่เท่านั้น การบังคับขางทางแหลมมลายุนทั้งไทยและมลายู
 ใช้คำภาษาเขมรทงนั้น นอกจากนั้นยังมีสำคัญอีกอย่างหนึ่ง
 ได้พบสำเนาพระราชกฤษฎีกาครังกรุงศรีอยุธยา คักราชเพียง
 แผ่นนั้นสมเด็จพระเพทราชา ว่าถึงพระราชทานทกลบนำวัดใน
 แขวงเมืองพิทลุม ใช้ภาษาและอักษรเขมรเก่า ต้นฉบับอยู่ที่ใน
 หอพระสมุดวชิรญาณ พวกฝรั่งที่ศึกษาภาษาเขมร เช่นศาสตราจารย์
 จารยเศเศเตสพากันพิศวงมาก ว่าเหตุใดจึงใช้ภาษาเขมรลงมา
 ข้างฝ่ายไท และใช้อยู่ใกล้ขงขุ่นจนถึงเพียงนั้น ขัญหาอันยังไม่

มีผู้ใดวิเศษนาให้เห็นเหตุเป็นแน่นอน   ใจหม่อมฉันนึกว่าข้างที่จะ
 เกิดแก่ต่อนเขมร เซลยลงมาอยู่ทางหัวเมืองเหล่านั้น ในกาลครั้งใด
 ครองหน่ง   เหมือนอย่างเคยต่อนเซลยพวกกลอลงมาเป็นชาวละคร
 จึงมพวกเขมรลงมาอยู่ทางแหลมมลายูมาก   จนภาษาเขมรแพร่
 หลายและใช้หนังสือเขมรใน หมู่คนเหล่านั้น   ที่ทูลน เป็นแต่นัก
 ยังไม่เคยสอบสวน
 เรื่องออกญาเสนาภิมุข (ยามาตา) ญ่บุนทตรสถามมา
 ในลายพระหัตถ์ถน่น หม่อมฉันทราบอยู่ แต่เข่นวิเศษนายาวล็ก
 หน้อย หม่อมฉันจะเอาไว้ทูลในจดหมายฉบับหลังต่อไป.
 ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

อุทิศพระพร

บ้านสคนอหงส์ หาดใหญ่ สงขลา
 วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท
 ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๒ ไ้รับทราบเกล้าแล้ว   หญิง
 พิลัยกับชายใหม่ไปถึงควยคี่   เกล้ากระหม่อมก็ขลกลไปรษย์ที่สถาน
 รถไฟ   ไ้พบกันอย่างคใจเหลือเกิน   เกอขเทากยไ้เฝ้าฝ่าพระ
 บาท   เทานนักพอออย่างขงแล้ว   ที่ฝ่าพระบาทไ้รู้พระทัยจะเสด็จ
 เข้าไปน่น   เห็นว่าถงมีไ้ประชวรกเป็นการเกินสมควรที่จะเสด็จ
 เข้าไป   เสียดายที่หญิงพิลัยมาอยู่หวยหวยเพียงสองวันกกลยเสียด

ราคาราญใจที่ไต่ทราขข่าวว่าฝ่าพระบาทประสวรยังไม่หาย
 แต่เขาใจที่ประสวรพระโรคอันมิไต่ร้ายแรง ซึ่งหวังว่าไม่ซำคอง
 ระหาย แล้วทรงสบายตามเดิม ไต่ทราขข่าวความเป็นอยู่ของ
 สมเด็จพระสวสดีจากหญิงพิลย ให้มีจิตคิดสงสารเป็นกำลัง
 ตามทกรายทูลขอพระอนเกราหมาเรื่องถาวรนน เป็น
 วยคิดว่ำอาจทักพบกันไต่โดยโอกาสแห่งเวลาที่เธอจะมาถึงหาค
 ใหญ่ ในเมื่อเกล้ากระหม่อมอยู่จังหวัดสงขลา แต่เมื่อไต่ทราข
 ว่ำเธอจะไปชวาก่อนกลับกรุงเทพ ฯ ก็เป็นอนสันหวังทว่ำจะไต่พบ
 กัน เพราะเกล้ากระหม่อมจะลงเรือ วันที่ ๒๓ เดือนนี้ ไปชน
 เทยวทบ้านคอนสีก ๗ วัน แล้วจะไปเทยวชุมพรสีก ๓ วัน แล้ว
 จะไปหวหนพททสำนักคคกุล ตามที่โปรดประทานอนุญาตไว้ จน
 เข้าวรรษาแล้วจึงจะกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ โอกาสที่ไต่พบถาวร
 ตามทางไม่มีแล้ว เพราะฉะนั้นตามททรงพระเมตตาจะคอยสับข่าว
 นั้น ไม่ต้องสับเลยแล้ว ต่อแต่วันที่ ๒๓ ไป ลายพระหัตถ์
 จะประทานไปถึงเกล้ากระหม่อมนั้นควรรงค ไปต่อเขาเมื่อถึงหวหน
 ซึ่งจะไต่กรายทูลมาให้ทราขฝ่าพระบาท

ไต่ถววยรูปคณะอภิรัฐมนตรีมาด้วยแผ่นหนึ่ง พบเข้าใน
 านที่หาคใหญ่ มีอยู่แผ่นเคยวเท่านั้น แล้วจะไม่มีต่อไป

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พร

บ้านสุคนธ์หงส์ หาดใหญ่ สงขลา

วันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทุก สมเด็จพระราชาธิบดี ทราบฝ่าพระบาท

ไต่รับลายพระหัตถ์ถึงวันที่ ๑๕ พร้อมทั้งซองบัตร ๒ ใบ
ซึ่งโปรดประทานไปโดยทางไปรษณีย์แต่เมื่อวานนี้แล้ว เป็นพระ
เดชพระคุณล้นเกล้า ได้แต่สองใบก็ไม่เป็นไร ที่ทูลขอส่งไปนั้น
เตรียมไว้เพื่อทำเสีย ถ้าทำสำเร็จเหมือนคิด ใบแรกจะส่งมาถวาย
ฝ่าพระบาทเป็นประเดิม

พระตำราในมณฑลเทศาภิบาลเรื่องชื่อเมืองชอตาบดินน เป็นทางที่
ถูกต้องแต่แล้ว เมืองในแหลมมลายูนี้มีชื่อเห็นปรากฏเห็นรูป
เป็นภาษายาลีสันสกฤตอยู่อีกหลายแห่ง เช่น (Kuala) Lumpur รูป
เป็น รมปุระ Negri Sembilan คำแรกรูปเป็นนคร เห็นได้ว่าชาว
จีนเป็นผู้มาจับจองโคกที่เหล่านี้ก่อนคน ส่วนเรื่องภาษาเขมรนั้น
พระราชกฤษฎีกาอักษรเขมร ภาษาเขมร ซึ่งตราว่ามีอยู่ในหอ
พระสมุดนั้น เกลากระหม่อมไม่ได้เห็น แต่ได้เห็นฉบับอื่นมีอยู่มาก
ตามวัดในหัวเมืองชุกชีไต เขาเป็นแน่ได้ว่ามีชนชาติเขมรใน
ปกครองอำนาจไทย ได้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในชุกชีไตคราวหนึ่ง
ได้โปรดทรงกำหนดพระทัยไว้สอยสวนหาหลักฐานต่อไป หอสมุด
เวลานี้ ถกนักเลงคิลงหนังสือพิมพ์แขนงเอาชัย ค่ายแต่งค่าน้ำ
หนังสือแจกงานพระศพองค์หญิงชาวออกมา จะว่ากระไรบ้างเกล้า

กระหม่อมไม่เห็น เพราะไม่ไ้กรับสมคนัน^๕ ลางที่ผาพระบาทจะไ้^๕
 ทรงรบ^๕ แยกหนังสือพิมพ์ลงตว่าผคนนผคจริงแน^๕ เพราะเห็นลง
 หนังสือพิมพ์ออกแก้คำตตออยู่ช ลมน
 เรืองภาษาของชาติที่อยู่ใกล้เคียงกันมีคำเหมือนกัน ตาม
 ทกรายทลมาก่อนแล้วนั้น ไม่ใช่มีซ้ำกันแต่คำ แม้เรื่องนทานกม
 ซากนอกด้วย เช่นเรื่องพระยาแกรกและพระสเสารเขตน เขมร
 กมเหมือนกัน เรื่องลกฤษศรียทไปเที่ยวพิพาสบายนางนาค ไ้
 สมจรกับนางนาคเกิดบุตรเป็นผมขญ ซึ่งเรายกให้แก่พระร่วงน^๕
 เขมรกมเหมือนกัน เรียกว่าเรื่องพระโลงนางนาค แต่เป็นอยู่
 เอง ที่ลกเกิดแต่นางนาคนั้นจะต้องไม่เป็นพระร่วง เรื่องนนนยม
 ชมชอบกันจนถึงเขามาให้ชอเพลง เรากรบเพลงนั้นมาเล่นเหมือน
 กัน เพลงพระโลงเราเรียกเพี้ยนไปว่าพระทอง เพลงนางนาคนั้น
 คงที่ บรรดาเพลงทั้งหลายที่เราเล่นอยู่ ก็มีเพลงของชาติต่าง ๆ ที่
 ใกล้เคียงเข้ามาปะปนอยู่มาก คงอ้อยคำเหมือนกัน ตามทกราย
 ทลนมีใช้หมายถึงเพลงเขมร มอญ ลาว ฝรั่งเศส ซึ่งพวกขพาทยสมัย
 ใหม่เก็บเอามาทำลกหมตหรือลเกกัน อันเรียกว่า "ออกภาษา"
 นนก็หาไม่ กรายทลหมายถึงเพลงที่เราถอกันว่าเป็นเพลงไทย
 แล้ว คงจะถวาทวอย่างชผาพระบาทจะพงทรงพิจารณาเห็นตาม
 ไ้ เช่นเพลงพญาเดินเขตน เกล่ากระหม่อมเห็นว่าเป็นเพลง
 รันทเดี่ยว สรรพทงเนอเพลงและไม่กลอง

เกล้ากระหม่อมจะกลับเข้าไปทำหน้าที่ห่วยางในสงขลาเย็น
วันนี้ จะอยู่ที่นั่นจนวันที่ ๒๓ จึงจะลงเรือไปสุราษฎร์ธานี

ได้ทราบความแต่หญิงพิลัย ว่าหญิงจงไปรักษาตัวอยู่โรง
พยาบาล มีอาการพ่นช่น และหม่อมว่าโรคที่เจ็บไม่มากเกินกว่า
ที่จะพึงรักษาให้หายได้ เป็นข่าวคททำให้เขาใจไปมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

Handwritten signature

บ้านช่นนามอน บนน

วันที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล ส้มเค็จกรมพระนริศร ฯ

หญิงพิลัยกับชายใหม่ไปเฝ้าท่านที่หาดใหญ่ กลับมาถึง
บนนเมอวนอาทิตย์ที่ ๑๖ หน้าตาเบิกบานราวกับได้ไป สวรรค์ชน
ดาวดงส์ พวกหม่อมฉันอยู่ทนกับพวกนั้นเบิกบานด้วยทวหน้า ฟัง
เล่าเรื่องทีไปตงแต่กลางคืนแล้วมาฟังตอนเช้าอกก็ยังไม่จบ ลาย
พระหัตถ์ ทีโปรดให้หญิงพิลัยเชิญมากับรูปหมู่ อภิรัฐมนตรีสำหรับ
ปลงพระไตรลักษณน หม่อมฉันก็ใคร่แล้ว ขอบพระเศษพระคุณ
เป็นอันมาก

ถึง เกิดศุระยะทางที่จะเสด็จกลับตามตรัสบอกมา ในลาย
พระหัตถ์ หม่อมฉันประมาณว่าคงจะเสด็จโดยทางรถไฟจากชุมพร

ไปหัวหิน และถึงหัวหินราวสี่ห้าคาบของเดือนกรกฎาคม ก็จะ
 ไม่มีเวลาประทักษิณหัวหิน ไต่สักกวัน ก็จะถึงเขาพรหม แต่ถึง
 กระนั้นก็ยังยินดี หม่อมฉันได้บอกไปที่ยานให้เขาสั่งให้เตรียมเรือน
 ที่สำนักศึกษาศูรยเสด็จแล้ว

ลักษณะที่ท่านเสด็จเที่ยวอย่าง “เพชรลอยดอง” นั้นก็
 เข้าที่คอย ถ้าจะเที่ยวอย่างนี้ต่อไปก็คิดว่าจักของใส่หีบไว้เสมอ สย
 พระหฤทัยขึ้นมาเมื่อใดก็เสด็จออกจากกรุงเทพฯ ได้ภายใน ๒๔
 ชั่วโมง ไม่ต้องเสียเวลาเตรียม แต่เห็นจะต้องมีที่ประทักษิณตาม
 หัวเมืองให้หวังได้แน่นอนว่าเสด็จไปเมื่อใดก็เสด็จได้ ไม่ต้องเที่ยว
 สยถามหาหรือขอยืมใคร หม่อมฉันขอถวายอนุญาตที่สำนักศึกษาศู
 ประจำไว้แห่งหนึ่ง จะเสด็จไปเมื่อใด จงโปรดให้ไปบอกหญิงใหญ่
 หรือหญิงมารยาตร หรือชายน้อยศึกษานูต ก็เป็นได้กัน ขอทล
 ตกเตือนอย่างหนึ่งว่าหัวเมืองนั้นมฤคพิหารและไม้เหมาะสำหรับ
 ที่ทุกแห่ง เสด็จไปทีไหนไปให้เหมาะฤคจึงจะสบาย เป็นต้นว่า
 ฤคมรสุมตะวันตกทางขั้วใต้ตั้งแต่หัวหินตลอดแหลมมลายูสบาย
 ถาดงฤคมรสุมลมเหนือทางแถบนั้นลมและฝนแรงเกินไป ฤคหน้า
 แต่เดือนตุลาคมจนพฤศจิกายนทางอยุธยาสบาย ฤคลมเหนือแต่
 เดือนพฤศจิกายนจนธันวาคม ทางทะเลตะวันออกเช่นเมืองชลลง
 ไปจนเมืองจันทบุรีสบาย ถ้าจะไปถึงเดือนมกราคม กุมภาพันธ์
 เสด็จไปเชียงใหม่ก็ได้ เวลานั้นไม่มีสูหนาวจัดแล้ว

หม่อมฉันทูลผิดไว้ในจดหมายฉบับก่อนว่าจะทูลอธิบาย
ถึงเรื่องออกญาเสนาภิมุข (ยามาตา ญิบุน) เมื่อเขียนจดหมายน
หนังสือซึ่งปรากฏรายการเรื่องออกญาเสนาภิมุขมี ๒ เรื่อง คือ
จดหมายเหตุของวันวลิต พ่อค้าฮอลันดาซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงศรี
อยุธยาเมื่อรัชกาลพระเจ้าปราสาททองแต่งไว้เรื่อง ๑ จดหมาย
เหตุที่เมืองญิบุน เซอร์เฮอเนสส์สะเตา ซึ่งเคยเป็นอุปทูตอยู่ใน
กรุงเทพฯ ไปค้นพบเมื่อไปเป็นราชทูตอยู่กรุงโตกิโอ แปลเป็น
ภาษาอังกฤษแล้วเรียบเรียงพิมพ์ไว้เรื่อง ๑

อธิบายตามเรื่องพงศาวดาร เดิมพวกญิบุนเป็นแต่ไพร่
เล็กไปมาค้าขายตามประเทศที่ไกลเคียงกับเมืองของตน เช่นเมือง
เกาหลีและเมืองจีน ครั้นพวกโปรตุเกศสามารถแล่นเรือกำปั่น
ออกจากยุโรปได้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๔๐ เทยวค้าขายไปจนถึงเมือง
ญิบุน พวกญิบุนเขารบจ้างเป็นลูกเรือโปรตุเกศ จึงเป็นเหตุให้
พวกญิบุนไปเที่ยวหากินถึงต่างประเทศเช่นเมืองไกลมากจนเป็น
ลำคัมมา บางพวกก็ต่อเรือใหญ่ไปเที่ยวค้าขายเอง บางพวกก็ไป
ตั้งภูมิลำเนาหากินอยู่ในต่างประเทศเช่นกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น
ครั้นนานมาการที่พวกญิบุนที่ไปเที่ยวหากินถึงต่างประเทศเป็นเหตุ
ร้ายชน ๒ อย่าง คือพวกญิบุนไปเขารตถศาสนาคริสต์ตั้ง แล้วพา
ศาสนานี้เข้าไปตั้งในเมืองญิบุน เกิดวิวาทบาดทะเลาะกันเองชน
ด้วยศาสนาอย่าง ๑ ญิบุนพวกที่แล่นเรือของตนเองเที่ยวค้าขาย

ไปกลายเป็นสลักปล้นสะคมตามหัวเมืองต่างประเทศ ในจดหมาย
 เหตุของพวกขอล้นตามีว่าเคยปล้นเมืองเพชรบุรี เมื่อในรัชกาล
 สมเด็จพระเอกาทศราช และเข้าไปเกาะกะดังกรุงศรีอยุธยาครั้ง
 หนึ่ง (ในยุบโทรกมีว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๓ “ญวนเข้าเมือง”) ใน
 แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศราชเหมือนกัน ตามคำฝรั่งว่าเพราะ
 เมื่อตอนปลายรัชกาลนั้นในกรุงไม่สู้เรียบร้อย ด้วยสมเด็จพระ
 เอกาทศราชมีอาการประชวร เสียพระสติอย่างเราเรียกว่า “เดือน
 มืด” เป็นคราว ๆ

ฝ่ายเมืองญวนในสมัยนั้น วิชาปกครองมีอุปราชเรียกว่า
 โชกุนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน โชกุนเห็นว่าพวกญวนไปเที่ยว
 ทำจุกจิกต่าง ๆ ดังว่ามา จึงประกาศห้ามมิให้พวกญวนไปค้า
 ขายต่างประเทศ และบังคับให้ตัดเสากระโตงเรือให้เตยลงทั้งหมด
 มิให้แล่นใบไปไกลได้ ส่วนพวกญวนที่ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามต่าง
 ประเทศ ก็ห้ามมิให้กลับไปบ้านเมือง จึงมีพวกญวนไปค้างแรมอยู่
 ตามต่างประเทศหลายแห่ง ที่ในกรุงศรีอยุธยาก็มีญวนเช่นนั้นอยู่
 มาก ได้พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่โตปากน้ำแม่เขย เห็น
 บ้านพวกขอล้นตา และได้รับอนุญาตให้เป็นทหารอาสาพวก ๑
 เหมือนอย่างชาวต่างประเทศชาติอื่นมีพวกจามเป็นต้น ที่เข้ามา
 พังพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ยามาคาจะโตเป็นท
 ออกญาเสนาภิมุขเจ้ากรมอาสาญวน มาแต่ในรัชกาลสมเด็จพระ

เอกาทศรฐหรือในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ขอนหม่อมฉันจำไม่ได้ แต่เมื่อพระเจ้าปราสาททองเป็นกบฏนั้น ใต้อาศัยออกญาเสนาภิมุข (ยามาตา) ก็ยกพวกอาสาญขุนเป็นกำลังช่วยปราบปรามเอาชนะศัตรูได้ เมื่อพระเจ้าปราสาททองได้ราชสมบัติแล้วไม่ไว้พระทัยออกญาเสนาภิมุข (ยามาตา) ก็ยกพวกอาสาญขุน จึงอุบายตั้งให้ออกญาเสนาภิมุขเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ให้พาพวกญขุนของตนออกไปอยู่เสียให้ห่างไกล ออกญาเสนาภิมุขออกไปตายที่เมืองนครศรีธรรมราช ลูกใต้เป็นที่แทนต่อมา แต่ไม่สามารถจะควบคุมพวกญขุนไว้ได้ ลงปลายเกิดวิวาทบาดทะเลาะกันเอง ผู้คนก็ร่อยหรอลงทุกที ในที่สุดปรากฏว่าญขุนพวกออกญาเสนาภิมุขพากันออกจากเมืองนครศรีธรรมราช ไปทางเมืองเขมรแล้วเลยสูญไป เรื่องตามทหม่อมฉันจำได้เป็นดังทูลมา

มีเรื่องที่จะทูลบรรเลงอีกเรื่อง ๑ เดิมหม่อมฉันได้ทราบจากศาสตราจารย์ฟุแนร์ ฝรั่งเศส ผู้ชำนาญเรื่องศิลปะทางพระพุทธศาสนาในอินเดีย ว่าแกแต่งหนังสือชนใหม่แสดงอธิบายรูปภาพเรื่องพุทธประวัติและรัฐบาลอินเดียได้พิมพ์หนังสือนั้นแล้ว ถ้าหม่อมฉันปรารถนาจะอ่านจะส่งมาให้ หม่อมฉันนึกว่าจะน่าคจึงขอให้แกส่งมา หมายถึงจะถวายท่านในวันเฉลิมพระชันษาขาน คอยๆ ก็หายไป ฟังใ้มาได้เมื่อสามสัปดาห์แล้ว ตัวสมุทคนนเองไม่เป็นหนังสืออย่างใหญ่โตคงงามถึงสมควรเป็นของขวัญ หม่อมฉันจึงมิได้ส่งมา

แต่เมื่ออ่านต่ออธิบายในหนังสืออื่นได้ความรู้แปลกก็ จึงจะทูลปรึกษา
พ่อเป็นเคำต่อไปนี้ คือ

๑. มลของรปภาพในพระพุทธศาสนา ศาสตราจารย์
ฟแลร์ทรวทรวหลักฐานทม้อย เห็นว่าเดิมจะเกิดชนนทยวโรกเจคย
๔ แห่ง คือ ทประสตี ตรสรี ปรุจุมเทศนา และปรินิพพาน กอน
ทอน ทวยมเงนตอกตราเยนรปคอกขวเยนเครองหมายทประสตี
รปคณโพธิเยนเครองหมายทตรสรี รปจรรวมจกรเยนเครองหมาย
ทปรุจุมเทศนา และรปสถปเยนเครองหมายทปรินิพพาน ปรากฎเยน
ของเกำกอนเจคยวตถุของพระเจำอโคกมหาราชชำนาน เงินตรา
เหล่านัน ตามประเพณเอนเคยแต่ โขราณเยนของพ่อค้ำจำหน้ำย
(เหมือนเช่นทำในเมืองจีนชนหลัง) จึงสนนยฐานว่าพวกพ่อค้ำ
ตามทยวโรกเจคยทง ๔ แห่งนัน คิคทำรปภาพเช่นนชนตตรา
เงินชายเยนอนสรณแกสปีปรุชชือตสาหะไปนมัสการถึงพระบรโภค
เจคยณทนน ๆ เยนปรุจุมเหตุทจะมรปภาพเครองหมายในพระพุทธ
ศาสนา ครนต่อมตงแต่พระเจำอโคกมหาราชยกพระพุทธศาสนา
ชนเยนศาสนาสำหรับประเทศ และสร้างเจคยวตถุใหญ่โตต้าง ๆ
อนประกอบทวยมมอช้ำง พวกช้ำงเอาเครองหมายในเงินตรานน
มาคิคประกอบเยนลวคลายของเจคยสถาน ในสมยนั้นยังห้ามมิให้
ทำพระพุทธรป จึงทำคอกขวเยนเครองหมายปางประสตี บลสังกคย
คณโพธิเยนเครองหมายปางตรสรี จรรวมจกรกยกวางเยนเครอง
หมายปางปรุจุมเทศนา พระสถปเยนเครองหมายปางปรินิพพาน

๒. ครั้นจำเนียรกาลนานมา พวกช่างใช้รูปคอกขัว
 (เพราะอาจจะผูกเป็นลวดลายให้งามกว่าวัตถุอีก ๓ อย่าง) เป็น
 เครื่องหมายกว้างออกไป จนกลายเป็นเครื่องหมายว่าพระพุทธ
 ศาสนา เมื่อจะต้องทำรูปภาพให้เห็นชัดว่าหมายตรงปางประสัค
 ช่างบางคนก็ทำเป็นรูปรอยพระบาท หรือมีฉนวนนักทำรูปมาหลัง
 เปล้าหมายเมื่อภินเนษกรมณี แต่โดยมากคิดเครื่องประกอบคอกขัว
 นนเอง เพิ่มเติมชนิดต่าง ๆ เป็นชนิด ๆ มา คือทำเป็นรูปหมอนาค
 เกิดของกอกขัวเพิ่มเข้าอย่าง เท่านั้นยังไม่พอเพิ่มรูปพระนางมายา
 ยินหรือนางขตัสมาธิหรือนางหอยเต้า (เรียกนางท่านว่าลลิตาสน์) บน
 คอกขัวบ้าง และที่สุดเติมรูปช่างพันนารอนนาเยนเมื่อพระโพธิสัตว์
 ประสัคเข้าคอกขัวบ้าง มาจนถึงสมัยเมื่อพวกโยนกชาวคันทราธิราช
 คิดทำพระพุทธรูปขึ้น จึงเอาเครื่องหมายอย่างอื่นออกเสีย คงไว้
 แต่รูปพระนางมายายิน และทำรูปพระโพธิสัตว์ประสัคจากสี่ข้าง
 พระนางมายา

๓. รูปพระนางมายานั่งบนคอกขัว และมีช่างยืนพันนารอนนาเยน
 ๒ คน พวกถือคาสณาพราหมณ์ถืออย่างว่าเป็นรูปนางลักษมี แต่
 คาสตราจารย์ฟูแชรยืนยันว่าพวกพราหมณ์เอารูปในพระพุทธศาสนา
 ไปสมมติ เพราะลายจำหลักทมหาเจดีย์สถานต่าง ๆ มีรูปพระนาง
 มายาเช่นว่านบนเครื่องหมายปางประสัคอยู่เป็นสำคัญ ถ้าเป็น
 รูปนางลักษมีของพราหมณ์ จะเอามาเป็นวัตถุบูชาในพระพุทธ
 ศาสนาอย่างไรได้ ขอน้อมมณฑกมเหตุที่จะรับรอง ด้วยมคฺลา

ธรรมจักรที่พระปฐมเจดีย์เจ้าหลักรูปพระนางมายากับช้าง ๒ ตัวไว้
ตรงที่ตอฐาน เห็นชัดว่าต้องเป็นปูชนียวัตถุในพระพุทธศาสนา
ด้วยกันมาแต่เดิม

เมื่อเร็ว ๆ นี้หม่อมฉันสะดุ้งใจด้วยเห็นในหนังสือพิมพ์เรียก
ตุลกระหม่อมหญิงภิรมย์ชยันนาทว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ รู้สึก
ว่าถ้าเรียกตามแบบเก่า “เราก็คือพระเจ้าอัยกาเธอ แล้วหนอ”
จึงเลยคิดตรวจจดอยหลังขึ้นไป ว่าเจ้านายแต่ก่อนจะได้เป็นพระเจ้า
อัยกาเธอในเวลาดำรงพระชนม์อยู่สักกี่พระองค์ ก็เหมือนจะเริ่มมี
ในรัชกาลที่ ๓ พระองค์ ๑ คือเจ้าครอกวัดโพธิ์ ต่อมาในรัชกาล
ที่ ๔ ไม่มี ถึงรัชกาลที่ ๕ มีสมเด็จพระบวรราชราชนครินทร์
ภิรมย์หลวงวรเสรษฐีสุตา ก็นับทางสมเด็จพระชนนี มาถึง
รัชกาลที่ ๖ มีอีกพระองค์ ๑ คือ พระองค์แมนเขยน แล้วก็มีมาถึง
พวกเรามาจนถึง ๑๐ พระองค์ในคราวเดียวกันหน้าพิศวงอยู่

จดหมายฉบับหม่อมฉันรีบเขียนส่งมาถวายในคราวเมื่อ
วันศุกร์ที่ ๒๑ เพราะถ้ารอไว้จนวันจันทร์ตามเคย ท่านจะเสด็จไป
จากสงขลาเสียแล้ว ตอนไปจะต้องหยุดจดหมายเสียคราวหนึ่งหรือ
สองคราว บางทีจะฝากชายแถมไปถวายที่ชุมพร ได้สักคราว ๑
ก็เลยเอากำหนดจะกลับไปให้ที่รับเสด็จที่ชุมพร ตอนนั้นเมื่อเสด็จ
ถึงหัวหินแล้วก็จะส่งจดหมายถวายได้ไม่ยาก

หม่อมฉันหวังใจว่าท่านจะทรงเป็นสุขสบายตลอดทางในชา

กลับเหมือนกับเมื่อขามา และคุณโตก็จะไม่เมาคลื่นหรือไม่มีคลื่น
พอคุณโตจะเมาได้ให้ตลอดทาง เมื่อเสด็จถึงชมพรวาไปรด
โทรเลขถึงหญิงมารยาตรให้ทราบก่อนว่าจะเสด็จถึง หัวหิน วันใด
เห็นจะเป็นการสะดวก

ควรมีควรวแล้วแต่จะโปรด

ถึง ข. พิศนาค

★ ★ ★

บ้านชื่อนามอน บึง

วันที่ ๒๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จพระบรมพระนคร ๑

ชายแถมจะกลับจากขบงมารีบเสด็จท่าน เป็นโอกาส
หม่อมฉันจึงเขียนจดหมายฉบับฝากมาถวาย เรื่องราวอะไรที่จะ
ทูลในจดหมายฉบับนี้ไม่มีใครมี เพราะเมื่อตอนหม่อมฉันช่วย
เป็นลมเขโก มีอาการเมื่อยขบติดตัว ไม่มีความผาสุกพอ
จะตรวจตราหาความรู้แปลก ๆ แต่มีเรื่องความซัดซอกอย่าง
ประหลาดอยู่เรื่อง ๑ ซึ่งควรจะเล่าถวายได้ หม่อมฉันเคยทูลไป
แต่ก่อนแล้วว่าได้ส่งหนังสือซึ่งศาสตราจารย์ฟแชร์ ฝรั่งเศสแต่ง
ขึ้นใหม่ว่าด้วยพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ หมายถึงจะเป็นหนังสือ
มีรูปภาพงดงามหรหรร่า จะได้ถวายท่านในวันประสูติขบ แต่
กว่าจะได้หนังสือนั้นมาต้องรออยู่จนพ้นวันประสูติ ทั้งไม่เป็น

หนังสือหรือหราน่าถวายเหมือนอย่างคาด หม่อมฉันจึงเป็นแต่เก็บ
 เนอความในหนังสือนั้นทูลมาในจดหมายฉบับยก่อน เมื่อไม่ได้
 หนังสือเป็นของถวายแล้วไปคิดจนถึงไม่เท่าที่หม่อมฉันชอบใจอยู่
 เรื่องประวัติของไม้เท้าอันนั้นเมื่อหม่อมฉันกลับจากชวบายกลายเป็น
 โดยสารเรือขอรังเกยกายนยนต์ของห้างอีสต์เอเชียติกจากสิงคโปร์
 มาขึง เรือนั้นแฉะรับสินค้าตามระยะทาง เมื่อทอดอยู่หน้า
 เมืองมละกา มีแขกชาวเมืองคน ๑ เขาไม้เท้าหวายเทศลงมา
 ชายคนโดยสาร หม่อมฉันนึกว่าหวายเทศนั้นฝรั่งเขาเรียกว่า
 “หวายมละกา” ไปถึงเมืองมละกาน่าจะชอมาเป็น तरह จึงไป
 เลอกเห็นเป็นหวายเทศลายแปลกตาและทำเป็นไม้เท้าตามกระดก
 ขัดเหมือนงา ลองถอดก็พอใจ ด้วยไตรลักษณะทั้งเขาและเห็นยว
 สมควรใช้ได้ หม่อมฉันถามราคามันบอกผ่านว่า ๕ เหรียญ ต่อ
 ๓ เหรียญมันไม่ให้ ต้องทำเชิงกันอยู่จนเรือถอนสมอมันจึงเข้า
 มาบอกว่าจะยอมขายให้ ๓ เหรียญครึ่ง หม่อมฉันก็ชอมา เมื่อ
 ชอแล้วมันจึงบอกว่าไม่เท่าอันนั้นที่เมืองไทร ตั้งแต่ได้ไม้เท้า
 อันนั้นมาถอดก็คิดถึงท่าน ว่าถ้ามีไม้เท้าเช่นนั้นก็คงโปรดกว่าไม้
 เท้าเหล็กที่ทรงถอดอยู่ เพราะเขากว่าแต่เห็นยวเหมือนกัน หม่อม
 ฉันจึงตั้งใจจะหาส่งไปถวายสักอัน ๑ เมื่อหม่อมฉันไปเมืองไทรให้
 เทยวหาชอตามร้านก็ไม่มี ก็ต้องรอมานถึงหาหนังสือถวายไม่
 สมประสงค์ หม่อมฉันทวนรำลึกจนถึงไม้เท้า นึกว่าบางทีจะ

หาไม้ไผ่ตามร้านในเมืองบ่งนง จึงไปที่ร้าน คาสีลวา ชาวสิงกา
 ชงขายของแปลก ๆ คล้ายกับร้านเกรเล็คครช่างทองทวงกรม
 หลวงสรรพศาสตร์ ๑ เอาไม้ไผ่ของหม่อมฉันไปให้ดู เขาบอก
 ว่ามีขายที่ร้านนั้น แล้วเอาออกมาให้ดูอันหนึ่งเหมือนกัน แต่เมื่อ
 ไปถามราคาบอกว่าจะขายถึง ๑๕ เหรียญ หม่อมฉันก็ออกฉุน
 บอกว่าไม้ไผ่อันที่หม่อมฉันถอมหม่อมฉันขอมาแต่เมืองมละการราคา
 เพียง ๓ เหรียญครึ่งเท่านั้น เหตุใดจึงจะขายของเขาถึง ๑๕ เหรียญ
 เขาบอกอธิบายว่าไม้ไผ่ที่เขาขายนั้นตามงาแท้ ไม้ไผ่อันที่หม่อม
 ฉันถอมตามเขนของญุ่นท่าด้วยกระดูกสัตว์ปลอมเขนงา ส่งมาขาย
 ให้ทำไม้ไผ่ในเมืองมลายู ราคาจึงผิดกัน ก็เป็นอันได้ความรู้
 ตลอดเรื่อง ก็คิดว่าญุ่นท่าตามไม้ไผ่เขนนั้นส่งมาขายราคาราว
 เหรียญหนึ่ง พวกมลายูชอบไปต่อกับหวายเทศทำเป็นไม้ไผ่ จึง
 ขายไผ่เพียงราคา ๓ เหรียญครึ่ง ถึงกระนั้นก็ยังดี หม่อมฉัน
 เทียวคิดว่าหากต่อไปในเมืองบ่งนงก็ยังมีหาไม้ไผ่ จึงเป็นอัน
 ใจไม่สามารถจะถวายเป็นไม้ไผ่สมประสงค์ใดก็ออกอย่างหนึ่ง จะรอหา
 ะไรต่อไปก็จะมีทันขายแถมกลับ จึงฝากบุตร รอดไชลด์มา
 ถวายหีบ ๑

พระยาอนุรักษุราชมนตรีออกมากเมื่อ รถมเหล็กขาวที่หลวง
 มาแล้ว แวะมาหาหม่อมฉัน บอกว่าผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้
 ทราบว่าสมเด็จกรมพระสุสวัสดิ์ ๑ ประชวรมาก จึงให้ออกมาอยู่

ประจำเหมือนอย่างเช่นท่านเคยโปรดให้มาเมื่อประจวบคราวตกรด
ที่จริงประจวบแต่คราวนั้นมาไม่ได้กลับหายเป็นปกติ อาการค่อย
ทรุดลงโดยลำดับ แต่ในวันสองวันนั้นหม่อมฉันนึกน้อย
พอมือฉันออกจากบ้านได้ก็ไปเยี่ยม แต่ขออย่าให้ใครไปทูล
รบกวน ได้พบแต่พระองค์หญิงอาภา บอกว่าพระอาการบางวัน
ก็พบนชน บางวันก็กลับทรุดลง ด้วยโรคมืดมัวฐานหลายแห่ง
บางวันมีอาการพระหฤทัยอ่อน บางวันมีพระอาการขิงคนเขาน้อย
ชกเชื่อมชม ถ้าวันไหนไม่มีอาการเหล่านี้ก็ค่อยแจ่มใส ใน
สองวันนั้นพอลกชั้นประทับได้

สองบทรไม่อย่างที่ท่านโปรดนั้นมาขายอีกแล้ว คราวนี้
ขายราคายังถูกลงไปเพียง ๒๐ เซนต์ หม่อมฉันฝากชายแถม
มาถวายอีก ๒ ซองพร้อมจดหมายฉบับนี้ นึกว่าถงมีเหลือกลับ
ไปก็จะได้ประทานเป็นของฝาก เช่น พระงั่วเป็นต้นก็คงจะชอย
หม่อมฉันเคยฝากซองบทรไปถวายเธออย่างหนึ่ง ทบหรือกระโถด
ได้ เข้าใจว่าจะได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว แต่ซองอย่างนั้นเมื่อไซ
นานเข้าพอฝาหลวมมันมักกำเรีย เบ็ดและกระโถดเอาเอง จันทัน
ที่ในกระเป๋าสื่อ หม่อมฉันเลิกไม่ได้ไซแล้ว

ควรมีควรรแล้วแต่จะโปรด

กิ่งวงษ์เทพ

สุราษฎร์ธานี

วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทุก สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมไต่รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ เมฆวันที่ ๒๒ ซึ่งในวันทกระหม่อมจะออกจากสงขลา เร็วเชากว่าทกราบทุกมาก่อนวันหนึ่ง โดยความเอื้อเฟื้อของกัปตันไวส์เบียน ตามปรกตเรือซาเขาถึงสงขลาวันเสาร์เวลากลางวัน แกเห็นว่าจะลงเรือกลางคนนนลาขาก แม้ถึงจะลงเอารุ่งเชากกล้าขากย่นนั้นเอง เพราะคนนอนก็จะตองตาดตาลานเกยของ สู้ลงเวลาเย็นไม่ได้ แกจึงมีโทรเลขไปถึงกัปตันเรือมาลิน ว่าควรรีบไปให้ถึงสงขลาในวันเสาร์ก่อนค่ำ กัปตันเรือมาลินก็ตกลงรับจะให้ถึงสงขลา ก่อนบ่าย ๔ โมง เพราะเหตุคั้งนั้นกำหนดกลับจึงไต่รับเร็วเข้ามาวันหนึ่ง

ทนจะกราบทุกตอบความกลางขอในลายพระหัตถ์นั้น คื่อไปตามทกราบทุกว่าจะกลับกรุงเทพ ฯ เมื่อเข้าพรรษาแล้วนั้น ใ้ชื่อว่าพอพ้นวันเข้าพรรษาแล้วจะกลับก็ห้ามได้ เป็นกำหนดถวายอย่างกว้าง ค้วยมีใจตั้งอยู่ว่าจะไม่กลับก่อนเข้าพรรษาเท่านั้น

ตามททรงพระเมตตาโปรดพิจารณา สำนักศึกษาศึกษาให้ เป็นที่พักได้ทุกเมื่อกบตั้งตรัสแนะนำทเทยวอนฟัง เลอกให้ชอบด้วยฤคกาลนน เช่นหนทางทมิประโยชน์ เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า แต่เข้าใจว่าทมิพระตำรัสแนะนำในครั้งน เพราะทรงพระตำริเห็น

การซึ่งเกล้ากระหม่อมฯ ไปรอรอนที่ข้างปะอินเมื่อตรุษสงกรานต์
 นนเช่นเหตุ จึงขอประทานกราบทูลให้เข้าพระทัยไว้อย่าง คือใน
 การทเกล้ากระหม่อมฯ เทยว “ เพชรลอยล่อง ” นน ไม่ใช่ต้องการ
 ความสนุกสบายอย่างเคียว ต้องการจะเล่นระเบงด้วย เมื่อถึงบท
 “ โอละพ่อขวางหน้าอยู่โย โอละพ่อหลิกไปให้พัน ” ก็ทำท่าไป
 ตามบท ที่ไปข้างปะอินเมื่อตรุษสงกรานต์นั้นก็ตระหนักอยู่เหมือนกัน
 ว่าจะถูกรอน แต่ก็ยอมทน เพราะต้องการหลิกแต่เพียงสหาวันด้วย
 จะรีบกลับเข้ากรุงเทพฯ เพื่อปฏิบัติบูชาพระปฐมบรมราชานุสรณ์
 จะไปทางไหนในเวลาอันน้อยวัน เห็นว่าที่ไหนก็สู้ข้างปะอินไม่ได้
 เพราะทางไกลเสียเวลาเดินทางเพียง ๒ ชั่วโมง แล้วถ้าหากว่า
 มีกิจสิ่งใดก็ใช้คนวิ่งชนล่องได้ตั้งวันละ ๕ เทยว และเทยวหนึ่งก็
 ๕๐ สตกค์เท่านั้น

เรื่องพระยาเสนาภิมุข (ยามาดา) ตามที่ตรัสเล่าประทาน
 นน เขารอยตามหนังสือพิมพ์เขากล่าว พระราชพงศาวดารของ
 เราเห็นจะหลงบ เออโจรญขุนครั่งแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ
 มาเป็นแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม

เรื่องของประทานวันเกิดนั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นของดี
 งาม อะไร ๆ ก็สำคัญอยู่ที่ความจำนงพระทัยรำลึกถึงนนเป็นยอด
 แห่งความดีใจ ความเห็นของคาสตราจารย์ฟแชร์นั้นชอบกลหนัก
 หนา แต่ว่าจะต้องตราไว้ก่อน เพราะเป็นแต่ความเห็น กงจักร

ไม่ได้เขียนพระพุทธรูป รอยพระพุทธรูปที่ออกอย่างหนึ่ง รอย
 วิษณุบาทกัมมีย์ เป็นของประมุขกัน ฝ่ายไหนจะทำแข่งฝ่ายไหนก็ไม่
 ทราบ บัณฑิตมาสนะและกมลมาสนะ ก็ต่างมีและชื่นชอบอยู่ด้วยกัน จะ
 ประมุขกันหรือเป็นของชอบทั่วกันมาแต่ไหนแต่ไรก็ไม่ทราบ

เกล้ากระหม่อมลง เรือออกจากสงขลาวันที่ ๒๒ เวลาบ่าย
 ๔ โมง เข้าไปถึงปากอ่าวบ้านคอนวันที่ ๒๓ เวลา ๒ ยาม รุ่งขึ้น
 เช้าวันที่ ๒๔ ผู้จัดการห้างอิสตเฮเซียมที่บ้านคอนเขาออกไปรับ
 พาเข้ามาอยู่ที่เรือนพักในโรงเลื่อยของบริษัท สบายคงเทวดา แต่
 มีปัญหายุ่งใจอยู่ในเรื่องสุราษฎร์ธานี มีแต่เจ้าพระบาทเท่านั้นที่จะ
 แก้ปัญหาประทานให้แจ้งได้ เพราะได้ทราบความมาแล้วแต่ก่อน
 ว่า ยกตำบลท่าทองขึ้นเป็นเมืองกาญจนบุรี แล้วตั้งเมืองกาญจน
 บุรีเป็นท้าวการมณฑล เรียกว่ามณฑลสุราษฎร์ธานี เดิมวันลค
 ดงเป็นจังหวัดสุราษฎร์ธานี ตามความรู้เช่นนั้น บ้านท่าทอง
 เมืองกาญจนบุรี และจังหวัดสุราษฎร์ธานี ควรจะอยู่ในท้องถิ่น
 เดียวกัน แต่เมื่อตรวจดูแผนที่เห็นกระจุกกระจายอยู่ จะว่า
 แต่ทางทิศตะวันออกมาก่อน เมืองกาญจนบุรีจึงตกลงไว้ในแม่น้ำ
 กระแจะ ตำบลกระแจะ บ้านท่าทองจึงตกลงไว้ในแม่น้ำอะไรอ่านไม่ออก
 อยู่ในตำบลทุ่งกง จังหวัดสุราษฎร์ธานีจึงตกลงไว้ที่บ้านคอน ใน
 แม่น้ำตาบ ตำบลบางกุ้ง เป็นการชดถ้อยความรู้ที่มาก่อน คงจะมี
 ความเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ ซึ่งเจ้าพระบาทอาจทรงอธิบายได้

อนึ่งข้าบลดทำขามซึ่งสถานรถไฟตั้งอยู่ยัดกัน เช่นที่ขามไปไหนมา
ไหนกัน ขอประทานพระคำรัสอธิบายให้เข้าใจ จะเป็นพระเดช
พระคุณล้นเกล้า

เรื่องพระราชนิพนธ์ของทูลกระหม่อม ว่าด้วยการน้อม
คำนับตามคำในภาษาบาลี ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดคัตต์ประทาน
ไปนั้น เกล้ากระหม่อมได้คัตต์ส่งไปให้พระรังวธวายสมเด็จพะพุทธ
โฆษาจารย์พิจารณา เธอมีหนังสือตอบมาว่า สมเด็จพะพุทธ
โฆษาจารย์ไม่ยอมออกไปเมืองชล แต่พระรังก็ใส่ใจในเรื่องนั้นไม่
น้อยเหมือนกัน เธอว่าเธอจะลองตรวจดู ในขณะเดียวกันเธอคัตต์
ระเบียบการเคารพของพระ ซึ่งมีพระมหาสมณาทิตลงไว้ในแถลง
การณ์คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๕๘ ส่งมาให้ตามทเกล้ากระหม่อมได้คัตต์
สำเนาถวายมาอีกต่อหนึ่งนแล้ว แต่มีคำที่ตองกับพระราชนิพนธ์
บ้างไม่ตองบ้าง เห็นจะเป็นด้วยคำกระทำการเคารพนมนมอยู่มาก
มาย แต่อย่างไรก็ดี พระมหาสมณาทิตนั้นทำความให้กระห่าง
คชนมาก คัพท อภิวัต และ วันทนะ ท่านทรงตัตสันว่ายื่นให้
เกล้ากระหม่อมชอบใจที่ท่านเอากริยาระวังตรงทอกตาแลชของทหาร
ไปให้พระใช้ อ่างหลักว่าพระพุทธรเจ้าได้ทรงปฏิบัติตามทเรียกกัน
ว่าพระถวายนเนตร.

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พร

(สำเนา คัดจากแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๓ ภาค ๖ พ.ศ. ๒๔๕๘)

ระเบียบแห่งการแสดงความเคารพของภิกษุ

สมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรง
พระปรารภว่าการแสดงความเคารพเป็นธรรมเนียมอันดี ภิกษุ
จักทำให้สมควรแก่ตนแก่ท่านแก่กาลเทศะแล้ว จักว่าเป็น
ปรีศัญญผู้รู้จักบริษัท อาจยังความเลื่อมใสของบริษัทให้เกิด เป็น
เกียรติกของพระพุทธศาสนา จึงทรงวางระเบียบไว้เพื่อเป็นทาง
สำเหนียกของภิกษุทั้งหลายดังต่อไปนี้ ฯ

๑. การแสดงความเคารพมาในชาติ ๔ อย่าง คือ อภิวัต
หรือ วันทนะ คือกราบหรือไหว้ ๑ อุฏฐานะ คือลุกยืน ๑ อัญชลกรรม
คือประนมมือ ๑ สามจักรกรรม คือแสดงอชฌาสัย ๑ ฯ

๒. อภิวัต ในชาติพระสูตร ไม่ได้กล่าวถึงท่าทางไว้ว่า
ทำอย่างไร มีแต่เพียงว่าแรกมาทำก่อนนั่ง เมื่อกลับ ลุกจากที่
นั่งก่อน จึงทำ และกล่าวการหมอบพับแทบเท้าเมื่อขอขมาไว้โดย
โวหารอื่น น่าจะไต่แกยขึ้นไว้ ใช้เป็นการไหว้อย่างสูงได้ เช่น
ข้าราชการถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกาลก่อน นั่ง
คุกเข่าทำพรหม ประนมมอยกชนเห็นอัครษะสามคาย แสดง
เคารพแก่เจ้านาย ใช้หมอบกราบ คือหมอบลง ประนมมือ ถ่ม
ศรัษะลงบนมือคายเคียว ฯ วันทนะนั้น ในชาติพระวินัยบางแห่งยัง

ควรทำเมื่อเห็นจิวรคฤมสองขา ควรแสดงสามจักรมตังจะกล่าว
ข้างหน้า ฯ

๖. อนึ่งขณะหนึ่งอยู่ในสำนักท่านผู้ใหญ่กว่า ไม่ควรทำ
อภิวัตแก่ท่านผู้นั้น เว้นไว้แต่มีบทให้ทำเช่นขมาลงมาโดยลำดับ ฯ

๗. อฏฐิงานะ คือ ลุกยณน เป็นธรรมเนียมที่ใช้อยู่ครั้ง
พุทธกาล ก่อนแต่ในเมืองเราใช้ธรรมเนียมหมอบคานเป็น
เคารพ ยืนไม่เคารพ ชักกันอยู่จนไม่เข้าใจ หนังสือแต่งในปูนหลัง
แก้ประเพณีเทวดาขมาขเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา ไถลนออกทางไป
นอกจากเทวดา ภิกษุขนรยเสด็จ ภิกษุขนเฝ้ากยงมี รูปพระสาวก
ที่ทายนหน้าพระพุทธรูปก็ยังมีเช่นตัวอย่าง ในขัตติยประเพณีเมือง
ไชยขนเป็นเคารพ เขารอยกันแล้ว ฯ

๘. การลุกยณน ควรใช้เมื่อเห็นพระเถระผู้ใหญ่กว่ามาใน
ที่ใดที่ใดใช้ขนขน ขนตรงตัวหันหน้าไปทางท่าน ท่านยังไม่นั่ง
ลงเพียงใด อย่าเพิกนั่งลงเพียงนั้น ต่อท่านนั่งลงแล้ว จึงนั่งได้ ฯ

๙. ในเวลานั่งเข้าแถวหรือเข้าประชุมอยู่ในหมู่สงฆ์ขน
อาสนสงฆ์หรือในสถานใช้ขนขน เห็นพระเถระผู้ใหญ่กว่ามา
ไม่ควรลุกยณ ควรแสดงสามจักรมตังจะกล่าวข้างหน้า ฯ

๑๐. ในขณะหนึ่งอยู่ในสำนักท่านผู้ใหญ่กว่า เห็นท่านผู้
อื่นมา ไม่ควรลุกยณ ฯ

๑๑. อัญชลิกรรม คือ ประณมมือนน ยกขนเพียงอก

ทำแก่ท่านผู้ใหญ่ใช้ได้ทั้งขณะนั้นขณะหนึ่ง แต่ไม่จำเป็นจะต้องทำอยู่ตลอดคราว ควรทำเวลาฟังคำสั่งเป็นต้น ๆ ควรใช้เวลาว่าคำนมัสการพระ สวดมนต์ ทำวินัยกรรม ฟังพระปาติโมกข์ ฟังพระธรรมเทศนา และกิจอื่นอันควรแก่เคารพ ๆ ใช้ทำแก่ผู้น้อยหรือแม่แก่คฤหัสถ์ก็ได้ เช่นรับกราบไหว้ ประสิทธิ์พรให้เขา ขมาโทษเขา แต่ควรยกขึ้นไม่ถึงอก ๆ

๑๒. ถ้านัยการไหว้เข้าในอัญชลีกรรมด้วย เป็นอัญชลีกรรมอย่างสูง ควรทำเฉพาะแก่ผู้ใหญ่กว่า อัญชลีกรรมอันกล่าวแล้วในข้อ ๑๑ เป็นอัญชลีกรรมอย่างต่ำ ใช้ทำได้ทั่วไป ๆ

๑๓. สามัคกรรม คือ การแสดงอัสมาลย์ เช่นเดินหลังหนึ่งหลัง ให้ทนต์ หลีกทาง สตรีม ถอดรองเท้า เป็นต้นอย่าง ฟังรู้จักทำ แก่ผู้แก่กว่าและอ่อนกว่าโดยสมควรแก่ประเภทแห่งการบางอย่างควรทำแม่แก่คฤหัสถ์ เช่นมีเป็นวัตรของภิกษุ ไม่สวมรองเท้า ไม่กินร้อน เข้าไปในบ้าน ในทันทีแสดงเฉพาะบางประการ ๆ

๑๔. ในขณะนั่งเข้าแถวหรือเข้าประชุมอยู่ในหมู่สงฆ์ บนอาสนสงฆ์หรือในสถานที่ใช้นั่งบนพน เห็นท่านผู้ใหญ่กว่ามา ฟังนั่งท่าตรง มีอาการสำรวม ทอดตาคู่ท่าน แสดงมนสิการในท่าน ๆ พยท่านในบ้าน ที่ไม่ควรจะลุกยืน ไม่ควรอภิวาท ก็พึงทำเช่นนั้น ๆ

๑๕. เดินไปตามทาง พยท่านเข้า พึงหยุดยืนหันหน้าไป

นิยมของบรรพชิตมาแต่เดิมแล้ว ควรแสดงความเคารพแก่ท่าน
ผู้อื่น โดยควรแก่ฐานะของตนแก่ฐานะของท่าน ฯ

๒๐. อันการแสดงความเคารพ ของขางหม่อม ย่อมมีพิธี
แปลกจากของหม่อมนั้น เช่นของทหาร ของภิกษุก็เช่นเช่นนั้น
ควรทำตามระเบียบของตน ไม่เพิกเฉยเสียแล้ว ก็เป็นใช้ได้ ฯ

ระเบียบนี้ทรงวางไว้ ณ วันที่ ๑๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๕๘

(ลงพระนาม) กรม—วชิรญาณวโรรส

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทยเกษม ถนนสีลม กรุงเทพมหานคร

บรรณาธิการ: ราชบัณฑิต สำนักพิมพ์และสื่อมวลชน

๒๔๕๓

สารบัญคนคำและคนเรื่อง

ก	กรัง, เมือง	๒๐๘
กมลสุดอังกฤษ, อเมริกัน, ฝรั่งเศส	กรีก	๓๐, ๓๑, ๓๕
เกส (หนังสือสัญญาตั้ง)	กวท(Kavadi), เครื่องพลี	๑๓
กฎมนเทียรบาลไทยกับพม่า	กวาลาลมปุรี	๒๐๗
กฎมนเทียรบาลพม่า, เรือง;	กล้วย	๑๑
๖๕, ๗๘, ๘๗, ๑๐๗, ๑๒๗;	กลองสำหรับเมือง	๖๘
บันทึกความเห็น	กลิ้งค์, แหก	๑๕๗
๘๕, ๘๘, ๑๓๕	กษัตริย์ร้อยเอ็ดเจ็ดพระนคร	๑๕๗
กมลสาสนะ	๓๒, ๒๓๒	
กรงนก, เกิง	๒๒	กษัตริย์
กรมทหารหน้าอย่างยุโรป	๕๖	กษัตริย์
กรมยทอนาธิการ	๕๕	กษัตริย์
กรมรักษาพระองค์, เรือง—	๕๕, ๕๖, ๕๑	กษัตริย์
	๕๖	กษัตริย์
กรมรามัญ	๖๗	กษัตริย์
กรมอาลักษณ์	๖๗	กษัตริย์
กระชายแกง	๒๘	กษัตริย์
กระตัง, กระตังพรวน	๗	กษัตริย์
กระษัตริย์, ราช	๗๓	กษัตริย์

กามาภิรมย์, ซอตก	๑๕๐, ๑๕๗	เกยชาลา, คำ	๕๐
การตีเกยะ, ซอพระขันธกุมาร—		เกยลา, คำ	๕๐
	๑๖๔	เกรเลิศ, ฐาน	๒๒๗
การผิด (กรอเพ็ด)	๕๔	เกสร เสนหามนตร์, คุณนาย—	
กำปง, คำ	๒๐๕	๕, ๑๗๕, ๒๐๕	
กำแปง, กำแพง, คำ	๒๐๕	เกษียรสาคร	๑๗
กำแพงเพชร, กรมพระ	๑๘๓, ๒๐๖	เก้าเซ่ง	๑๕๖
	๑๘๔, ๒๐๖	เกาเหลา, โรง	๑๒๔, ๑๒๕
กำมะลอ (กรอบของบุตร)	๒๐๖	แก๊บน	๒๕
กินเมืองกัษครองเมือง, คำว่า	๘๑	แกรก, พระยา (นันทาน)	๒๑๖
กิน, นาย	๑๖๕, ๑๗๐	แกตง, เมือง	๒๐๘
กิว (คิว)	๑๗๓	ไกรสร, หม่อม	๖๐, ๖๔
กูปุโลยซ์ชาน	๑๑๗	โกกิลลา	๗
กุมาร, กณท์	๑๕๖	โกญรา	๗
กุลาตีไม้, บท	๑๕๕; ๑๖๘	โกโลนี	๑๕๕
กุนท์	๑๒		
เกกเหม็ง, เรืองพระสงฆ์เป็น			๗
	๑๕๖, ๑๖๖	ขนบธรรมเนียมในราชสำนัก—	
เกณท์หัดอย่างยุโรป, ทหาร—		พม่า	๕๕
	๔๒, ๔๔, ๔๕, ๔๖, ๕๕, ๕๖	ขนมจีนน้ำยา, เรือง	๓๕, ๓๖, ๔๗

ขอฝน, พธิ	๑๖๑	คฤหบดี, วัต	๘๔
ขัตติมาธิเพชร, พระพุทธรูปนั่ง ๒๒		คฤกคฤคิมง, คำ	๒๐
ขันธกุมาร, พระ	๒, ๑๘, ๑๖๔	คอมมิมินิม, ลทธิ	๑๖๖
ชาว, พระองค์หญิง	๒๑, ๔๑, ๒๑๕	คณารราชกุมาร, แคว้น	๓๐; -
ข้าหลวงเดิม	๕๕, ๕๖	ชาว ๒๒๓; พระพุทธรูป ๒๒๕	
ขุน, คำ	๒๐	คิลเลนเฟล, ศาสตราจารย์ ๒ ๒	
เขมร, ชนชาติ (แพร่ลงมาอยู่		คาเสตเคียพมาเหนือ, หนังสือ ๖๕	
ทางบก (ใต้) ๒๑๕; ภาษา (ที่มา		คานาหนังสืองานพระศพพระองค์	
ปอยู่ทางแหลมมลายู) ๒๑๒		หญิงชาว	๒๑๕
เขมเงิน (สำหรับแทงตัวแก้-		คำหยาด, บ้าน	๕๓
บน)	๑๒	คิวิ (กิว), ตำบล	๑๗๓
เข้าเข้า	๒๕	คนเมือง, ซอยทกสาคไม้	๑๕๓
แขกอินเดีย, ทหาร	๔๔	คูลทิล, มิสเตอร์	๒๓
แขนไขว้, กิริยาเคารพ	๑๘, ๑๙	เคเรเทร (Cratay), ตำบล	๑๗๔
		เคารพ, ปัญหาเรื่องการ	๑๕๘;
		ลักษณะการ	๑๕๘; ระเบียบการ
คชสีห์, รูป	๘	(ของภิกษุ)	๒๓๔
คชาसनขลลังก	๑๐๗	เครืองถวยสามทบ้านพระยานคร	
คเชนทรวศินาน, พธิ	๑๖๔	พระราม, เรือง	๑๑๔, ๑๑๖
ครอเพก, ทูตอังกฤษ	๔๔	เครืองราชอิสริยาภรณ์, (ถวาย	
ครุท, รูป	๘, ๑๗, ๒๖	เป็นพุทธรูป)	๔

เครื่องหอมจุดไฟ	๑๒	จินฑาทถ, คน	๒
โคชน	๑๘	จันทร์าราม, วัค (ประวัค) ๑๘๐	
โคเทียมรถ	๑๘	จัฟฟา, เมือง	๓๔, ๔๘
โค, รูป	๓๐	จาม ๘, ๑๗, ๑๘, ๒๖, ๔๓, ๖๑	
โคม, คำว่า ๒๐๕; -คชนนกกแก้ว		จ่านำพรรษา, ผ้า	๓๓
๓๓; -คั่นกั้งหัน	๓๓	จันหลวง, ภาษา	๒๐
	ง	เจต, ชาวอินเดียน่ายไต	๒, ๓, ๑๘
ง, รูป	๓๐	เจนจันอักษร, พระ	๑๑๘
เงินตราอินเดียนโยธาณ, เรือง—		เจรชาเลม, เมือง	๔๘
	๒๒๒	เจม, หม่อม	๖๑
แง, คำว่า	๗๖	เจ้าครอกวัคโพธิ์	๒๒๔
		โจเซย์ห้ครอสบี, เซอร์	๒๓

จ

จง, (เจ้า) หนิง	๖๑, ๑๗๐, ๒๑๗	ฉ	
จดหมายเหตุทเมืองญุ่น	๒๑๕	ฉลของบุญ, วัน	๑๑
จขกระขรรยทช, ชน	๕๑	ฉลของมงคต, วัน	๑
จระเข้, รูป	๓๐, ๓๑	ฉักร	๓, ๑๘, ๒๕
จลาจลในวิชาวรรณคดี	๒๐๑		
จระชาเลม, เมือง	๓๔	ช	
จักร, พระทนาง	๒๓, ๓๗, ๔๕	ชวา	๘

ชั๊นนำท, กรมชุน	๒๒๔	เซเกส, ศาสตราจารย์	๑๖, ๑๕
ช้าง, คำว่า	๑๖		๑๖, ๒๑๒
ช่อเมืองช่อทาบถ, เรื่อง	๒๐๘,	“ไซ”(Sye), ต้นไม้	๑๕๕, ๒๐๑
	๒๑๕		
ช่อเรียกทาบถต่างๆ, เรื่อง	๒๑๑,	ญ	
	๒๑๒	ญวน	๔๕, ๔๖
ชุมพร, เมือง	๑๗๓	ญุ่น, ตกตา	๔๓; ทหารอาสา
ชุมพล, ประท	๒๑		๔๓, ๒๒๐; การปกครองสมัย
เซวเลีย เกอพอแยงค์, นาย			โชกุนมีอำนาจ ๒๒๐;— ตก
ทหารฝรั่งเศส	๔๔		ค้างอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ๒๑๕;
เซลียง, เคา	๑๑๕		—แรกเข้าเมืองไทย ๒๑๕;
เซียงชน, เมือง	๑๒๒		“—เข้าเมือง” ๒๒๐;— เทียว
เซียงใหม่	๑๕		หากินถึงต่างประเทศ ๒๑๕;—
ไซ้น, วัน	๑, ๑๑		ปล้นเมืองเพชรบุรี ๒๒๐
โชกุน, อุปราชเมืองญุ่น	๒๒๐		
		จ	
		จ	
ชองขุทรญุ่น, เรื่อง	๒๐๐, ๒๐๖		
	๒๑๑, ๒๑๕, ๒๒๘	จวงแขง, วัด (การขุดเล็ก)	๑๗๒
ชันลลอบ	๒๐๖	คอกไม้ไฟ	๑, ๑๑, ๑๔

ศาลาลวา, ไร่	๒๒๗	ตะคัน	๑๒
ตำรงราชพลชั้น, พระยา	๔	ตะนาวศรี, เมือง	๒๐๓
ตำรงสถิต, สะพาน	๓๗	ตั้งไข่, จีน (ประวัติก)	๑๒๔
เท็กซา, กรม	๗๕	ตัวตราไปรษณีย์อังกฤษ	๑๘๓
แดง, เขา ๑๕๖; คณะหนึ่งใน		ตาสี (ท่าชาย)	๑๗๓
วัดขจร	๕๔	ตำนานเสาชิง	๓๖, ๓๗
		ตำรายันใหญ่	๕๕
		ตำรวจหน้า	๕๖
		ตำรวจหลัง	๕๖
ตนกษาศระ	๑๒๓	ตำหนักแพ	๕๕
ตมวังโค	๓๓	ตำหนักห้วยบาง	๑๘๕
ตระกองกรธา, ซอก	๑๕๐	ตลก	๓๓
ตระเวนแล้วเขียน, โทษ	๑๐๒	ทีโลกราช, พระเจ้า ๑๒๐, ๑๒๑	
ตวัง, เมือง	๑๕๗		๑๒๒
ตวังกระ, ซอก	๒๑๒	ตมิง, คำว่า	๒๐
ตรียมพวาย, พิ	๒๖, ๑๖๓	ตกเจ้าคุณทหาร	๑๕๗
ตรียมจีน, พิ	๒๘, ๓๕	ตกทเมืองสงขลา	๑๕๐
ตระกวทุ่ง, เมือง	๒๑๒	ตกตาญบุญ	๕๕
ตระกวขา, เมือง	๒๑๒	ตมส์โชทัย	๑๑๘
ตะโก	๒๐๓	เตาเครื่องถ้วยชามที่เวียงกา-	
		หลัง, เรือง ๑๑๖, ๑๑๗	

เตาไฟ, ย้าน	๑๑๘	ท	
แกงกั, รด	๕	ทมี่ริง	๓๓
แกงว, ภาษา	๒๐	ทมี่พี, ภาษา	๒๐
แกว	๕	ทรงธรรม, พระเจ้า (รัชกาล)	
ไตรสรณคมน์	๑๖, ๑๗		๒๒๑, ๒๓๐
โตกิโอ, กรุง	๒๑๕	ทหาร ๕๒; - กรมช่าง ๕๗, ๕๘; -	
โตมรเทพคัสตรา	๑๑	กรมมหาคไทย ๕๗, ๕๘; - กรม	
		ล้อมพระบรมมหาราชวัง ๕๖,	
		๕๗; - เกณฑ์หัด ๕๗; -	
		เกณฑ์หัดอย่างยุโรป ๕๕; -	
ถวยขามในเมืองไทย,	เรื่อง-	ขุนใหญ่ ๕๗; - มริน ๕๖, ๕๖;	
การทำ	๑๕๘	- มหาคเล็ก ๕๖, ๕๗; -	
ถก, คำว่า	๗๖	รักษาพระองค์ ๕๕, ๕๗, ๕๘; -	
ถาวรภัยแม่คตอง	๒๐๔, ๒๐๕,	รามัญ ๕๗; - เรือ ๕๗; - สียาย;	
	๒๑๔	๕๔; - หน้า ๕๖, ๕๗, ๗๕; -	
ถอนำ	๔๖, ๔๗	อย่างยุโรป	๕๕
ถลิ่งสีหาสน์	๖๘	ทักษ์ปฏิสนธาร	๑๕๗
ถม, (เจ้า) ชาย	๒๒๔, ๒๒๕,	ทัพหน้า, ทำบถ	๘
		๒๒๘ ทำบาย (ทาช), ทำบถ	๑๗๓
ถลงการณคณะสังฆ	๒๓๔	ทำทอง, ทำบถ	๒๓๒

ท้าวลก	๑๒๐	ธรรมยติกนิกาย	๑๖, ๒๖, ๑๗๑,
ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา	๔๒, ๔๕	๑๗๒; เรืองแห่งประวัติคณะ-	
ทุเรียง, เตา	๑๑๕, ๑๑๘,	สังข์ -	๑๖๗, ๑๗๐, ๑๗๑,
	๑๑๙, ๑๒๑		๑๗๙, ๒๐๑, ๒๐๒, ๒๐๘
ทุ่งกง, ท้ายล	๒๓๒	ธรรมสารเนติ, คุณหญิง	๔๐, ๔๒
เทพารักษ์	๑๓	ธรรมมาฯ เจ้าพระยา	๑๔๘
เทวรูป, แห่	๓	ธานี, พระองค์เจ้า	๓๓, ๔๙,
เทวาศ, พระยา	๑๔๘		๑๑๔
เทวาลัย	๑๘, ๕๐	ธารเกษม	๕๓
แทงเข้	๒๕	ธิเบศ	๖
ไทย, ภาษา	๑๖	โธปัฐม, พิธิ	๑, ๓, ๑๐, ๑๑,
ไทร, เมือง	๑๗๘, ๒๒๖;		๑๕, ๑๘, ๒๕
วินาศยคำ ๒๐๑;-	กัณฑ์โพธิ		

๑๕๖, ๒๐๑

น

		นครปฐม, เมือง	๕๓
น		นครธม	๕๓
น:	๓๓, ๓๖, ๓๗, ๔๙	นكيرพระราม, พระยา	๑๑๔,
นบวร, เมือง	๔๔		๑๕๘, ๑๕๙
นกรมกร, รูป ๒๒๒;-	คีตา	นكيرศรีธรรมราช, เจ้าพระยา	
	๒๒๔	(ชอกญาเสนาภิมุข)	๒๒๑

นคร (Nagri)	๒๑๕	๑๗, ๔๓, ๔๔, ๔๗, ๕๐, ๕๓	
นนทิวาวัค, เจ้าชาย	๕	นารข่าเรอริก, ซอตก	๑๕๐
นโปเลียน โยนาปาท, พระเจ้า	๕๑	นำบริสทธิ, นำคักคิลทธิใช้ใน	
นมการ	๑๕๑	พิธราชาภิเษก	๖๖
นมการกัษนมสการ, วินิจฉัย —		นิโคธร	๑๕๖
คำ	๑๕๘	นิตนัย	๔
นมคน, ฐานจำหลักเป็นรูป	๘, ๑๗	นัยจนาการ	๑๕๑
นมสการ	๑๕๑	นพพาน	๗
นโม เม สัพพพุทธาน	๗	เนิน, คำ	๒๐๕
นเรศวร, แห่งพระ	๒	เนินประสาท	๕๓
น้อย, หลาน	๓	โนน, คำ	๒๐๕
นั่งกลาชาต, ทหารอาสาสืบ —		ไนล์, แม่น้ำ	๓๑, ๔๐
หมี่	๔๓, ๔๕		
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสม			
เด็จพระ	๔๕		
นาค, นาง (ทูลกกษัตริย์ไปสม —		บ	
จรว)	๒๑๖	บตระเบง	๑๕๘
นางนาค, เพลง	๒๑๖	กลาตไม้	๑๕๕
“นางเล็ง”	๑๑๘	และท่า	
นามขัญญุก, วัคพระ	๑๖	โหม่งครุ่ม	๑๕๘
นารายณ์มหาราช, สมเด็จพระ		บทะเลคร, การพิมพ์หนังสือ	๑๕๕
		บทวลัญช	๖
		บรียงกรัตนาสน, พระที่นั่ง	๕๓
		บรชุม, คำ	๑๘๘

ขรัลเล, หมอ	๔๖	ข้างกึ่ง, คำขล	๒๓๒
ขริโภคเจดีย์ ๔ แห่ง	๒๒๒	ข้างปะอิน	๕๓, ๒๓๐
บริหารนิตินกรม, พระยา	๒๔	ขาลี, ภาษา	๖, ๒๕
ขรรนิเวศ, วัด	๕๔, ๖๐, ๖๔	ขิกเกียร	๒๓
ข้อยาง, คำขล	๑๘๕	ขิง, คำ	๒๐๕
ข้อยาง, เรือง	๑๘๖	ขึง, คำ	๒๐๕
ขัตติในราชการอังกฤษที่สหรัฐ		ขญเวือง, แชกกสิงค์	๕๓
มลายูตามชื่อเมือง Klang		ขยฆาราม, วัด (ประวัติ)	๑๘๐
	๒๐๒	ขญจางคประคิษฐู, กราบ	๓
ขัตรหมาย	๑๕	โขสถ	๗
ขันทกข้อความที่น่าใส่ใจใน		โขซา	๒๐
กฎมนเทียรบาลพม่า (ภาค๒)			
๘๕: -ความเห็นเรื่องกฎมน		ป	
เทียรบาลพม่า ๑๓๕; -ความเห็น		ประชุมเจดีย์, พระ	๑๖, ๒๕, ๒๒๔
เห็นกฎมนเทียรบาลพม่า ตอน		ประชุมบรมราชานุสรณ์,	
ราชบัลลังก์ และราชมนเทียร		พระบรมรูป	๖๐, ๑๖๐, ๒๓๐
สถาน ๑๔๘: -ความสำนัก		ประชุมสมโพธิ, ชื่อหนังสือ	๗
ในกฎมนเทียรบาลพม่า	๘๕	ปคุง, พระเจ้า	๒๕
ขันลือ, พระยา	๔๖	ปทุมาสนบัลลังก์	๑๐๘
ข้างกอก คาเลนคาร์,		ปรอททอง	๖๖
จดหมายเหตุ	๔๕	ประกาศพระราชพิธี	๔๖

ประจักษ์, กรมหลวง	๕๖,๗๖	ปราสาททอง, พระเจ้า	
พระชากิจกรจักร (แฉ่ม),		(รัชกาล) ๒๑๕; (เป็นกบฏ)	
พระยา	๑๕๕		๒๒๑
พระคิษฐาน, พระองค์เจ้า	๑๕๖	ปฤษฎางค์, พระองค์เจ้า	
ประต-สะพานหิน ๕๐; สันนิษฐาน		(สันพระชนม์)	๘๔
เรื่อง—๕๓:—ใหม่ ๕๔;—พระ		ปลาเสเทอ	๑๐
บรมมหาราชวัง	๑๕๖	† บัดคาค, (อาการประชวรของ สม	
ประตูลันจิง, วัด (ประวัติน)	๑๘๐	เด็จพระยาตำรงฯ)	๒๐๕
ประณมกรรม, พิธี	๘๔	† บัดนะ, ชอ	๒๑๒
ประทักษิณ, เติน	๑๓,๑๔	† บัดมาสนะ	๒๓๒
ประนมมือไหว้, กิริยา	๑๕	ปะกัม	๓๕
ประภาวสิต, พระองค์เจ้าหญิง		ปะกัม, เมือง	๓๕
๑๗๗, ๑๗๘, ๑๘๓, ๑๘๔, ๑๘๕,		ปะเยียดขึ้น, คอกไม้วิเศษ	๖๗
๑๘๖		ปาง—ทรงอำนาจพร	๒๑; —นั่ง
ประมง, คำว่า	๒๐, ๒๒	ประทานอภัย ๖๔;—ประทาน	
ประมวลมารค, หนังสือพิมพ์		อภัย ๒๒;—ประสุติ, ครัสรี,	
	๒๓๑	ปฐมเทศนา, และปรีนิพพาน	
ประยรวงค์, วัด	๔๐, ๔๒	๒๒๒;—โปรกสัตร์	๒๒
ปราบคาภิเษก, คำ	๘๓	ปาเลสตันส์	๓๔
ปราปต์	๘๓		

ย่นยงอร, วัต	๑๘๐	ฉายกทอง	๒๘
ย่นง	๖๓	เผด็จศึกกร, ย่อม	๒๒, ๒๓, ๔๕
ย่นงกับสังคโปรี; การ			พ
เปรียบเทียบ	๑๗๗		
ย่นทองปราช ๕๕ ; ลักษณะ	๗๓	พรหม, พระ	๑๘
ย่นปลายหอก, รักษาพระองค์	๗๓	พรหมจารย์, หึง	๖๖
ยูไลทิกุส, วัต (ประวัต)	๑๗๕	พรหมพิตร, พระ	๒๖, ๒๗, ๓๘
เปมาสเตอร์เยเนราล	๕๕, ๗๕	พงศาวดารโยนก, หนังสือ	๑๕๕
เปรต, รูป	๑๕	พญาเคน, เพลง	๒๑๖
เปรตวันทอง	๑๕	พระขันธกุมารสาป, ยทกุลา	
เปรม, พระมหา	๑๖๕	คีโม	๑๕๓
เปอร์เซีย, เมือง	๓๐	พระเจ้ารามคำแหงไปเมือง	
เปาลัสตยัน	๒๐	จีน	๑๕๘
โปรตุเกส, พวภาษา	๔๓	พระโถงนางนาค, เรื่อง	๒๑๖
โปรตุเกสมาถึงเมืองญวน		พระโถง—พระทอง	๒๑๖
เมือ พ.ศ. ๒๐๔๐, เรื่อง	๒๑๕	พระทอง—พระโถง	๒๑๖
โป๊ะ, ท่าน	๔๑	พระไทยอุกถักพา, ชาวเรื่อง	๓๐๗
		พระนครหลวง	๕๓
		พระพุทธรูปคพา, สะพาน	๔๑, ๔๒
		พระพุทธรเจ้าหลวง, ส้มเค็ย	๗,
ผ้าแดง	๒๘		๑๔, ๒๒, ๔๖

พระสุริยวงศ์กาพิมพ์ หนังสือ แจก
 งานศพ, เรือง ๑๕๕
 พระอัครมหาพิชิตโกสินทร์ พระ
 คเณศ, นิทานเรือง ๑๕๗
 พรหมณ์ ๒, ๖, ๒๐; ศาสนา
 ๑๕;—พิชิต ๑;—โหราจารย์ ๑
 พลขยาแพรต่น ๖๖
 พล, เครื่อง ๑๓
 พลกรรม, เครื่อง ๑๑
 พล, เสียง ๑๕
 พทลุง, เมือง ๒๐๓
 พันวิสัย, สมเด็จพระ ๖๐
 พิชัยสงคราม อ้า, พระยา ๕๗,
 ๕๕, ๕๖, ๕๗, ๗๕
 พิทยาลงกรณ์, กรมหมื่น ๒๐, ๒๓๑
 พิชิ—กตึกैया ๑๖๔;— กอพระ
 ทราย ๑๖๕;—ขอฝน ๑๖๑;—
 ขอภัย ๑๖๒;—ถวายข้าวใหม่
 ๑๖๔;—เข้าวิสัย ๑๖๓;—

ทอศกฐิน ๑๖๓;— ทำข้าวยา
 ๑๖๔;—ขวนาคหลวง ๑๖๒;—
 เฆารุปปราสาทจำลอง ๑๖๔;—
 ยวงสรวงเทพารักษ์ ๑๖๕;—
 แรกนา ๑๖๒;—แห่ปราสาทผิง
 ๑๖๔;— สงกรานต์ ๑๖๑;—
 สมโภชน้ำเสกของพม่า ๑๖๑;
 —สอยพระปริยัติธรรม ๑๖๒;
 —๑๒ เดือน (ในกฐนเทียบ
 บาลพม่า) ๑๒๗;— ๑๒ เดือน
 ของพม่าเทียบของไทย ๑๖๑
 ๑๖๒, ๑๖๓, ๑๖๔, ๑๖๕;—
 ออกวิสัย ๑๖๓;— ออกสนาม
 ใหญ่ ๑๖๔
 พิบลสงคราม, หลวง ๕๑, ๕๔
 พิพิธภัณฑสถาน ๕๕
 พิมพ์กรรม, พระ ๑๖๖
 พิมาณชัยศรี, ประทุ ๕๕
 พิลัยกับชายใหม่ ๒๐๕, ๒๑๓,
 ๒๑๗

พิษณโลก พุ่ม, พระยา	๕๔	เพชรบรรณ,	มณฑล (ทรวจ
พุกาม, เมือง	๓๕	ราชการ)	๒๑๑
พุทธคยา, วัด	๑๘๔, ๑๕๕;	— เพชรลอยล่อง,	ชอเรือ ๑๒๐
(ผู้สร้าง)	๒๐๐	“เพชรลอยล่อง”	(ลักษณะ
พุทธโฆษาจารย์, สมเด็จพระ	๓๒,	การเที่ยว)	๒๑๘, ๒๓๐
๑๖๖, ๑๗๒, ๑๕๒, ๑๕๖, ๑๕๘	เพทราชา, สมเด็จพระ		๒๑๒
พุทธยอกฟ้า, พระบาทสมเด็จพระ		เพลงยาว	๒๘
พระ	๖๐	เพิ่มหรือพุ่ม, ผู้ยงหลวงพิบูล	
พุทธบาท, พระ	๖, ๕๓, ๒๓๑		๕๔
พุทธประวัติ, อธิบายรูปภาพ	เรื่อง	ไพรีพินาศ, พระพุทธรูป	๖๐
(ของฟแนช)	๒๒๑	ไพรี	๘
พุทธไพรีพินาศ, พระ	๖๔, ๘๔	ไพรีหลวง	๔๗
พุทธรูปคันทารราชกุมาร, พระ	๑๒๖,	พู่	๒๕
	๒๒๕	โพงพาง	๒๐, ๒๒
พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาท		โพธิ์,	ต้นไม้ที่พระพุทธรเจ้า
สมเด็จพระ	๔๔, ๕๔	ศรี	๒๐๑
พุทธวิหาร	๗, ๕๐	โพธิ์กษัยไทร	๑๕๖, ๒๐๑
พุทธัง, พุทธัม	๖		
พุทธาวตาร	๒๓๑		ฟ
เพชรบรร, เมือง	๑๕๖	พินมา, หิน	๑๑๘

ฟูแชนร์, ศาสตราจารย์ชาวฝรั่งเศส มยุร, คำว่า			๗
เค็ส ๒๒๑, ๒๒๓, ๒๒๕, ๒๓๐ มรหุ่ม, คำ			๑๘๘
เฟโรซี่, นาย	๑๐, ๑๗	มริค, เมือง	๒๐๓
		มรพงค์, กรมหมื่น	๕๕, ๗๕
		มละกา, เมือง	๒๒๖
ภ			
ภมราสนนบัลลังก์	๑๐๘	มลายุกัมเขมร, คำ	๒๐๕
ภานชกษ	๗	มวขบนกระหม่อม	๘
ภาษาของชาติ ไกลเคียงมีคำ		มวขหลัง	๘
เหมือนกัน, เรือง	๒๑๖	มหาเจดีย์สถาน	๖๗, ๖๕
ภาษาพิริช, หลวง	๒๐๒	มหาชัย, ถนน ๕๐; สุตกร	๗
ภุชงค์, พระมหา	๑๕๖, ๑๖๕	มหานิกาย, พระ	๖๑
		มหาพน, กัณฑ์	๑๕๘
		มหามงกุฏ, พระเครื่องต้น	๖๕
		มหายาน, ลัทธิพุทธศาสนา	๖,
มกุฎกษัตริย์, วิก	๑๖, ๔๑	๗, ๑๖, ๖๔; พระพุทธรูป	๒๑
มง, คำว่า	๒๐	มหาสมณเจ้า, สมเด็จพระ	๑๖,
มงพิงพาง, คำว่า	๒๐		๑๕๘
มงคต, พวก		๖ มหาสิมาราม	๑๖
มคธ, ภาษา	๑๖, ๑๗, ๒๗, ๒๘	มอญ, พวก	๔๕
มนตร์, ร่าย	๑๒	มอญ, ทหาร	๔๖
มยุราสนนบัลลังก์	๑๐๘	มังกกร, รูป	๘

มังกร สามเสน, นาย	๑๒๔	เมว	๑๑๒
มะโยบีน, ต้น	๖๖	เมตเมอไรส์ (Mesmerise)	๑๒
มีณฑล, เมือง	๒๙, ๓๙, ๕๐, ๖๕	เมืองแก้ว	๗
มัยมกรรม	๘๔	เมืองและท่า บลใน แหลมมลายู,	
ม้า, คำว่า	๑๖	พิจารณาชื่อ	๒๐๓
มายา, พระนาง (รูป)	๒๒๓	เมืองและท่าบล, เรืองชื่อ	๒๐๘
มารวิชัย, ชื่อปางพระพุทธรูปปาง		เมืองหลวงของรัฐกลางอ (Klang)	
-หนึ่ง	๖๔		๒๐๒
มาลิน, เรือ	๒๒๕	แม่เขย, แม่น้ำ (พระราชทานท	
มกก, นาย ๑๔๔, ๑๖๕, ๑๗๐,		ใหญ่ขุน ตงขานเรือน)	๒๒๐
มีคาสันขัตตัง	๑๐๘	แมงมุม	๒๐
มิชชันนารีอเมริกัน	๕๕	แมนเชียน, พระองค์เจ้า	๒๒๔
มณฑล, พระเจ้า (พงศาวดารตอน		แมว, รูป	๓๐
รัชกาล)	๗๕	แมว, หลาน	๓
มิตรกรรม, พระ	๒๐๐, ๒๐๗	แมวต่าง, ลายสแตมป์	๕๔
มีดักข	๒๑๒	แมวท่า, เรือง	๒๑๐
เมือง, พวก	๑๑๗	ไม้เท้าหวายเทศ, ปะวัติ	๒๒๖
เมืองตง, พระเจ้า	๒๕	ยมราช, เจ้าพระยา	๖๒
เมกเตอเรนเนียน, ทะเล	๓๑	ยวนพ่าย, หนังสือ ๑๒๐, ๑๒๒	

ยอน	ครอเพ็ค, ทูตอังกฤษ	๕๔	ยูนิตี	๑๐๖, ๑๔๖, ๑๘๑, ๑๘๓
ยอร์ช,	พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ		โยธาทัพ,	กรมหลวง ๕๓
		๕๑, ๑๐๖, ๑๕๓, ๑๕๘	โยธาเทพ,	กรมหลวง ๕๓
ยอร์ช	สกอตต์, เซอร์	๕๘, ๖๕	โยนก, ชาว	๓๐, ๒๒๓
ยะหัน	พรม, ซอพราหมณ์	๔, ๑๔		ร
ยะโฮ,		๑๘๕	รมปุระ (Lumpur)	๒๑๕
ยักซ์,	วัด ๑๕๗:	รูป ๘	วัง, พระ	๑๗, ๕๓, ๒๑๖
ยางทอง,	วัด	๑๕๗	รอกไซลค์, บุหรี	๒๒๗
ข้างสามขุม,	ท่า	๗๓	ระนอง, เมือง	๒๐๓
ยานมาศ, พระ (วอ)	๕๘, ๖๖, ๖๗		ระเบง, นิทานประกอบการเล่น	
ยามาตา, ญู๋น (ออกญาเสนา	๑๖๘; ๑๕๗;		วินิจฉัยเรื่อง	๑๕๗;
ภิมุข) ๒๐๓; ประวัติ ๒๑๕,	๒๒๐, ๒๒๑		บท	๑๕๑, ๑๕๒
			ระเบียขการแสดงความเคารพ	
ยุคกริโค — อียิปเตียน	๔๐		ของภิกษุ	๒๓๔
ยุคยวนพ่าย	๒๘		รักษาพระองค์, กรมทหาร	๗๓, ๗๔.
ยุคสมุทรโชน	๒๘		วัง, คณะ	๕๔
ยุคทอนาธิการ, กรม (ตั้ง)	๗๕		รัชดาภิเษก (พระเจ้ายอร์ช)	
ยุคที่ยี่ง	๑๒๐			๑๐๖, ๑๕๔, ๑๕๘
ยุคที่ยี่ระ, พระยา	๑๒๐, ๑๒๑		รัตนโกสินทร์, กรุง	(ผู้รั้ง
ยุโรป ๑๕, ๒๒, ๓๐; คำว่า ๔๓			สถกุต)	๘

รัตนนุช, หลวง	๔๖	บาลพม่า)	๕๕
รัชฎากร, หอ	๒๓, ๓๘, ๔๕	ราชาภิเษก	๖๒, ๖๕, ๖๖, ๖๘
ราชกิจจานุเบกษา, หนังสือ	๑๕	ราโชทัย, หม่อม	๒๕
ราชกุมารศักดิ์	(กฎมนเทียร	รามกำแหง, พระเจ้า	๑๑๔,
บาลพม่า)	๗๕		๑๕๘, ๑๕๙
ราชคฤห, ราชคห, ซอเมือง	๘	รามเกียรติ, เรื่อง	๕๐
ราชบัลลังก์ (กฎมนเทียรบาล	รามเศวต, พระ		๑๑๕
พม่า)	๑๐๗	รายามุตา	๑๒๓
ราชคฤหรัักษ์, ชุน	๕๔;	รำพึง, พระ	๑๘, ๒๑
หลวง	๗๔, ๕๑	รูป—	
ราชประดิษฐ์, วัด	๑๕, ๒๖,	—ข้างพ่นน้ำ	๒๒๓; — คอก
	๓๓, ๑๕๖	ขัวเป็นเครื่องหมายที่ประสูติ	
ราชพิมาน, ชุน	๗๓	๒๒๒; — คันทโพิเป็นเครื่อง	
ราชมนเทียรสถาน (กฎมนเทียร	หมายที่ศรีสุ ๒๒๒; — ธรรม		
บาลพม่า)	๑๐๕	จักร เป็นเครื่องหมายที่ปฐม	
ราชยุปราชปติ	๘๓	เทศนา ๒๒๒; — ภาพใน	
ราชวรานุรัักษ์, หลวง	๕๔	พระพุทธรักษา (มณฑลเทศ)	
ราชวัด	๖๕; ตรา	๒๒๒; — สฎูปเป็นเครื่องหมาย	
ราชเสวก, หลวง	๕๕, ๗๓, ๕๔	ที่ปรีนิพพาน ๒๒๒; — ม้าหลัง	
ราชานุกิจ, พระ (กฎมนเทียร		เปล้า ๒๒๓; — ระเบียบพระบาท	

๒๒๓;—คิลานำหลกมอจาม๘	ชาวละคร)	๒๑๓
แรกนา, พธิ ๑๖๒	ฤคทเหมา: ลกค	๑๒
แก้การเที่ยว, เรือง	๒๑๘ “ลกหมก”	๒๑๖
	เลียบ, วิก	๔๑
ลงรกขคทอง, ยาย	๒๕ โลกพยหะ (ชอคมักร)	๖๕
ลพขร, เมือง	๕๓ โลซิงชา, พธิ	๒
ลมเขาแดง	๑๕๐	๖
ลอง, เมือง	๑๒๒	วชราสน ๓๒
ลอนคอน, เมือง	๕๒	วชิรญาณวงค, สมเด็จพระ
ลอมวัง, ทหาร	๗๖	๖๐, ๑๗๒
ละคอน ๘;- ชวา ๘;- สัตว์ ๕๐	วนิดาพิจารณ, ท้าว	๑๕๕
ลักษมี, นาง (รูป) ๒๒๓; ๒๓๑	วรทศ, วิก	๕๒
ลังกา, พระสงฆ์ ๖; ภาษา ๓๓	วรเศรษฐีสูกา, กรมหลวง	๒๒๔
ลังกาวงค, พวก	๑๗	วอ, ภาษาพม่า ๕๘, ๗๖
ลัมเบโก, โรค	๒๒๕	วัชรปาณี ๒๓๑
ลัสเตียน	๒๐	วิก, (เหตุทมิฬมาก) ๑๕๔
ลิเก	๒๑๖	วันทนาการ ๑๕๑
ลิง, รูป	๓๐	วันรัต, สมเด็จพระ ๑๘, ๒๒
ลิลาสัน	๒๒๓	วันวลิต, พอค้ำชอลันดา ๒๒๓
ลข, พวก	(ที่เคยตอขึ้นมาเข็น	(จดหมายเหตุ) ๒๑๕

วิคตอเรีย, พระราชินี	๑๗๕	คริสตินทรากี, พระ	๑๒๓
วิชัยประสิทธิ์, บัณฑิต	๔๔	คริสต (ลีช)	๑๗๓
วินเซอ, ริง	๑๕๕	คริสชัย, ประเทศ	๒๕,๒๗
วิษลีสลัส	๗	คริสชนาลัย, เมือง	๑๒๐
วิว, รูป	๑๕๕	คริสรียวงค์, พระยา	๔๕
วิชัย, กรมหมื่น	๓๕	ศาลเทพารักษ์	๑๒
วิษณุบาท, รอย	๖,๒๓๒	ศาลา, พระ	๖
วิหารเทวคา	๔๐	ศาลา, พระราชมณเฑียร	๑๕๘,
วุฒิสาร, พระ (เจ้าอาวาส			๑๖๕
วัดบุญโลกิย, บัณฑิต)	๑๗๗,	ศิลป์	๓๘,๓๕
๑๘๕,๑๕๕; ประวัติก	๒๐๐,	ศิลาจารึก	๑๖
	๒๐๑,๒๐๗,๒๐๘	ศิลาจารึก, การบูชา	๕๕
วุนคิตอนลอน, ซอกกลอง	๖๗	ศิลาจารึก, ลัทธิ	๑
เวสสวณ, ท้าว	๗	ศิลาจารึก, ล้วน	
เวสสันดรชาดก, เทศนา	๕		๒
เวียงจันทร์, เมือง	๕๐	สมัยเคอ, เจ้าของสวนสัตว์	๒๑๐
ไวทยาเขียน, กัปตัน	๑๗๔		
		ศิ	
	ค	สังกรานต์, พิธี	๑๖๑
ศรีทศาวิระ	๒๓๑	สงขลาภัยหาคใหญ่, เรืองอากาศ	
ศรีวรสก, ซอกเมือง	๘		๑๘๕

สงขลา, เมือง (ทตง) ๑๕๖, สมัคสังวาส, ซอกก	๑๕๐
(วินิจฉัยชอ)	๒๐๘ สรณคมน์ ๖
สงฆ์, ความวุ่นวายของพระ ๑๖๘ สรรพศาสตร์ กรมหลวง (วัง)	
สตงเปรียะ, คำเขมร	๒๐๘ ๒๒๗
สแตมภ์ สเตรตส์	๑๕๔ สรรพสิทธิ, กรมหลวง ๕๐
สถิตย์ธรรมยติการาม, สถิตย์	สระบุรี, เมือง ๒๑๑
มหาสำมาราม, สร้อย ชอวทราช	สลาขอ, อาณาเขต ๒๐๒
ประคิษฐ์	๑๕, ๒๖ สอนสัตว์ในสิงคโปร์, การเที่ยว
สตงพระ, คำเขมร	๒๐๘ ๑๘๖
สนามจันทร์, พระราชวัง	๕๓ สวรรคโลก, เมือง ๑๕๘, ๑๕๙
เสนหามนตรี, พระ	๒๐๘ สวัสดิ์, สมเด็จพระกรมพระ ๒๑๔,
สยพล, บ้าน	๑๗๓ ๒๒๗
สพิงค์	๓๑, ๔๐ สวัสดิ์ทิกะ ๑๕
สมเด็จพระเจ้าพระยา	๑๕๖ สว่างอารมณ์, วัด (ประวัต) ๑๘๐
สมเด็จพระหญิงน้อย	๑๕๗ สวี ๒๐๓
สมบุญ โชติจิตร, นาย ๒๖, ๑๔๔	สะกต (Mesmerise) ๑๒, ๑๓
สมัไฟฟ้า	๖๑ สะพานหิน, ประค ๕๐, ๕๓
สมอียปต์	๔๘ สังขลบุรี ๒๐๘
สมโภชน้ำเสก, พิธิ	๑๖๑ สังฆาสนนขลลังก์ ๑๐๘
สมเสยพ. คำว่า	๘ สังคโลก, เครื่อง ๑๑๘, ๑๑๙

สังฆราชเจ้า, สมเด็จพระ	๑๗๒	สังหปุระ	๒๐๘, ๒๑๒
สังฆนาลย์, เมือง	๑๑๘, ๑๑๙	สังขล (ศรีขล)	๑๗๓
สังคณา	๖	สังโกลอน, ซอกกลอง	๖๖
สันสกฤต	๖, ๘, ๑๖, ๑๙, ๒๐, ๒๕, ๒๗	สีปอย (Sepoy), ทหาร	๕๕, ๕๕
สัมพัทเท	๗	สีบ้าย, ทหาร	๕๕
สัมฤทธิ์, สีทอง	๑๐	สีเมนต์, สีน้ำ	๑๗๕
สีสเมธะ	๘๒	สี, คำเขมร แปลว่า กิน	๓๒
สาขานาวา, ศุภอักษร	๒๗	สีแก้ว, ขรวิตา	๑๘๐
สาธิตสังวร, พระ	๓๓	สีวิกา (คำเรียกข)	๕๘
สาโรช, พระ	๒๖	สีหาสน, พระที่นั่ง	๖๘, ๗๐
สาวตติ, ซอเมือง	๘	สีหาสนยัลลิ่งก	๑๐๗
สาวิตร, เรือง	๑๔๔	สีบริค, นาย	๕๕
สิงคโปร์ ๕๕; การเที่ยวในเมือง—		สีเสาร์, นิทานเรื่องพระ	๒๑๖
๑๘๕;—กบขบง (การเปรยข		สีหาสน	๓๒
เทียบ) ๑๗๗;—สงขลา (การ		สีชาวติ, เมือง	๗
เดินทาง) ๑๘๗; วินิจฉัยขอ		สีโชทัย, เมือง	๖, ๕๓
		สีคนธหงส์, บ้าน (พรรณนา	
	๒๐๘	เรื่อง)	๒๐๕, ๒๐๕, ๒๑๑
สิงโครา	๒๐๘	สีจริตสุภา, พระ	๑๓๘, ๑๔๓
สิงห์, รูป	๒๖		๑๕๕, ๑๖๐

สุกกระขรรจบ, ขุน	๕๑	เสนาภิมุข, ออกญา (พระยา)	
สุภารัตนราชประยูร,	สมเด็จ	๒๑๐, ๒๑๓, ๒๓๐; ประวัติ	
กรมพระยา	๒๒๔	๒๑๕, ๒๒๐, ๒๒๑	
สุทโธศวรวิชัย, พระที่นั่ง	๔๕	เสียมก๊ก	๑๑๘
สุธรรมมนตรี, เจ้าพระยา	๑๔๔,	เสอ, ห้างขายยาตรา	๒๐๗
	๑๕๕	เสอชิง, รูป	๒๒
สุน, ท่านผู้หญิง	๑๕๐	ไสยศาสตร์, ลัทธิน	๖
สุพรรณสมยัต, พระยา	๒๐๕	โสฬศ, หญิง	๖
สุพรหมนิยัม (Subramniam)	๒		
สุรนาถ เทิง, พระยา	๕๒	ที่	
สุนาริ, ท้าว (รูป) ๑๐, ๑๗, ๒๐		หงวน, ราชวงศ์	๑๑๘
สุรวงศ์วัฒนศักดิ์, เจ้าพระยา	๕๗	หม้อน้ำ ๑๑;—นม ๑๒;—มนตร	
สุรวงศ์วิวัฒน, เจ้าพระยา	๑๘๕	๑๓, ๑๔, ๒๕;—มนตรอินท	๕๗
สุรยัน, คำ	๒๐	หม้อทำข้าง	๓๕
สุวภาพเพราพรรณ, เจ้าหญิง	๕	หยก	๒๐
สุวรรณสาม	๕๖	หย่ง (ภาษาจีนเรียกฐานรอง)	๕๑
สุโขเกรเต (Kratay)	๑๘๗	หย่องรองชั้น	๘๕
สุโขขัตตานี	๑๗๘	หวายมละกา	๒๒๖
เส็งคะละ	๕๐๘	หอพระสมุท ๔๒; —ถูกแทนขใน	
เสนา	๖	หนังสือพิมพ์, เรือง	๕๑๕

หอหลวง	๔๒	โหมกณท์	๑๒
หังสาสนบัลลังก์	๑๐๗	โหม่งครุ่ม ๑๖๘; ซอทारा ๑๕๓;	
หัตถบาฬ	๑๒	วินฉยเรอง	๑๕๗
หันทรา, วัต	๕๓		
ห้วยาง, ตำหนัก	๑๕๗		
ห่างขายยาตราเสื่อ	๒๐๗	อิ	
หางนกยูง	๓๓	อิรวก, แม่น้ำ	๑๖๑
หาดใหญ่ ๒๐๔; - บึง (การ เดินทาง) ๑๗๘; (พรรณนาการ รับเสด็จขึ้น)	๒๐๕	อิชาตคัตรุ, อิชาตสัทค, พระเจ้า ๘ อิชบายเรอง รูปภาพพุทธประวัติ	๒๒๒
ห้ามญาติ, พระปาง	๒๑	อนะ, อนะวียคา, คำว่า	๒๐๕
ห้ามสมุทร, พระปาง	๒๑	อนัก, อนักของค้วตถา, คำว่า	๒๐๕
หินยาน, (หินยาน), ลัทธิพุทธ- ศาสนา	๗, ๑๖, ๑๗	อนันตนาคราช, รูป	๑๗
เหตุที่จะมีรูปภาพเครื่องหมายใน พระพุทธรูปศาสนา	๒๒๒	อนรุทธ, เรอง	๒๐
เหล็ก, (หม่อมเจ้า) หนีง ๓๕, ๓๖		อนรุกษราชมนเทียร, พระยา ๒๔๗	
เข็ม, คุณหนีง ๕, ๑๗๘, ๒๐๕		อนวัตร, กรมหมน	๖๒
เหยี่ยว, รูป	๓๐, ๓๑	อนสาวรีย์, คำว่า	๘
แห่รูปพระเขนเจ้า	๑	อภัยทาน	๖๗
		อภัยมุตตรา	๒๒

อภิบาลภูวนาถ,	หลวง ๗๒, อ่อน, หม่อมอมกรมราชบุรี (ถึง		
	๕๑, ๕๔	แก้กรรม)	๑๖๕
อภิรักษ์ราชอุทยาน, พระยา	๑๕๖	อังกฤษ	๔๕, ๔๖, ๖๓, ๖๕
อภิรัฐมนตรี, คณะ (รูป)		อัญชลีกรรม	๑๕๑
	๒๑๔, ๒๑๗	อภัยปริยาสกยาต, คำว่า	๓๒
อภิวันท์ คอยนไหว	๑๕๘	อภัยนทร์ฯ พระยา (ตาย)	๕๒
อภิวาท, คำว่า	๑๕๑, ๑๕๘	อภัยกาเชอ, พระ	๒๒๔
อมรโกศ, คัมภีร์	๑๕	อภัยมการตกแต่งขึ้น (คราว	
อมรบุรุษ, เมือง	๒๕, ๓๕	งานยบิล)	๑๕๕
อมรโมลี, พระ	๕๔	อภัยภูงคต, พระยา	๕๕
อมรวลัยสรเทศ, พระ	๕๗	อภัยภูงคตประคิษฐ์, กราบ	๓
อมรศักดิ์ทาวุธ, ขุน	๗๔	อภัยทอง, เมือง	๕๓
อมรินทร์วินิจฉัย, พระทนต์	๔๕	อภัยอศนกร, ขุน	๗๔
อมิตาภะ, พระพุทธ	๗	อภัยทศยา, พระองค์เจ้า	๖๒
อรรณูรักษา ซอเหล็กขง, พระ		อานันทมหิตล, พระองค์เจ้า	๖๒
	๑๒๘	อภา, พระองค์หญิง	๒๒๘
อโศกมหาราช, พระเจ้า (เจดีย์		อเล็กซานเดรีย, เมือง	๓๑
วัตถุของ)	๒๒๒	อเล็กซานเดอร์, พระเจ้า	๓๐
อเสวนาพิเรนทาน	๑๕๗	อศวิยช, พิธี	๑๖๓
“ออกภาษา”	๒๑๖	อสนต่าง ๆ	๓๒

อาสาญายน	๒๒๐, ๒๒๑	อุดมราคฤๅติ	ชอตก	๑๕๐
อิตาลี, ชาติ	๓๕	อุดมสมบัติ, หลวง (จกทหมาย)		
อินทีย, ภาษาทาง	๑๖, ๓๐;			๕๓, ๑๕๖
รัฐชาติ-		๔๔	อภัยเฉลิมลาภ, หม่อมเจ้า	๑๐๖
อินทเกว, กลอง	๖๕, ๖๖, ๖๗	อุษะ		๒๕
อินทรชิตแปลง	๑๘	อุปสมบท, พิธิ		๖
อินทรเทพ, พระ	๔๗	อรบ (ภาษาฝรั่งเศส)		๔๔
อินทรปราสาท, ขุน	๗๓	เอกาทศรัฐ, สมเด็จพระ (รัชกาล)		
อินทราภิเษก, พิธิ	๑๖๓			๒๒๐, ๒๒๑, ๒๓๐
อิมเปี่ย, นายร้อยเอกทหารอง		เฮมเปรสส์	ออฟ บริเทน, เรือ	
กฤษ	๔๖, ๕๖			๖๓, ๘๔
อิรวดี, แม่น้ำ	๑๖๑	เอสเปลเนต, ถนน		๓๕
อิสานโก (ชื่อโรงละครสัตว์)	๕๐, ๖๑	เฮนส์ตัสเตา, เซอร์ (ผู้แต่ง		
		จกทหมายเหตุที่เมืองญุ่น)		๒๑๕
อิหรอป (คำเรียกยุโรป)	๔๓	แอ้ว, ชาย		๕, ๕
อิ, หญิง	๕, ๓๕			๒
อโปะห์	๑๒๔	ฮาร์มสตัน, ละครม้า		๒๕
อียิปต์ สัม ๓๕; เมือง, ชาว ๓๐,		อินท		๑, ๒, ๓, ๑๐, ๑๔
๓๑; รูปภาพ	๓๕, ๔๐	แควริส		๒๕
อุดมกรรม	๘๔	โฮเทลในบ่ง, เรือง		๑๒๕

